

Éjszaka

Ara 9,50 lej, 800 Ft

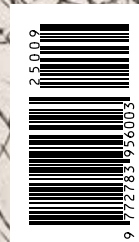
IRODALOM / MŰVÉSZET / TÁRSADALOM / KULTÚRA

Markó Béla
Pillepalackok

Demény Péter
Kockázat és varázslat

André Ferenc, Radu Vancu
**Az irodalom erősebb
a halálnál**

2025
Szeptember

Irodalom

4

Markó Béla

Pillepalackok (*vers*)

5

Novák Éva

Távol (*regényrészlet*)

7

Bartha László Zsolt

Arról, hogy nem szabad
idealizálni; Bella (*vers*)

10

Bali Péter

The Big Sleep in Search of
Hades (*próza*)

11

Lajtos Nóra

Fájdalom (*vers*)

Esszé

12

Demény Péter

Kockázat és varázslat

Galéria

14

Az anyag, az energia és az értelem
manifesztációi – Dana Constantin
nagyváradi kiállítása

20

Belépés saját felelősségre
– Szabó Csongor kiállítása
a Marosvásárhelyi K'ARTE Szoba
galériában

Kultúra

24

„Az irodalom erősebb a halálnál”
– Radu Vancu és André Ferenc
beszélése

Ketten egy páston

30

Filep Tamás Gusztáv

Balítélet-végrehajtók és egyéb
teremtmények

34

Boka László

Rögzült félismeretek, velünk élő
tévhitek

Társadalom

39

Mikola Emese

Ember az emberségben.
Közösségi írasterápia

Kultúra

41

Furus Zsolt

A dolgozó nő percepciójától
az Erdély-élményig

Kritika

46

Lakatos-Fleisz Katalin

Társadalmon kívül élni jó (*színház*)

50

Bozsódi-Nagy Orsolya

Műfajok és kultúrák összecsapása
Ryan Coogler: *Sinners* (*film*)

52

Hocza-Szabó Marcell

A zavart jelenlét poétikája (*könyv*)

54

Sall László

Az emlékezés méltósága
vagy a felejtés közönye (*könyv*)

A CÍMLAPON: Szabó Csongor: *Enter at Your Own Risk*,
installáció, 2025

A HÁTSÓ BORÍTÓN: Dana Constantin: *Fény, Homály,
Átláthatóság VI.*, 2018–2025, vegyes technika,
vászon, 40 × 40 cm (részlet)

A mozdulat a könyv után

Két, fontos kerek évforduló kínál lehetőséget (vagy inkább kötelez) az emlékezésre: a közelmúlt nagyváradi irodalmi életének kiváló és népszerű alkotói közül 2026-ban születése 70. évfordulóján Kinde Annamária júniusban, majd decemberben Gittai Istvánra emlékezünk, utóbbi születésének 80. évfordulóján. E két közelgő évfordulóra annak okán figyeltem fel, hogy szeptember elején, baráti felkérésre a Berekfürdői Írótaborban előadtam egy értekezést *Írói, költői hagyatékok helyzete Nagyváradon* címmel. Annamária és Pista esetében elmondható, hogy költészetük teljes termése összegyűjtött verseik formájában könyvként ma már bárki számára elérhető, ezen túlmenően Gittai István nevét vette fel szülőfalujában, Tótiban a művelődési ház az önkormányzat döntése nyomán, míg Kinde Annamáriáról elsőkötetesek tehetőségét elismerő díjat alapítottunk. Azt is tudjuk, érdeemes gondolkodni, ötletelni az emlékjelhagyás egyéb formáin is, illetve az életművekből kiindulva törekednünk e két jelentős írói pálya megismertetésére a fiatalabb nemzedékek irányában.

Pár hete, a Léda-ház kultúrtérben egy kiállítás finisszázsára készülve adta magát az ötlet, hogy a kiállító művésszel folytatott beszélgetést nagyváradi költők szövegeinek felolvasásával egészítsük ki. Bevallom, magam is meglepődtem a közönség pozitív fogadtatásán, örömmel tapasztalva, hogy a megjelentek hogyan fedezték fel újra – hozzám, a felolvasóhoz hasonlóan – a kevésbé ismert, a képek hangulatához tökéletesen illő Kinde- és Gittai-szövegeket is. Remélem, mindez bátoríthat verseik későbbi újraolvasására is. Utcanevek vagy emléktáblák mellett/helyett ezt a könyveket a polcra leemelni mozdulatot kell elősegítenünk hasonló ötletekkel, kezdeményezésekkel, azokról sem megfeledkezve, akik írói munkássága ilyen gyűjteményes kötet formájában fontos tervünk ugyan, de ma még adósságunk, Adonyi Nagy Máriától – többeken át – Zudor Jánosig.

SZÜCS LÁSZLÓ

ÚJVÁRAD

2025/9

IRODALOM MŰVÉSZET TÁRSADALOM KULTÚRA

V. évfolyam, 9. (54.) szám. Megjelenik havonta.

Benkő J. Zoltán, Both Abigél, Gittai István, Fám Erika, Kinde Annamária, Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár emlékére

FŐSZERKESZTŐ: Szűcs László

VEZETŐ SZERKESZTŐ: Kemenes Henriette

SZERKESZTŐK: Gálfalvi Ágnes (kultúra), Ozsváth Zsuzsa (web), Simon Judit (esszé, kritika), Szabó Anna Mária (művészet)

FŐMUNKATÁRSÁK: Biró Árpád Levente, Boka László, Fazakas Márta, Magyarai Sára, Tasnádi-Sáhy Péter, Traian Ștef, Ujvárossy László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ: Darabont Éva

KORREKTÚRA: Fodor Judit

Szerkesztőség:

Nagyvárad, 410147, str. Nicolae Titulescu u. 1.

Telefon: +40/725-944-956

E-mail: ujvarad@gmail.com

Honlap: ujvarad.ro

Kiadó:

Holnap Kulturális Egyesület (aholnap.ro)

ÜGYVEZETŐ: Laza Erika (+40/0771-652-005)

FELELŐS KIADÓ: Simon Judit elnök

E-mail: ujvaradkiado@gmail.com

Készült a csíkszeredai Alutus nyomdában.

FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron

ISSN 2783 – 9567

Előfizetési díjak: 3 hónapra 30 lej (2500 Ft postaköltséggel),

6 hónapra 55 lej (4500 Ft), 12 hónapra 95 lej (7500 Ft).

Online-előfizetés: 12 hónapra 50 lej (4200 Ft).

A folyóirat előfizethető banki átutalással

(RO39BTRLRONCRT0291922201 lejes,

RO02BTRLHUF CRT0291922201 forintos); Revolut-kártyával

(Kemenes Henriette: 0040/742-098-764); postai pénzes

utalvánnyal (mandat postal, Romániában) az előfizető neve,

címe, valamint az Abonament Revista Újvárad megjegyzés

feltüntetésével. Asociația Culturală Holnap, Oradea,

str. S. Bărnuțiu nr. 14. CUI RO34356348; továbbá személyesen

a szerkesztőségben (Nagyvárad, Titulescu u. 1.).

Támogatók:

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

iskola
alapítvány

Markó Béla

Pillepalackok

Újdonság volt sok minden
a kilencvenes években. Például
a demokrácia. A mobiltelefon.
Vagy a padlófűtés. A pillepalackok is.
Akkor még nem lehetett visszaváltani
ezeket a tényleg pihekönnyű csodákat.
Emlékszem, Bukarestből jövet,
Marosvásárhely előtt, Székelyvaja
kijáratánál abban az éles kanyarban
valaki teleaggatta az udvarán a fészert
mindenféle üres pillepalackkal.
Többnyire vizespalackok voltak
természetesen. Sokat autóztam arra,
megfigyelhettem, hogyan gyarapszik
a hiány. Először csak néhány liternyi,
aztán már hektó- vagy tonnaszámra
van belőle. Nem igaz, hogy az a hiány,
ami nincs. A hiány van. Nézhető.
Tapintható. Kérdezhettük volna
a valószínűleg félbolond gyűjtőt:
egyől egyig tele volt egykor?
Mind megittátok? Nem kellett kérdezni.
A hiány mindent elárul arról, ami hiányzik.
A múltkor eszembe jutott, hogy régóta
nem láttam azt a teleaggatott fészert.
Majd lassítottam a következő alkalommal,
és kiderült, hogy valóban nincsen ott.
Nincsen már a hiány. Valahogy így
gyűjtöm én is az emlékeimet.
A címkék sokat elmondanak nekem
utólag is. Úgy képzelem, hogy időről
időre az a félbolond is számba vette
a pillepalackokat. Nézegette.
Gyönyörködött bennük. Végül is
előbb-utóbb ennyi marad az egykori
szomjúságból. Üres pillepalackokkal
körbeaggatott fészert. Ráadásul ma már
ez is csak emlék. Hogy mintha lett volna
valami abban a hirtelen kanyarban.
Mert egy idő után hiányzik a hiány is.

MARKÓ BÉLA író,
költő, műfordító.
1951-ben született
Kézdivásárhelyen,
jelenleg
Marosvásárhelyen él.
Legutóbbi kötete:
Már nem közös
(versek), Kalligram,
Budapest, 2023.

Novák Éva

Távol

(regényrészlet)

NOVÁK ÉVA letagadhatatlan kamaszkori versei után, 1998-ban a *Korunkban* jelentek meg először versei, majd később esszéi is magyarországi és erdélyi folyóiratokban, különböző szerzői neven.

Papa halálának napján mintha felfeslett volna az ég, darabokban lógott lefelé, mint egy átáztatott tapéta, megszűnt a végtelenség látszata. Az addigi védettségéből csak egy Mamányi maradt. Egy iciri-piciri Mamányi, akinek sárgás, nyirkos bőrrel fedett testében nemsokára szaporodni kezdtek az iciri-piciri rákos sejtek. Ott láttad Papa körvonalaikat az asztal melletti széken, a helyén. Bárki ült le oda, határozottan, korodnál érettebb és érdesebb hangon elutasítottad onnan, és mindenki engedelmeskedett. Meddig szorítsunk helyet a halottaknak? Nem tudunk mit kezdeni a halottainkkal, de óhatatlanul a javukra írjuk, hogy könnyebben boldogulunk velük, mint az élőkkel. Te nehezen boldogulsz a halottaiddal is.

Mama halálakor mozdulatlanságba dermedted, reakcióképtelenséged, és a világ arányainak megváltozása. Előtte, mintha óriási bútordarabok vennének körül, ágaskodnod, másznod kell, hogy feljuss valahova, pici vagy, mert pici lehetsz, és mert szabad picinek lenned. Utána, a hirtelen megváltozott világban, már parányi tárgyakhoz hajolsz le, és a fejed szinte a plafonba vered (mégcsak nem is olvastál addig Alízról Csodaországban). Mama eltűnik, utána sorvadnak édes gyümölcsű fehér- és feketeszeder fái.

Másnap felbaktatsz a padlásra, egy héten át kísérletezgetsz a pisztollyal, aztán a padláslépcsőn lefelé iszonyú, váratlan görcs rándítja össze a hasad, és látod a kopott lépcsőfokokon fénylő vércseppeket.

Természetesen senki nem mondja neked meghatottságtól és büszkeségtől remegő hangon, hogy most már nő lett belőled, kislányom, mert senki nem mondhatja ezt egy csaknem kilencéves kislánynak. Olyan filmeket sem láttatok még, ahol a nővé érést ünneplik öntudatos, nőiségüket büszkén viselő, reformer anyák. Anyádról sem tudhatod, nőiségét örömmel éli-e meg? Csak sejtet, hogy nem. A nőnek mindent el kell viselni, mondja anyád, a nőnek tűrni kell. Senki nem bíztat örvendezésre, az ellenkezőjét sugallja minden jel.

Többé nem veszed elő a pisztolyt, elég neked havonta másfél héten át a görcsök sokasága, a megfékezhetetlen vérzés, a sorozatos hányások. Forró fedőt kapsz a hasadra, mintha fortyogna benned valami kifőzni való, mintha edény lennél, a kitörni készülő nőiség edénye.

Pár hét alatt rengeteget nősz, fájdalmas hírtelességgel kerekednek melleid. Nem maradt senkid, aki mellett pici maradhatnál. Nem tudsz megbirkózni az újtestet javító férfiak otromba beszéléseivel, az idegennek érzett testet tapogató pillantásokkal. Kellemetlenül érzed magad a veled egykorúak között, hiszen nem izgalmas titokkal nőttél föléd, hanem korai, homályos hátterű, irányíthatatlan nővé érésel. Megkurtítja gyerekkorodat, társaid még élvezhetik a sajátjukat egy ideig. Vége a fára mászásoknak, rohangálásoknak a többiekkel. Pedig a fiúk még a focicsapatukba is befogadtak, mert a bal lábaddal váratlan cselekre voltál képes, de most lelassultál, képtelenné válva a velük való játéokra. Csökevényes karú és lábú termékenységi bábunak látod magad, sorsod irányíthatósága súlyosan megkérdőjeleződik. Szabad akaratot emlegetőkre zsenge (szeretted ezt a szót) korodhoz méltatlan trágárságokat zúdítanál. Egykori játszótársaid egy ideig hiányolnak, nem jobban, mint te őket. Továbbléptem, jelenthetnéd ki életedben először, a továbblépéshez illő drámaisággal, de hát az élet léptetett tovább, nem a saját döntésed volt.

Figyelni kezded őket. A megmaradt anyát, a megmaradt apával, az idegeneket, akikhez nem volt sok közöd, amíg élt Papa és Mama. Annak a nemzedéknek a tagjai ők, akik gyerekként, kamaszként

élték meg a háborút, hullákba botlottak, bombázástól süketültek meg, bujkáltak, rejtőztek, családtagokat sirattak el. Most kicsiket terveznek, ha terveznek egyáltalán, és vágyaikat is, ha vannak egyáltalán, kicsire mérik. Nemzedéked nem homogén tömeg, de közös bennük a háborút, és a háborút követő éveket másképpen átélő szülők, félelemtől megrokant génjeinek átöröklődése. És az újrakezdésnek nekilendülő szülők bátor génjeinek átörökítése, a földön-égen zeng az új dal, ifjúság, ifjúság, milliányi szív dobogja ritmusát, ritmusát kezdetű dal hátér-zenéjével. Kifordítod, befordítod, mégis bunda a bunda. Nem tudhatod, mit jelentett átélni egy háborút, milyen volt ismét kiegyenesedni utána (láthatóan végérvényesen belegörbültek is), de miután olvastál, láttál, hallottál róla, afféle botorság is megfordul a fejedben, hogy te próbáld meg kárpótolni a szüledet emiatt is.

Amikor a könyvtárban nyolc-kilenc évesen először kezdedbe kerülnek a koncentrációs táborok volt foglyainak visszaemlékezései, a könyvtáros néni a felnőtt könyvtárral összevont, félhomályos gyermekkönyvtárban megkísérli, hogy kivegye a kezedből, hogy lebeszéljen róla. A nyomdatechnikai szempontból kezdetlegesen fakó, barnás árnyalatú fényképek láttán a könyvespolcok közé befúrod a fejed és sírdogálni kezdesz, pedig nyilvánosan sosem szoktál. Aztán, miután mániákusan foglalkoztatni kezd a téma, megnézel dokumentum- és játékfilmeket is, a Hétköznapi fasizmust, a leningrádi blokádról készített filmeket és másokat. Emberségről, embertelenségről, elállatiasodásról, parancsvégrehajtásról és megtagadásról, árulásról és kitartásról szóló filmeket nézel, és ilyenkor minden egyes alkalommal visszafojthatatlan hányingert és üvöltés-kényszert érzel egyszerre. Az első tudatosult alkalmak, amikor szégyelled azt, hogy te is ember vagy.

Szüleid egész nemzedékét kárpótlásra szorulóknak látod, kiürített országokban, hatalmas tereken téblábolóknak, akik nem tudják, hogyan kellene lakhatóvá tenni az országot, nem találják sem a tartalmat hozzá, sem a formát. Nem tudják, hogyan viselkedjenek, mihez igazodjanak, nincsenek támpontjaik, nincsen semmijük, és ehhez a semmihez képest a legapróbb valami is több. Próbálsz megszeretni anyádat és apádat, otthonodat és hazádat, a megszeretni szóban pedig annyi eltökélt igyekezet. Bár nem kérték tőled, hiszen nem a szereteted érdekli őket, mert csak az engedelmisséged, a szófogadá-

sod számít. Holle anyó házába képzeled magad, jó lány vagy, sűrűsz-forogsz. Nincs mese, amibe be ne kérezkednél.

Magától értetődőnek gondolod-e, hogy a gyerekek szeretik a szüleiket, a szülők a gyerekeiket? Eleinte bíztál benne, ha nincs is így, szorgalmas munkával az érzelmek intenzitása megváltoztatható. Csupa-csupa piros pont nyüzsgött volna a könyveskérdésben egy ideig, ha az otthoni magatartásra is kéznél tartottak volna ilyen ellenőrzőt. De ki osztotta volna a pontokat, és mit értél volna vele, ha magadat jutalmazod?

Ők egymásra figyelnek, akkor vannak elemükben, ha ritkán ugyan, de karonfogva vonulnak valamilyen rendezvényre. Szálfaegyenesen, különlegességük tudatában siklanak ketten, felesleges ballasztok, gyerekek nélkül. Szüleid büszkesége szinte csak saját magukra terjed ki, néha-néha egymásra is, pozícióra, külsőségekre. A gyermekeikre kirívóan ritkán, akkor is saját érdemüknek betudva őket.

Pórusul jártál velük is, mint másokkal később, ha nekik akartál megfelelni. A megfelelési vágy olyan lénygé változtatott, amilyenre vágytak, és aki nem te voltál. Elviselhetetlenül sokáig nem tudod, ki is vagy valójában. Fanatikusan hiszel a szeretet értékében, és nem ismered fel, hogy a szeretet nem azt minősíti, aki kapja, mert olyan nagyszerű, olyan szeretetreméltó, hogy megérdemli. A szeretet egyértelműen arról szól, aki adja. Nem szereted, ha a szeretetről úgy beszélnek, mintha csodaszer lenne, minden problémát megoldó, minden betegséget gyógyító. Nem szereted, ha hangosan kimondják a szeretet szót. Azt gondolod, olyan intim dolog ez, hogy nem való mások elé. Papa és Mama soha nem mondták ki, és nem mondtad ki te sem.

Csecsemőhúgod nem ismerhette Papát és Mamát, mert későn született. Korai és késői születések között, megfelelő időben születni jutalom. Kislánnyá vált húgod, mintha egy széles folyó két partja között cikázna, evezős ladikkal, oda-vissza, közted és születek között. Van-e jó part, van-e rossz part? Ezen a folyón anyád is átevez, amikor apáddal harcban áll, de kibékülésük után megfedezkedik rólad, nem evez vissza hozzád. Parton állsz, és vársz valamire. Nincs csónakod. Nem tudsz úszni. Nem tudod, át akarsz-e jutni a másik partra.

Bartha László Zsolt

Arról, hogy nem szabad idealizálni

Istenigazából azért gyűltek úgy fel a dolgaim,
ott benn,
de kinn is,
mert nem volt szívem,
sem kidobni,
sem vele együtt élni,
nem volt szívem élni, nem úgy volt összerakva.
Mint szerkezet nem tud működni,
egyik helyről pakolom át a másikra,
elteszem, el szem elől, hogy bár ott van de ne lássam,
ne lássék.

Vasárnap szemmütét. Kristály.

Ezt még ki lehet fizetni,
ennyi belefér, ennyit megér,
de nem ebben számolják.

Aztán majd idővel összerakod,
kaleidoszkóp, de már nem működik.

Mint amikor először szeded szét,
aztán összerakod, összepakolod,
pár doboz az egész.

Egy darabig ott hagyod, nem nyúlsz hozzá,
nem bújsz bele,

nem a tiéd, nem birtokolod, ott hagyod,
kimosod, de nem hordod,
mert nem a tiéd, valamikor részed volt,
de már nem. ott hagyod.

Hagyod, száradjon bele, bele a padlócsempébe.

Minden kibaszott nyom, ami emlék volt,
már nem más, csak penészfolt.

**BARTHA LÁSZLÓ
ZSOLT (1986,
Szatmár)
színművész.**

*„A közönség, amely
eddig többé-kevésbé
nyugodt maradt,
idegeskedni kezdett,
és kiáltásokkal,
éljenzéssel fejezte ki
csodálatát Partre
iránt, valahányszor
egy szót szólt,
meglehetősen
megnehezítette
a szöveg megértését.”*

Boris Vian

Bella

Mi lett volna jobb, ki sem találni,
meg sem mondani,
nem belemenni,
nem a részleteibe.

Mi lett volna jobb, tényleg,
otthagyni a földön fekve,
magába roskadva,
nem mondani semmit,
mit is lehetne mondani,
amivel a szégyenét el lehetne oszlatni,
takarni, megvigasztalni,
hogy nem történt semmi.

Az undorát valahogy csillapítani,
felitatni a könnyeit, valamit mégiscsak mondani.
Valami kellemeset,
valami oda nem illót,
valamit a szécinkékről, a madarakról,
hogy ők is mennyire kiszolgáltatottak,
hogy mennyire veszélyes,
ez az évszak meg főleg,
hogy erre a pillanatra emlékezni fog.
Én mindenképpen.

Mert nem tudtam, mit kell mondani,
mert undorodtam magamtól, tőle,
széttett combjaitól,
mindentől.

És még egyszer magamtól.

És arra gondoltam, hogy most már erre
az egy pillanatra fog hasonlítani minden.
Én magam is erre fogok,
hogy minden ennek függvényében lesz,
nem ehhez hasonló, hanem pontosan ez,
hogy majd ilyen tehetetlenül állunk,
és egyszerűen nem tudjuk,
mi lett volna.
Mi lett volna jobb. Egyáltalán
mi lett volna ha –

Ha nem velem történik,
hanem valaki mással.

Más érezze át,
más érezzen együtt,
valaki más cipelje,
ne nekem kelljen átsegítenem,
ne én legyek társ ebben,
ne rám legyen szabva,
maradjak ki ebből,
ki mindenből.

Ez most ne égjen a retinámba,
ez a sárral bepiszkított,
kifeszített mechanikus kép.

Valami ruhát adok rá,
felöltöztetem.
Így nem maradhat, ebben a helyzetben,
semmi sem, ebben a helyzetben
semmiképp.

Nem maradhat.

Változtatni kell. Kezdetben nem is hülyeség.
Persze, az is tudott, hogy most már minden más lesz.
Legalábbis, nem olyan, mint azelőtt.

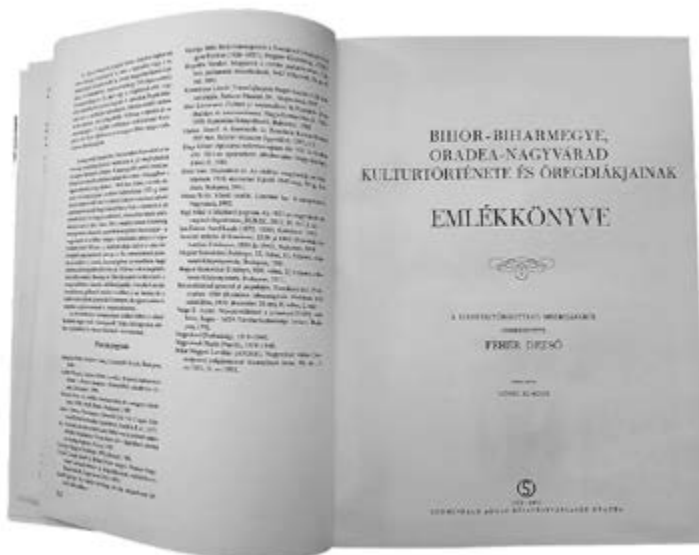

Kihull majd a haja.
Elfújja a szél.
Az első széllel tovaszáll.
Komolyan, soha nem gondoltam.
Ahhoz aztán tényleg más kell.
Amúgy nem tesz jót neki a változás.

Elrepül.
A város felett.

ONLINE IS ELÉRHETŐ AZ EMLÉKKÖNYV

Kilencven éve jelent meg a Holnap Könyvek Kiadó jóvoltából az immár online formában is elérhető 750 oldalas **Emlékkönyv**, mely a Ki kicsoda Bihar megyében és Nagyváradon? címet is viselhetné.

A Fehér Dezső szerkesztette fontos történelmi és helytörténeti forrásmű mintegy 800 korabeli személyiség életrajzát is kínálja, Kormányos László történész Város a béke árnyékában című, 2015-ös keltezésű előszavával.

A mű online változata ingyenesen elérhető a holnap.ro oldal *Szabadpolc* rovatában.

Bali Péter

The Big Sleep in Search of Hades

Az éjszakai város fényeit bámulta az út helyett, a rádióban valami ismerős dal szólt, de nem jutott el a tudatáig, hogy mi. Hirtelen satufékeznie kellett a zebránál, mert nem számított, hogyan is számíthatott volna rá, hiszen hajnali fél négy volt, hogy valaki át akarna menni a zebrán, ilyenkor a tisztességes ember alszik, a szerencsés pedig valami buliban ropja. Ő egyik se volt. Vagyis tisztességes ember felé hajlott, de a merevlemezén pihenő lekalózkodott filmek és sorozatok miatt mondjuk a Paramount vagy a Universal nem mondaná, hogy tisztességes. Szerencsés se volt, mert úton volt a vasútállomásra hajnalban, hogy időben munkába érjen, de mégiscsak szerencsés volt, bár lehet, hogy nem ő, hanem a zebrán átkelni igyekvő, mert a ködös-fagyos-csúszós november végi idő ellenére nem nőtt meg a féktáv, így kisebb ijedtséggel mindketten megúszták.

A vasútállomáson megtette a szokásos kört, vagyis az ingyen elvihető könyveket nézegette, egy B. Traven kötettel szemezgetett, mert valahonnan ismerős volt a címe, de végül nem vitte el, mert szegény borzalmasan rongyosra olvasott állapotban volt, persze ilyenekért is rengeteget kérnének el kaució és bérleti díj címen, ha lakás lenne a fővárosban. Majd a kijelzőt szemlélte, hiába tudta pontosan mikor és melyik vágányról ment a vonat, mindig bámulta és várta, hátha változik. Nem változott, harmadik vágány, mint mindig.

A vonatra szállva befészkelte magát a szokásos helyére és majdnem elaludt, mikor hirtelen felriadt, mert nem jutott eszébe, hogy bezárta-e az ajtót, majd a kocsikulcsát kezdte keresni. Mikor megtalálta, kicsit megnyugodott és a szokásos csatlakoztatós nyugtoldás után a bluetoothos fejhallgatójában szólni kezdtek a szokásos playlistje édes szintifutamai, ami nem volt más, mint a Tangerine Dream Stratosfear című albuma kétszer egymás után, a bonus trackek nélkül, mert a Spotify-on csak úgy volt a fent. Hamarosan el is aludt és a megszokott álom és ébrenlét határán mozgó álmoképei kísérték fel egészen a fővárosig, ahol a fék nyikorgására ébredt. Gyorsan ellenőrizte, hogy mindene megvan-e, nem lopták el valami cigányok a laptopját, a kulcsait, vagy a tárcáját, de mindene megvolt, a paranoia szokás szerint megalapozatlan volt.

Az irodába beérve rosszkedvűen az asztal alá vágta a táskáját, és a laptopot a monitorokhoz csat-

BALI PÉTER (1992, Békéscsaba) prózaíró.
Csehországban él. Többek között a *Műút*,
a *Híd* és a *Látó* közölte az írásait.

lakoztatta. A több szögből áradó fehér fény beteges színbe borította az arcát. Az irodába tartó villamosozás szokás szerint maga volt a pokol, tömve, szardíniaként préselve egymást, miközben az ő majdnem max hangerőn üvöltő Ulcerate-jén át akarata ellenére is hallotta mások beszélgetésfoszlányait, gyerekek üvöltését, sikoltozását, és a táskák és karok folyamatos bökdösését. Alig várta a nyári, téli, tavaszi és őszi szüneteket, nem a semmittevés miatt, hanem azért, hogy egy lélegzetvételnit több helye legyen.

A reggelijét a *Vomit Flood of Christian Remains* aljas, dühödt riffelése festette alá, hányásfolyam helyett azonban valamivel egészségesebbet fogyasztott. Kelet-európai Pirate Prentice utánérzéseként banánt szeletelt a müzlijébe, majd nyakonöntötte az egészet egy görög joghurttal, hogy legyen benne növényi, állati és ásványi is, mert ő Szabó-Sebes Alíz mindenképpen a modern copywriter ideálja. Amíg lassan elcsámcsogott a müzlin a híreket böngészte a gépén, gyorsan, és sikertelenül kitöltötte az aznap Worlde-t a *New York Times* oldalán, szokásos módon a NOTES majd ADIEU szóval kezdve, hogy lehetőleg az összes magánhangzót gyorsan kiüsse vagy megtalálja. Valahol olvasott egy cikket, hogy az N és az E az leggyakoribb betűk az angol szavakban, így érdemes a NOTES-szal kezdeni.

Lejárt az Imprecationtól a *Theurgia Goetia Summa* és szívesen váltott volna a Sepulturától a *Morbid Visionra*, vagy a Sarcófagótól az *I.N.R.I.-re*, esetleg a Bolt Throwertől a *Realms of Chaosra*, de sajnos tizenöt percen belül kezdődött az első meetingje, és hiába csak egy stand-up, ahol tíz percig kussban ül, majd csak annyit mond, hogy „No updates from me, thanks” a fejhallgatóját át kell csatlakoztatni a laptopjára.

Lajtos Nóra

Fájdalom

„annyi mindent kell még elfelejteni”
(Oláh András)

Tarajosodik a hajnal, minden így kezdődik el:
egy lavórnyi friss vízben úszik a felkelő Nap,
főzött szappannal habzik a virradat, kakasszó
hallik, az ólak falai még álmodnak egy kicsit.
Nagyapám a kapcájával bíbelődik, körbetekeri,
közben arra gondol, hogyan lehetne azt a
muszkát elfelejteni, akinek szemében ott volt
a gyermekkor, a hinta suhogó szárnyalása,
ahogyan szelte széltében-hosszában a levegőt,
a játékpuska és játékkatonák, melyet a szőnyeg
csataterére lehetett kivezényelni, hogyan lehetne
azokat a kék szemeket a vederből kimerni, hogyan
lehetne azt a szőke haját a fésűből kiszórni,
mert ritka az a nap, mikor nem jön elébe, fegyvert
fogva órá, ki gyorsabb volt, így a másik rogyott
térdre a hóban, nagyapám körbetekeri kapcájával
a másik lábát is, a kezeit, a fejét, a szemeit...
Nem tudja, hogy ezt traumának hívják, ő csak
fájdalomnak nevezi, gyilkos-e valójában, aki csak
önvédelemből ölt, s a hazát védte, parancsra tette,
mégis ott az a decemberi arc a hóban, nagyapám
szíve vérzik el ott akkor hirtelen, s az áldozatot
nincsen mód eltemetni, gránát csapódik nagyapám
mellett, egy szilánkot ott őriz a bal bokájában,
körbetekerve már az is, s volna még, amit jó volna elfelejteni,
a szalmalevest, a hűgyszagos vagonokat, az örökös
ébredlétet, melyet mai napig sem tud kialudni, nem
tud ő már, csak hóban nyíló pipacsokról álmodni, majd
felriadva arra gondolni: ezért kellett hát így megöregedni,
mit lehetne már újramezdeni, inkább annyi mindent,
de annyi mindent, *annyi mindent kell még elfelejteni...*

LAJTOS NÓRA (1977)
Bella István-díjas
irodalomtörténész,
költő, író, kritikus.
Tizenkét könyve
jelent meg.
Debrecenben él.
Jelenleg a Magyar
Művészeti Akadémia
Művészetelméleti
és Módszertani
Kutatóintézet
ösztöndíjasa.

Demény Péter

Kockázat és varázslat*

Olvasom Halász Anna és Szász János szövegeit az *Új Hét* honlapján, és hirtelen rájövök, miért szeretem őket annyira. Azért, mert én is úgy írok, metaforikusan és lendülettel. Vagy azért írok úgy, mert szeretem őket? Ki tudná felfejteni hatás és visszahatás rejtelmes dinamikáját?

Az kétségtelen, hogy ezen a stíluson nevelkedtem – de hát ezt is inkább úgy kellene mondanom, hogy „ezen a stíluson neveltetem magam”. Mert stílusnak ott volt a könyvespolcon és a levegőben Tamási Áron meg Sütő András is, de ahhoz az írásmódhoz valahogy sose vonzódtam. És túlságosan korán író lettem, hogy a túl száraz szövegeket szeressem.

12

„Illyés Kingának nem kell zenekíséret – elég a saját muzikalitása. Nem kell neki dob – kitapsolja, kitáncolja a tamtamokat. Nagyon vakmerően és most már teljes fegyvertárának – teljes belső zenekarának és mozgásrendszerének birtokában szakít egy nemes hagyománnyal: azzal, hogy a versmondó élő könyv. Nem. Illyés Kinga ennél több.” Az ilyen szerű struktúrákat szeretem: amelyek mondanak is valamit, nemcsak szépelegnek, de szépen mondják, amit mondanak. Ahogy ez a portré elindul a színésznő kezdetektől, és szakaszokat állapítva meg a pályáján kiteljesedik, mint maga Illyés Kinga.

Illyés Kinga nem teljesedett volna ki Harag nélkül, aki mindig azt az utasítást adta, amelyet a színésznő is adott volna magának. Ez is nagy kockázat és varázslat: mesternek lenni és barátoknak; olyannak lenni, akitől az ember nem vitatja, de bízson abban, hogy *vitathatná*. Tévedhetetlennek lenni, de nem a gőg, hanem az érzékenység révén.

Elég sokunkat felnevelt ez az általam éles kritikával illetett nemzedék mégis. Már mint a Halász Anna, Kacsir Mária, Horváth Andor, Ágoston Hugó, Rostás Zoltán, Szász János nemzedéke. Nem feltétlenül a személyes ismeretség, inkább a szöveg karizmájával. Műveltek voltak, mívészek, értelmesek, és mindebben nem ismerték a tréfát. Ha lapot írtak, hát

* A szöveg a Bukaresti Rádió magyar adásában június másodikán elhangzott jegyzet tovább gondolt változata. – a szerző megjegyzése.

DEMÉNY PÉTER költő, író, szerkesztő, a *Látó* szépirodalmi folyóirat esszé-szerkesztője, 1972-ben született Kolozsváron, jelenleg Bukarestben él.

lapot írtak, tisztességesen és alázattal, úgy, ahogy a legjobb esszéírók tették, holott „csak” hetilapot szerkesztettek.

Semmi „holott”. Úgy álltak hozzá, ahogy a legnagyobbak: nem nézték, hol végzik a munkájukat, nem márványt véstek, illetve dehogynem, csak nem a sixtusi kápolnát. De nem mindig tudod előre, hogy mit véssel: ezért érdemes mindent jól csinálni.

És ők jól csinálták: a lap már régóta nincsen, több munkatárs is elhajózott, de a szövegeket még mindig nagy örömmel olvashatja az ember.

Azért írtak így, mert mást nem tehettek. Írhattak volna rosszul, természetesen, de ahhoz túl tehetségesek voltak. És a tehetségüket megóvta az a rendszer, amely meg is tépte gyakran. Tisztes megélhetést biztosított, amennyiben a pénz ügysem volt jó semmire, hiszen mindenütt ugyanazt lehetett kapni; lakást, állást. Az embernek nem kellett naponta arra gondolnia, mi lesz, ha megszűnik az állása, és nem tudja majd kifizetni a közköltséget.

Egy igazi közösség állt mögöttük. Valamelyik nap egy barátom magyarázta, hogy a kultúra olyan, mint a paradicsom: talajra van szüksége. Nos, a fentieknek volt talaja, hiszen a romániai magyarság valósággal szomjazta az értelmiséget és a műveket. Az már a későbbi kiábrándulások közé tartozik, hogy talán nem is őket szomjazta, nem az okosságot és a kultúrát, csak a „magyar szót”, de abban az időben egybeesett a kettő.

Az ő nagy erényük, valamennyiüké, az, hogy komolyan vették az „értelmiség” szerepét. Akkoriban

nem lehetett „politizálni”, mert aki a rendszernek nem tetszőt írt, azt úgy felébresztették, hogy le a kalappal. De lehetett olvasni, színházat látogatni – Bukarestben igazán nagy rendezők és színészek éltek –, és koncertekre járni, filmeket nézni. Ugyanazzal a nyugodt beletörődéssel, amelyre fentebb már utaltam: mást úgysem lehet tenni, két évente kapunk útlevelet, ha egyáltalán, a pénzünk arra költhető, amire, létünket csak a Szekuritáté veszélyezteti. De hát ez is olyasmi volt, amit már megszoktak: abban is éltek, annak a veszedelmeit kellett elkerülniük, miközben éltek.

Akkor hát olvastak, színházba jártak, moziba és hangversenytermekbe. Minden terem megtelt, ha egy író vagy költő olvasott fel, mert az a magyarság újabb kifejezési lehetősége volt, egyfajta Pride. Mindenki ismert mindenkit: Erdély, mint egy sepsi-

szentgyörgyi képzőművész mondta, matchboxnyi ország. Ugyanattól félték, ugyanarra vágytak, ugyanolyan körülmények között éltek. Összetartotta őket valami, nem is kevésbé.

Mára megváltoztak az összetartás abroncsai, s az egyéb különbségekre fel sem kell hívnom a figyelmet. Ma sokkal nehezebb okosnak lenni, mert millió szempontnak kellene megfelelni; ugyanez áll a műveltségre is. Kire mondanánk ma, hogy „értelmiségi”? Nyilván nem mindenkire, akinek egyetemi diplomája van.

Ez azonban mit sem von le Halász Anna, Kacsir Mária, Horváth Andor és a többiek érdeméből. Ők nagyon komoly értelmiségiek voltak egy nehéz időszakban. Utánuk már jött, ami jött; de arról nem tehetek.

Az anyag, az energia és az értelem manifesztációi

Dana Constantin nagyváradi kiállítása

De rerum natura – Álmodok a rejtőzködő értelemről címmel nyílt júniusban festészeti kiállítás Dana Constantin műveiből Nagyváradon, a Római Katolikus Püspökség és a temesvári Interart Triade Alapítvány szervezésében, Sorina Jecza kurátori közreműködésével. A püspöki palota második emeleti termeiben október 15-ig látogatható tárlat az állandóan új kifejezési módokat kereső temesvári festőművész három meghatározó alkotói korszakába enged bepillantást: a 2011-ben induló „Monocromii” (Monokrómia) című ciklusából, a 2013-as „12 iulie” (Július 12.) című sorozatából, illetve a művészt jelenleg foglalkoztató téma, a „Cântecul pământului” (A Föld dala) című képi eszmefuttatásából válogattak a szervezők néhány kompozíciót, hogy felvillantsák Dana Constantin elmélyült alkotói habitusát, melybe a művész alábbi hitvallása is betekintést enged.

14

Zöld, 2013, olaj, vászon, 200 × 100 cm

Növényi lenyomatok, 2024, olaj, vászon, 135 × 135 cm

Dana Constantin: Művészi hitvallás

Nyelvezetem a vonal és pont művészetének színekkel és olajfestési technikákkal megnevesített zenéje kíván lenni. Nem látom őket egymástól függetlenül, sőt, egymást segítő ikertesvérek módján léteznek. Műtermem egy *alkimista laboratóriuma*, ahol az éhes mohósággal kereső lélek megtalálja a módját, miként tépje ki gyökereit a múltó, a lineáris idő adta bizonytalanságból, a konkrétumokból és a hétköznapiokból. Festve beszélek az *Időről*, arról az időről, ami a múltból érkezik és a jelenből halad a jövő felé, s a képzeletbeli jelen szülte a – *festmény*. Ily módon a természet adta valóság és a művészi képzelet az átláthatóság és a homály között lebeg, és a színek mágikus erejével teremti meg az időtlenséget.

Festészetem koordinátái szintetizálják a plasztikus és egyszerű kifejezésmód, a *pont-vonal-szín* hármását, ezek segítségével imitálom legaprólékosabban a természet alkotóerőit egy energikus, egymásra réteget, egymásba olvadó kromatikai regiszterben, hogy megfoghassam és mások számára is felfedezhetővé tegyem a láthatón túli valóságot.

Nézőimnek azt javaslom, úgy olvassák festményeimet, mint az anyag, az energia és értelem – formákban és színekben történő manifesztációját, amely a kép terének *monokrómiájából* meríti kifejezőerejét, általa lép interakcióba a szemlélővel. Fedezzük fel együtt a szimmetria és az aszimmetria bizonyosságait, ellentétben a foltok előreláthatatlanságával: meghatározott plasztikai kölcsönhatások teremtenek közöttük dialógust.

Az általam javasolt dialógus megnyitja a színnek poézisét, a festészeti szubsztancia metamorfózisát az opacitásól a transzparenciáig, s egy mélyülő univerzumot kondenzál a vásznak felületén. A monokrómia teremtette „színenergia” egységesíti a

képek felületeit. A racionalitás elve a vertikális linearitás.

Az alkotói folyamatom során formai és növényi-architektúrai elemek jelennek meg, keresvén/utánozván/követvén a természet alkotóerejét, absztrakt reflexiókat teremtek a vonal és felület között, s e dialógusnak a vegetáció adja a ritmusát.

Kiszabadulván a saját növényeim szabta határok közül, ez idő tájt a vonalak és formák új dimenzióját valósítom meg: egyszerűsítek, mélyítek és tömörítem mondanivalómat. A lényeg és a megjelenési forma közötti egyensúlyt a struktúrák és a vonalak között vibráló egység teremti meg.

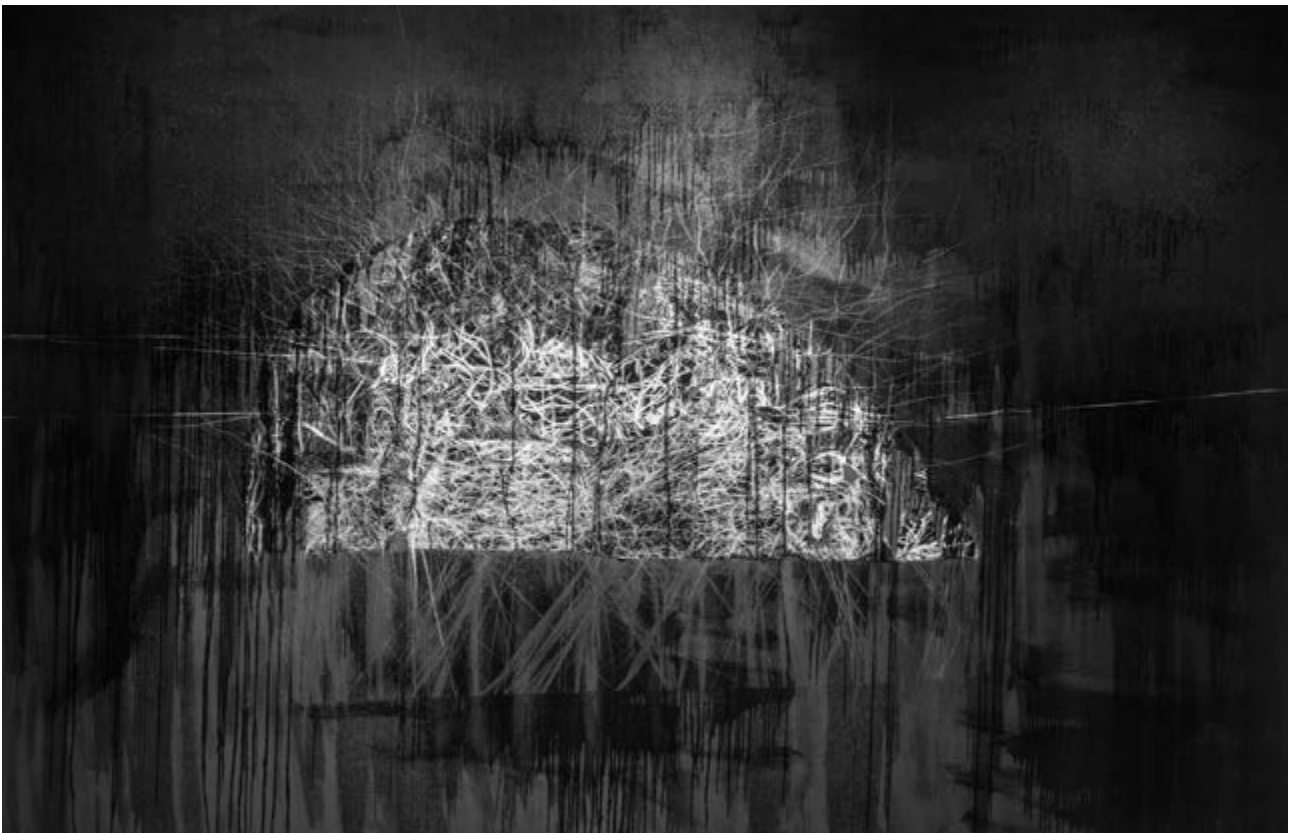

Határ, 2013, olaj, vászon, 200 × 100 cm

A Föld éneke IV., 2025, olaj, pasztell, szén, kollázs, vászon, 200 × 300

16

A Föld éneke II., 2025, olaj, pasztell, szén, kollázs, vászon, 200 × 300

Dana Constantin

(1962. július 12., Marosvásárhely)

Alkotói ereje teljében, Dana Constantin olyan művész, akinek munkássága immár nem szorul igazolásra. A kolozsvári Ion Andreescu Képző- és Iparművészeti Intézet festészeti szakán végzett 1988-ban. Első, pályakezdő egyéni kiállítását Marosvásárhelyen, a Romániai Képzőművészek Szövetsége helyi fiókjának galériájában rendezte. A temesvári Nyugati Tudományegyetem Művészet és Formatervezés Karán egyetemi tanár, doktori fokozattal a vizuális művészetek területén.

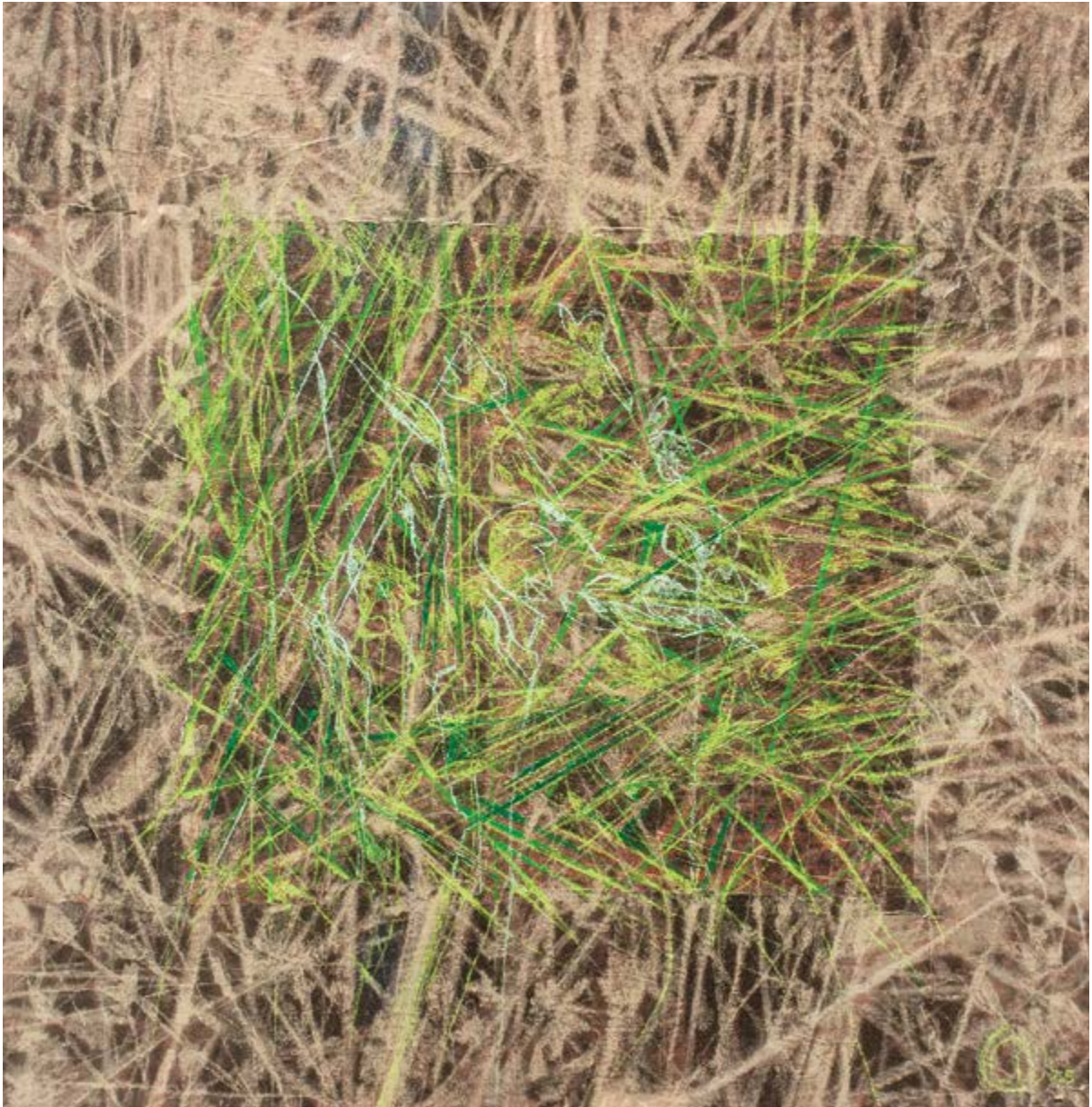
Gazdag művészi alkotótevékenysége számos hazai és nemzetközi galériában, múzeumokban szervezett kiállításai révén vált ismerté. Romániában 23 egyéni tárlata volt, több mint 38 csoportos és 50 kollektív kiállításon vett részt. Szerepelt továbbá 15 országos tárlaton és nyolc hazai művészeti biennálén. Külföldön négy egyéni kiállítást szervezett, több mint 50 csoportos tárlaton és 15 művészeti biennálén állított ki, valamint öt olyan kiállításon, amely a kormány, illetve a kulturális közalapítványok védnöksége alatt igyekeztek képet alkotni a romániai kortárs képzőművészetről.

A közelmúltban megrendezett kiállításai: „Cântecul pământului” (A Föld dala) a Kolozsvári Szépművészeti Múzeumban (2025); „Și totuși, pictură” (És mégis a festészet) a Craiovai Szépművészeti Múzeumban (2023); „F.L.O.T.E.s” a bukaresti Strata Galériában (2023); „LX” a temesvári Calpe Galériában, „60” a Temesvári Nemzeti Művészeti Múzeumban, „De la Opacitate la Transparentă” (Az áttetszőtől az átlátszóig) a temesvári Calina Galériában. „Doi” (Ketten) címmel indított tárlatsorozatot Marcel Bunea festőművésszel, a szebeni Brukenthal

Múzeum Kortárs Művészeti Galériájában, a Temesvári Szépművészeti Múzeumban, a Helios Galériában, Târgu Jiun az Alexandru Ștefulescu Történelmi Múzeumban. Külföldi kiállításai: LOT / „Lumină, Opacitate, Transparentă” (Fény, Homály, Átláthatóság) című kiállítását a Velencei Román Kulturális Intézet látta vendégül, a „Doi” (Ketten) című tárlat az oslói Román Nagykövetségen, a budapesti Román Kulturális Intézetben, a Római Román Akadémián és a bécsi Five Plus Art Galériában vendégeskedett. Részt vett a koreai „Fine Arts Culture Exchange Exhibition” című nemzetközi kortárs képzőművészeti kiállításon, a temesvári Art Encounters biennálén és a kisinyovi Nemzetközi Festészeti Biennálén.

Dana Constantin munkásságát számos díjjal, elismeréssel és kiválósági oklevéllel jutalmazták. Ezek közül kiemelendő: a Romániai Képzőművészek Szövetsége által odaítélt Életműdíj, a Moldovai Köztársaság Kulturális Minisztériumának Kiválósági Oklevele (Chișinău), az Eugen Tudoran-díj a humán- és hivatásalapú tudományok területén (2023, Temesvári Nyugati Tudományegyetem), a Modern Masters Art Award díj (Kuala Lumpur, Malajzia és ArtFort India), valamint a Román Akadémia temesvári fiókjának Kulturális Érdemérme életműért.

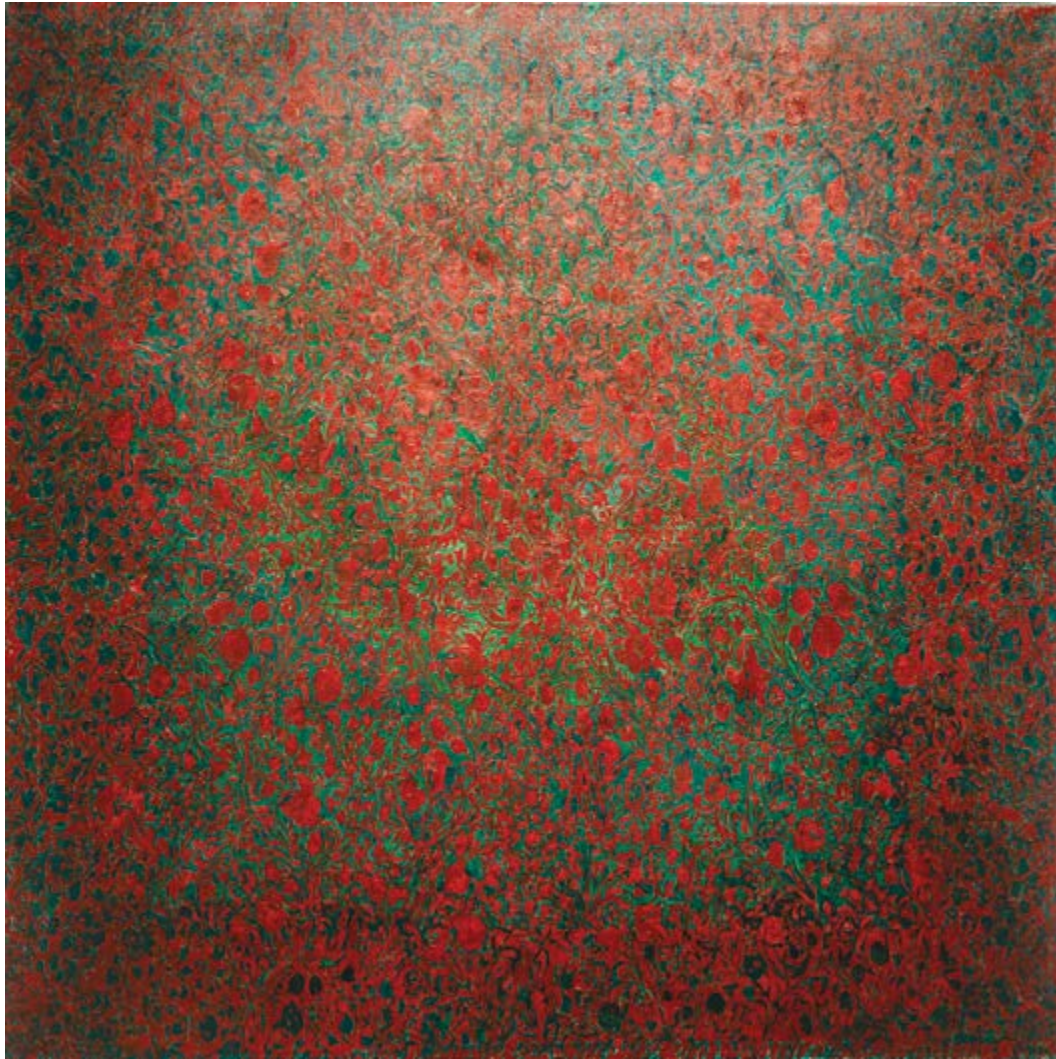
Dana Constantin munkái megtalálhatók többek között a Temesvári Nemzeti Művészeti Múzeum, a szebeni Brukenthal Nemzeti Múzeum, a craiovai Művészeti Múzeum, a Herczeg Alapítvány (Temesvár), a Kunsthalle Alapítvány (Temesvár), valamint a Képzőművészek Szövetsége temesvári fiókjának gyűjteményeiben, továbbá számos magángyűjteményben.

Fény, Homály, *Átláthatóság II.*, 2018–2025, vegyes technika, vászon, 40 × 40 cm

Fény, Homály, *Átláthatóság IV.-VI.-V.*, 2018–2025, vegyes technika, vászon, 40 × 40 cm

Empátia, 2014, olaj, vászon, 100 × 100 cm

A július 12. sorozat, 2013–2014, olaj, vászon, 21 elem, 225 × 20 cm

Belépés saját felelősségre

Szabó Csongor kiállítása a Marosvásárhelyi K'ARTE Szoba galériában

A Csongor által létrehozott disztópikus és diszgráfikus lény a társadalom aktuális vitáinak visszhangja lehet: kezdve az AI és a transzhumanizmus körüli felhajtással, az elidegenedés és a társadalom atomizálódásának kérdéskörén át egészen a művészi kifejezésformák alakulásáig, valamint az emberi, etikai és politikai határok folyamatos megkérdőjelezéséig, beleértve a társadalmi test komponenseinek ellenőrzése és automatizálódása körüli kérdéseket úgy a művészetben, mint az ipari termelésben vagy a háborúban.

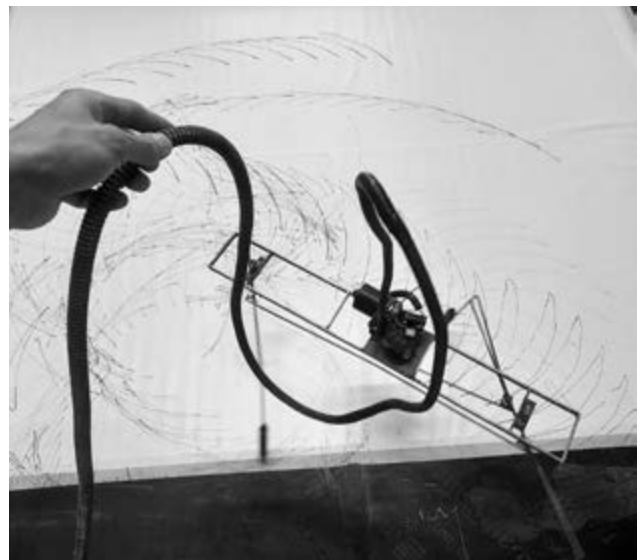
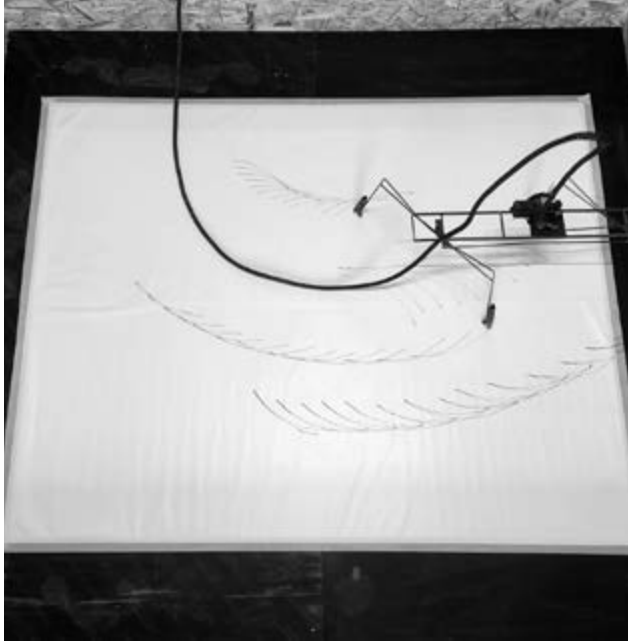
Ugyanakkor, amint megfigyeljük ennek a lénynek, ennek a cybeast-nek az atavisztikus ecsapódá-

20

SZABÓ CSONGOR vizuális művész
(Marosvásárhely, 1991)
2002–2012 között a marosvásárhelyi Művészeti Líceum tanulója. 2014–2017 között a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem grafika szakos hallgatója, majd 2019-ben ugyanitt szerzi meg mesteri diplomáját vizuális kommunikáció szakon.
Azóta Nagyváradon él és alkot.

sait, a kétségbeesett törekvését az önkifejezésre, a nyomhagyásra, a megnyilvánulásra a rendelkezésére álló, cellaszerűen lehatárolt térben, elkerülhetlenné válik saját korlátaink felismerése – legyenek azok saját magunk vagy mások által kiszabva. Hasonló módon elkerülhetetlen az azonosulás is ezzel az avatárral: egy olyan világot reprezentál, mely rögeszmésen térképezi fel és rögzíti minden korlátját, gesztusát és tévelygését.

ELIODOR MOLDOVAN

Enter at Your Own Risk – Konceptió

A (kintről vagy bentől húzott) határok körvonalazzák azt a területet melyben a bezárt megnyilvánulhat. Legyen ez egy „ketrec”, amely megvédi/elválasztja a kintit a bezárttól, vagy fordítva, megfogható vagy megfoghatatlan, valószínű, hogy az emlékezetes dolgok a határvonalon, vagy annak elmozdításával történnek.

A következő (túlegyszerűsített) esetben egy mechanikus lényen (amely mentesül a természetes vagy mesterséges intelligencia terhei alól) tesztelve volt néhány helyzet. A gépezet saját szerkezete által programozott repetitív mozgásra van ítélve, még akkor is, amikor leküzdhetetlen akadállyal/helyzettel kerül szembe. Ha ezekben a helyzetekben senki nem avatkozik közbe, az önpusztítás árán is tovább folytatja a küzdelmet (mintha a silány „mérnöki munka” és felépítés nem volna elegendő a megsemmisüléséhez...).

A mechanizmus által hagyott grafikai nyomok rámutatnak, hogy hol volt aktív, és a vonalak sűrűségéből sejthető, hogy mennyi ideig mozoghatott

egy adott helyen. Miután egy „rajz” befejezettnek tekintett, az a mechanizmus mozgásának, valamint a rá gyakorolt térbeli korlátozásoknak a térképe lesz.

A fentiek alapján, annak próbára tétele volt a szándékom, hogy lehetséges-e ily módon létrehozni „egyszerű történetek térképeit”, melyek utólag dekodolhatóak, és így körüljárni a korlátozás által adott „jelentés” lehetőségeit. E sorok írásakor, a lehetséges variánsok messze nincsenek kiaknázva, így a konklúziók a ködbe vesznek...

Előfordulhat, hogy csak egy túlkomplikált festékszórót (a mechanikus lényt) hoztam létre, sablonként használva a behatároló kereteket, de a kérdések ebben az esetben is érvényesek, csak a válaszok egy sokkal hosszabb utat járnak be (a művészi szabadság által választva vagy a megfelelő korlátozások hiányában), mint az egyenes megközelítés.

SZABÓ CSONGOR

„Az irodalom erősebb a halálnál”

Radu Vancu és André Ferenc beszélgetése a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, 2025. június 28-án

André Ferenc: Ha jól számolom, kilenc versesköteted van. Nagyon sok. A legutóbb megjelent kötet, a *Kaddis*¹ Radnóti Miklós magyar zsidó költő köré szerveződik, akit 1944-ben gyilkoltak meg. A továbbiakban a könyvről, annak kontextusáról és általában a költészetéről fogunk beszélgetni.

Radu Vancu: Nagyon örülök, hogy itt lehetek Kolozsváron, és a Feri által magyarra fordított *Kaddis*ról beszélgetünk. Nem beszélek magyarul, de biztos vagyok benne, hogy magyarul sokkal jobb, mert látom, hogy a magyarországi, erdélyi meg felvidéki sajtóban rengeteg meleg hangú kritika jelent meg, és ez nyilván meglep, mert végül is fordításról beszélünk. És külön örülök annak, hogy egy fordító jobbá teheti a költészetet. Ez minden, amit csak kívánni lehet, komolyan.

André Ferenc: Kimondottan érdekes, hogy miként találtál rá Radnótira, és hogy miért ragadott meg ennyire. Azt mondtad valamikor, hogy régebben olvastad román fordításban, aztán egy angol nyelvű antológiában fedezted fel igazán.

Radu Vancu: Pontosan. Először egy román antológiában olvastam, anélkül, hogy igazán felfedeztem volna. Néhány verse szerepelt egy 1989 előtti négy-szerzős magyar irodalmi antológiában. Talán ismerik: fehér a borítója, keménytáblás, vastag, gondosan kivitelezett, de már nem emlékszem, ki fordította, és nem volt benne semmilyen életrajzi jegyzet.

André Ferenc: Jebeleanu?²

Radu Vancu: Azt hiszem, igen, de nem vagyok benne biztos. Tetszett. Valahogy megragadt a fejemben, de nem rendített meg, csak néhány évvel később. Nagyjából a kilencvenes évek közepén volt ez, amikor anélkül olvastam, hogy felfedeztem

¹ Radu Vancu: *Kaddis Radnóti Miklósért*. André Ferenc fordítása. Budapest, Prae, 2025.

² Valószínűleg Eugen Jebeleanu antológiájáról van szó, ami *Poeme maghiare (Magyar versek)* címmel először 1949-ben jelent meg, majd újabb kiadásban 1956-ban. A válogatás Petőfi, Ady, József Attila és Radnóti Miklós verseit tartalmazza Jebeleanu fordításában.

RADU VANCU (1978, Nagyszeben) román költő, író, műfordító, irodalomtudós, szerkesztő.

ANDRÉ FERENC (1992, Csíkszereda) költő, slammer, műfordító, szerkesztő.

volna. Aztán az évtized végén ismét felfedeztem egy rendkívüli versantológiában, amelyet nem győzök ajánlani mindenkinek. Ezt egy még élő, nagy amerikai költőnő, Carolyn Forché költő, értelmiségi, rendkívüli gondolkodó állította össze. Carolyn Forché kezdettől fogva arra használta a költészetét, hogy bonyolult területekre, különösen konfliktusövezetekbe merészkedjen. Először húszéves korában utazott El Salvadorba, ahol katonai diktatúra volt, az egyik a sok közül. Ott valami fantasztikusot tett: felkereste a mészárosokat, mert nem tudom másképp nevezni azokat a katonatiszteket, akik az ottani tömeggyilkosságok, kegyetlenségek és terror felelősei. És az egyik ilyen találkozó után egy ilyen ezredesről írt egy verset, amelyet a *New York Times* jól látható helyen közölt. A vers címe *The Colonel*, azaz *Az ezredes*, és erről a találkozásjáról szól. Az ezredes, látva, hogy nem tudja megfélemlíteni a költőt, kiküldi a feleségét a táskájáért. Kinyitja a táskát, kiborítja az asztalra: tele volt az áldozatok levágott fülével. És Forché erről az élményről verset ír. Közzéteszi a *New York Times*, hatalmas botrány lesz belőle, híressé teszi a költőnőt, az Egyesült Államok és El Salvador között tönkremennek a diplomáciai kapcsolatok a vers miatt – és ez milyen öröndetes! Ettől kezdve a szerző erre használta az írást... Elment Dél-Afrikába, ahol apartheid volt, és beszélt erről, elutazott Libanonba, bejárta a világ összes tűzfészekét, és elkészítette ezt az antológiát, amelyről beszélek, és amely 1993-ban jelent meg *Against Forgetting (A felejtés ellen)* címmel, *Twentieth-Century Poetry of Witness (A tanúságtétel költészete a huszadik században)* alcímmel, ami azóta kiemelt kutatási területté vált: Witness Literature, tanúságirodalom. Az anto-

lógia száznegyven olyan huszadik századi költő művét tartalmazza, akik különböző borzalmakon mentek keresztül: világháború, népiirtás, holokauszt, gulág. Néhányan túléltek, mások nem. Carolyn Forché ismertető szövegei rendkívüliek, az általa kiválasztott versek letaglózóak. Az összeállítás kronologikusan halad, az örmény népiirtással kezdődik, és a jugoszláv háborúval, illetve a Tienanmen téri eseményekkel zárul. Ebben szerepel Radnóti is, kiváló fordításban,³ kiváló bemutató szöveggel. És megrendített. Ott értettem meg, hogy az irodalom valóban erősebb a halálnál, amint azt Radnóti is bizonyította – amennyiben van elegendő szeretet is. Mert ha nem lett volna Fanni, a felesége szeretete, az irodalom nem lett volna erősebb a halálnál. A rendkívüli versek a költővel együtt rothadtak volna el a tömegsírokban, ám az elegendő szeretet által az irodalom valóban erősebb lett a halálnál. Akkor fedeztem fel Radnótit, elraktároztam az emlékezetembe, és a háború kitörése után ismét eszembe jutott, amikor végignézttem egy képsort az ukrán tömegsírokról. Huszonvalahány évvel azután, hogy olvastam, újra eszembe jutott ez a költő. Nem lehet a barbárság az utolsó szó, ezt bizonyította be Radnóti és Fanni. Az embert megölheted, de el nem pusztíthatod. Lehetsz barbárabb, mint az emberiség, de az emberiség fog győzni. Ha van elég szeretet. Ha nincs... De akkor eszembe jutott ez, és tudtam, valójában a könyv, amit írtam, a szeretetről és a Radnóti rendkívüli költészetéről szól.

André Ferenc: Szerintem nagyon sokan ismerik a könyv háttérében álló történetet. Radnóti egy zsidó költő volt, akit 1944-ben náci (német, vagy valószínűbben magyar) katonák öltek meg. A kabátzsebében találtak egy jegyzetfüzetet, amelyben öt nyelven le volt írva, hogy ez a füzet Radnóti Miklós magyar költőé, és ha megtalálják, juttassák el Ortutay Gyulának, egy barátjának Budapestre. A füzetbe számos verset, jegyzetet és töredéket írt le.

Radu Vancu: Igen. Ezeknek egyik fele szerelmes versek feleségéhez, Gyarmati Fannihoz, akit tudta, hogy többé nem fog látni. Tudta, hogy meg fog halni. És elgondolkodtam, miért ír valaki, ha tudja, hogy senki sem fogja elolvasni a versét. Levelezőlapnak nevezte őket, azt hiszem, razglednica a helyes kifejezés, ironikusan nevezte őket így, mert olyan levelezőlapok voltak, amelyeket soha nem küldtek el, és soha nem értek célba. Miért ír valaki, ha tudja ezt? Miért ír ennyi szeretettel a feleségéről és a költészetéről? Ismét mondom: nem tudok magyarul olvasni, de a versek minden nyelven, amelyen olvastam őket,

megvilágítják a nyelvet, egyszerűen foszforeszkálnak a lapokon, annyira intenzívek. Miért ír? A versek másik fele pedig a borzalmat, a poklot írja le. A szeme láttára lövik le a barátját, egy kitűnő hegedűművészt, Lorsi Miklóst, és ő erről is ír. És ami Lorsi Miklóst megölte egy tarkólövessel, az veled is így végez. Vannak még hasonló történetek, de ez volt számomra a legmegrázóbb. Az első világháborúban is van egy hasonló történet. Ez a második világháborúban történt, 1944. októberének végén. Nagyon kevés kellett volna, hogy megmeneküljön, de hát ilyen szörnyű balszerencséje volt. Van egy viszonylag hasonló, első világháborús történet, amelyben valaki a pokolból tér vissza, hogy tanúskodjon. Egy brit költőről szól, aki huszonöt évesen halt meg, nem harmincöt évesen, mint Radnóti. Wilfred Owen huszonöt évesen esett el a háborúban, és mielőtt eltemették volna, az ápolónő átkutatta a zsebeit, és talált benne – ha nem tette volna, azok is elvesztek volna – néhány költeményt, nyilván angol nyelven, amelyek a háborúról valaha írt legerőteljesebb, legmegrázóbb versek közé tartoznak. Mint tudják, a coventry-i katedrális nácik bombázták le 1940-ben. Az a csodálatos város a földdel vált egyenlővé, a katedrálisból csak a harangtorony maradt meg, és szemtanúk szerint a lángok közepette reggelig szólt a harang. A katedrális elpusztult, a harang reggelig szólt. Négy és fél évvel később Drezda elpusztítása bosszú volt Coventryért. Nos, 1961-ben befejeződött a coventry-i katedrális újjáépítése, és Benjamin Britten felkérték egy rekviem komponálására a háború áldozatainak emlékére, amellyel a katedrális újranyitását készültek ünnepelni. Ekkor Britten megemlékezett Wilfred Owenről. A művében két újítást vezetett be. Az egyik egy szövegbeli újítás volt. A latin rekviembe más nyelvű, azaz angol szövegeket is bevett: Wilfred Owen háborús verseit. A második újítás: két zenekart használt kereszt alakban elrendezve a katedrálisban, a karzaton pedig egy szoprán és egy gyermekkórus állt, akik az eget képviselték, akik Wilfred Owen verseit énekeltek, kommentálva azt, ami a háborúban, a földön zajlik, kommentálva a halált. Ez rendkívül izgalmas, ugyanakkor annak a bizonyítéka, hogy annak a brit katonának, aki 1918-ban, egy héttel a fegyverszünet előtt meghalt, akár csak Radnóti – úgy tűnik, ez a költők sorsa –, mindig közel állnak a megmeneküléshez, de valaki gondoskodik arról, hogy ez ne történjen meg –, szövegei negyvenhárom évvel később is felragyogtak, az áldozatok nevében szólaltak meg, nem hagyták, hogy az utolsó szó a barbárságé legyen, amely megölte őt.

André Ferenc: Bizonyos értelemben ez a könyv Radnóti megtalált jegyzetfüzetének tekinthető. Külön érdekes, hogy nemcsak Radnóti hangját próbáld utánozni, hanem a kontextust is, de tematiku-

³ A fordítója Emery George volt.

san gyakran rezonál Radnóti verseivel, témáival: a szerelemmel, a halállal, az életszeretettel, a költészettel és azzal az odaadással, ami a sajátja volt, és ami a te könyvedben is érezhető. Az is izgalmas, hogy egy olyan költő hangján írsz, akit nem is tudsz eredetiben olvasni. Milyen kereteket állítottál fel magadnak, amelyeket nem akartál átlépni alkotás során, és volt-e olyan, amiről azt érezted, hogy nem tudsz érdemben írni? Voltak olyan dolgok, például a hangvétel, amelyekről úgy érezted, hogy nem etikus, kulturális közelítés, vagy csak egyszerűen túl problematikus?

Radu Vancu: Sorra válaszolok, a kérdésed több rétegű. Nem próbáltam Radnóti stílusában írni. Először is, mert nem fordítottam, ez nem fordítás volt. Másodszor, nem vagyok elég tehetséges ahhoz, hogy Radnóti stílusában írjak. Arghezi gondolata, az a verssor: „*Să vrei peste mie, să poți pîn'la șase*” (Ezret akarj, s hatig bírjad).⁴ Mindannyian a világ legcsoválatosabb dolgait akarjuk megcsinálni, de hát nem vagyunk rá képesek. Tehát ha megpróbáltam volna utánozni Radnótit, vagy a stílusában írni, még nevetésesebb lettem volna, mint amilyen már amúgy is vagyok. Aztán elolvastam a verseit, nemcsak azt, ami a füzetben van, mert rövid élete során elég sokat írt, a költészet iránti rendkívüli odaadással. Olvastam a verseit, olvastam az életéről, és ez beszivárgott a versekbe, igen. Például amikor baromként viselkedett Fannival, a feleségével, mert tényleg barom volt, és egyszer megcsalta egy gépírónővel, ez a gépírónő is megjelenik egy versben. Az ilyen apró dolgok számomra fontosak voltak, mert beemelték Radnóti életét ebbe a közös sírba. Számomra nincs éles különbség a halottak és az élők világa között, mert a halottak továbbra is léteznek. Ezt saját tapasztalatainkból is tudjuk. Amikor szeretteink meghalnak, nem hálnak meg ténylegesen, ahogy a kötetben is írtam, hiszen évtizedekig beszélünk velük haláluk után, jelen vannak számunkra, velünk vannak. I. sz. 980 körül az akkor hivatalban lévő pápa (nem emlékszem a nevére) november 1-jére tette azt az ünnepet, amely ma is a halottak napja. Az ünnepet létrehozó pápai bulla a következőképpen indokolja ezt a keresztény szakadás előtt: bárhol is halt meg egy keresztény, lelke harmóniában van a többi lélekkel, a halottakkal és az élőkkel. Együtt léteznek, a lelkek létezésének ugyanazon síkján. Egy történész szerint ez a tökéletes demokrácia első példája, a lelkek demokráciája, a halál előtt és után egyaránt. Így van ez Radnóti esetében is. Azt akartam, hogy a versek tele legyenek élettel, Radnóti életével, a valódi életével, ezekkel az eseményekkel. És mit mond-

Radu Vancu és André Ferenc

jak, bizonyos szempontból az is, ahogyan Gyarmati Fanni, a felesége döntött... A nagy költők ritkák, de az olyan személyiségek, mint Gyarmati Fanni, még a nagy költőknél is ritkábbak. Ő 102 éves koráig, 2014-ig élt, ahogy a kötetben is írom, nem ment újra férjhez, Budapesten, a Pozsonyi úton lakott, ahol Radnóttal élt, az ajtón meghagyta a névtábláját, „Dr. Radnóti Miklós”, és a halála előtt – iszonyúan irigylem önöket, mert tudnak olvasni magyarul – bevallotta, hogy házasságuk évtizedéről naplót vezetett, ami még 2014-ben megjelent. Ez a napló körülbelül 1300 oldalas. Egy barátóm kiválasztott néhány oldalt, amit ő fontosabbnak tartott, és lefordította számomra, tényleg abszolút hidegrázósak. Úgy értem, Fanni számára egyértelmű volt a folytonosság. A tömegsír bizonyos értelemben részletkérdés volt, erre képes a nagy irodalom. Erre képes a szerelem. Erre képes az emberség, néha még a halált is részletkérdéssé képes tenni, és megmutatja, hogy valóban léteznek a lelkeknek ez az egyesülése, amiről a pápa a bullában beszélt.

A következő kérdésre rátérve: tartottam ettől, mert tényleg kockázatos, ha megpróbálsz kisajátítani valaki szenvedésének a hangját,⁵ és ez tűnt számomra a legnagyobb kockázatnak. Nagyon vékony a határvonal aközött, hogy valaki szenvedésével együttérezek, vagy hogy kisajátítom. Egyrészt a kulturális kisajátítás elmélete veszélyessé válhat,

⁴ Tudor Arghezi: *Blesteme de babă* (Vénasszonyátkok)

⁵ L. a kulturális kisajátítás, angolul *cultural appropriation* elméletét

amennyiben megakadályozza, hogy empátiát érezzünk a másság iránt. Ez aberráns helyzetekhez vezethet. Emlékezzünk csak az esetre Amanda Gorman versével! A fekete költő az amerikai elnök beiktatásán mondott egy verset, amelyet mindenféle nyelvre lefordítottak. És amikor lefordították hollandra is, teljes botrány kerekedett, mert azt mondták, csak egy színeshőrűnek van joga lefordítani egy másik színeshőrű versét. Ez egy olyan megközelítés, amely amputál, amely megakadályozza, hogy a művészet hidakat építsen. Mert ez a művészet feladata, nem igaz? Nem enged minket elszigetelődni. Ahogy John Donne, a vátesz mondja. Mert senki sem különálló sziget, mert van művészetünk, amelyet kinyújthatunk a másik felé, és érezzük, hogy bármennyire is különbözőek vagyunk, szót értünk egymással. Olvasod, hogy Gilgames sír Enkidu holtteste felett, és érzed, hogy ez a te sírásod is. Hogy te, egy másik kultúrából, egy másik vallásból, egy másik világból, 3000 évvel később, te is érzed, ami ott van. Van valami mélyen emberi, ami összeköt bennünket. Ez tehát a művészet legnagyobb megvalósítása, ám a kulturális kisajátítás akadályozza a kommunikáció működését. Másrészt erkölcsileg elfogadhatatlan azt állítani, hogy egy olyan szenvedésről beszélhetsz, amelyet nem tapasztalhattál meg. E két határ között igyekeztem megtalálni a helyem: nem zárkózni el ettől a meggyőződéstől, de nem vallani magaménak. És felépíteni ezt a világot, amelyben – mint mondtam – a lelkek szót emelhetnek a barbárság ellen, nem hagyva, hogy azé legyen az utolsó szó.

André Ferenc: Bizonyos értelemben Radnóti is így kelt életre rajtad keresztül. A magyar kultúrában már jelen volt. Amerikában megjelent fordításban, aztán te rátaláltál. Ez a könyv románul íródott, én lefordítottam, ezáltal ismét visszakerült a magyar kultúrába, és a kötet kapcsán másképpen beszélünk Radnótiról és a költészetéről. Maga a fordítás folyamata is érdekes volt, mert a szokásos fordításelméleti kérdéseken túl is akadtak nehézségek. A könyvben a te költői hangodnak is érződnie kellett, amelyet ugyanakkor magyar nyelven Radnóti Miklós kulturális kontextusába kellett helyezni. Például többször behoztam ilyen kis, rá jellemző árnyalatokat, ahol úgy éreztem, hogy nem változtat a vers jelentésén vagy stílusán, aztán néha végeztem apró változtatásokat, becsempészttem egy-egy utalást Radnótira, akár egész mondatokat vettem át a híres verseiből, de nem túl sokat, hogy ne legyen túlstilizált, hanem maradjon meg az élőbeszédszerűség dikciója, ami a te költészetet jellemzi, mégis éreztetni akartam, hogy az ő hangja van ott.

Radu Vancu: Mondtam, hogy jobb a magyar fordítás. Íme a magyarázat!

André Ferenc: A versek szabad formájúak, de néha becsúsztattam egy-egy hexametert vagy ritmikuságot a szövegbe, mert Radnóti is rengeteget írt kötött formában, és a szabadverseiben is gyakran bukkant fel az időmérték, a ritmus és a zeneiség. Ezek a versek egy tömegsíról szólnak meg, azonban ez a tömegsír tele van élettel, és mint az élet, tele van humorral, trágársággal, erotikával, egy versben még maga Isten is káromkodik...

Radu Vancu: Hát igen, maga Isten sem tökéletes.

André Ferenc: Igen. Egyszer egy, a kötet kapcsán készült interjúban megkérdezték tőlem: nem érzem, hogy ez néha istenkáromlás? Mindjárt elmondom a válaszom, de előbb kíváncsi vagyok, te mit gondolsz erről – lehet-e istenkáromlás az, hogy a tömegsírban pornósztársokról és orgazmusokról beszélünk?

Radu Vancu: Talán az, legalábbis a teológia szempontjából, dogmatikailag kétségtelenül az. Istent nem szabad káromolni. Nem lehet így bánni vele, ettől függetlenül én megbékéltem ezzel a szívenben. Bár nem vagyok vallásgyakorló, nagyon tiszteltem Istent, másrészt megengedem magamnak, hogy néhány tekintetben orroljak rá. Ezért azt válaszolnám, tudod, van egy vicc, amit Woody Allen mondott egy filmben, egy meghallgatáson. Meghal a zsidó, felkerül a mennybe, és elkezd Istennek egy nagyon rossz, durva viccet mesélni a holokausztról. És Isten nem kacag. Ebben nincs semmi nevetnivaló, mondja Isten. Mire a zsidó: „Hm. Ott kellett volna lenned.”

Igen, ez egy okos és durva vicc, tehát lehet, és van is okunk a felháborodásra. És ha egy kis istenkáromlást követünk el egy magyar katolikus zsidó költőről szóló könyvben, akit meggyilkoltak egy pokolban, amely igenis létezett a földön, akkor azt gondolom, hogy elfogadható egy kis istenkáromlás is egy olyan világ számlájára, amely ide jutott.

Ha már a fordításoknál tartunk: mint említettem, Radnótit angol fordításban ismertem meg, lefordítottam románra, te újr fordítottad magyarra, a magyar kifejezéseket visszaüllesztve. Szerintem ez tökéletes példa David Damrosch kortárs harvardi professzor definíciójára a „*world literature*”-ről, magyarul világirodalomról. Rosszul hangzik angolul, románul és magyarul egyaránt. A franciák „*littérature du monde*”-nak fordították, a világ irodalmának, és ez jól hangzik, de a románban a „*literatură mondială*” vette át a helyét. Damrosch pedig többek között így fogalmaz: a világirodalom olyan irodalom, amely

|||||

A két író beszélgetése június végén zajlott a kolozsvári ünnepi könyvhéten

nyer a fordítás által.⁶ Bár azt szoktuk mondani, hogy az irodalom elvileg veszít a fordítással, Damrosch azt állítja, és meg is érveli, hogy ez az irodalom nyer általa, ez az irodalom kering és gazdagodik azokból a kultúrákból, amelyeken áthalad, mindegyik kultúrából átvesz valamit. A legjobb példa erre bizonyos értelemben *Az 1001 éjszaka*. Az első, szanszkrit nyelvű szövegek körülbelül a 8-9. századból származnak, aztán eljutnak az arab világba, onnan Antoine Galland lefordítja franciára, és be is iktat néhány verset, történetet, mesét, amelyeket Hana Diaptól, egy török értelmiségitől és szakácstól hall, akit Konstantinápolyból visz magával Párizsba. Tehát beveszi azokat a történeteket Hana Diaptól, amelyek nem szerepeltek *Az 1001 éjszaka* eredeti korpuszában, az Aladdint, az Abu Hasszánt. Egyes történetek, amelyeket mi *Az 1001 éjszaka* részének tekintünk, amelyeket az angol fordítók átvettek a franciául megjelent történetekből ráadásul, noha tudták, hogy nem szerepelnek az eredeti korpuszban, és aztán onnan átkelnek az óceánokon, hatnak Borgesre, Borgesen keresztül az egész mágikus realizmusra. A mágikus realizmuson keresztül visszatérnek Európába, beleértve Romániát is, hatással vannak Cărtărescúra, és így tovább. Olyan irodalom ez, amely egyik kultúrából a másikba áramlik és gazdagodik, átvéve egymástól mindenfélét. Nekünk, románoknak is van egy Celanunk. Celan románul kezdett írni. Aztán elkezdett németül írni, anyja gyilkosainak nyelvén és anyja nyelvén. Csak úgy tudott a nácik által meggyilkolt anyjával együtt lenni, ha azon a

nyelven ír, amelyen anyjával beszélt, ami egyben a gyilkosok nyelve is volt. Huszonhét évesen hozza meg ezt a döntést, egy kiadójának írt levelében így fogalmaz: „Tudom, hogy ez valószínűleg tönkretesz, de nem tehetek mást, ha az anyámmal akarok lenni, akkor az ő gyilkosaival kell lennem”. Rendkívüli költészetet művel, amelynek, ahogy kiadójának, Beda Allemannak mondta, mindig a holokauszt az intertextusa. Aztán, amikor nagy későre lefordítják románra, a fordítás magával hozza a holokauszt egész kontextusát, mert mi, románok a kommunista iskolában tagadtuk a román fasizmus létezését. Nem beszéltünk róla. A kilencvenes években nem vettünk róla tudomást, csak most kezdjük tematizálni. Megbotránkoztunk, amikor Hannah Arendt *Eichmann Jeruzsálemben* című művében azt írta, hogy Németország után Romániában volt a második legbrutálisabb holokauszt. Ez egy roppant bonyolult vita, azonban Celan magával hozta ezt az egész hatalmas csomagot az irodalom és a holokauszt közötti kapcsolatról. Most meg Cioranról írunk, és ez visszatér a világirodalomba fordításon keresztül, újabb román elemekkel gazdagítva azt. Szóval ide akartam kilyukadni: ugyanezt tette Radnóti angolul, románul, magyarul és egyéb nyelveken. Tökéletes példája annak, hogy az irodalom körbejár és gazdagodik, egyik fordításból a másikba gyűjti az ötleteket.

André Ferenc: Különösen tematikusan. Kíváncsi lennék, nem tartod-e istenkáromlónak ezt a szöveget. Amikor a második kötete megjelent, Radnótit is beperelték, néhány napra börtönbe is került, és a könyvét elkobozták, mert – a vád szerint – túlságosan szeméremsertő és erotikus, vallásgyalázó verseket tartalmazott. Tehát voltaképp ő is istenkáromló és szeméremsertő volt. És egyébként is, a kérdésre

⁶ “an elliptical refraction of national literatures, a mode of reading, writing that gains in translation.” David Damrosch, *What Is World Literature?* Princeton & Oxford: Oxford University Press, 2003. 283.

én így feleltem: létezhet-e nagyobb istenkáromlás, mint a tömegsír, maga a tény, hogy egyáltalán létezhet. A tömegsírhoz képest bármi, amit a szexualitásról vagy obszcén szavak használatáról mond az ember, hogyan is minősülhetne istenkáromlásnak?

Radu Vancu: Igen. A tömegsír az emberi minőség kategorikus, erőszakos, brutális tagadása. Az erotika, a pimaszság, az istenkáromláshoz vezető nyughatatlanság mind-mind emberi kvalitások, az emberi melegség, esetlenség és zabolátlanság megnyilvánulásai. Amitől görbe az emberi fa, hogy Descartes-ot parafrázáljam. Ezek töltik meg élettel. Tehát számomra az, hogy az ember él, és néha istenkáromló, máskor pedig rendkívüli tisztaságú – mint Radnóti, aki egyszerre volt istenkáromló és nagyon tiszta, a kontextustól függően –, sokkal fontosabb, mint az istenkáromlás bármely szegmense. Jobban örültem volna, ha a szóban forgó emberek megmenekülhetnek az istenkáromlás révén. Számomra mindegy, hogy mennyire felelnek meg a dogmáknak az emberek; a fontos az, hogy bármi áron megmentésük az emberiséget.

André Ferenc: A kötetben is minden érzés, minden emberi megnyilvánulás egyenrangú, mint ahogy egyenlőek a tömegsírban lévő emberek, a halottak, akik nagyon is élnek. Valójában az erotika és a halál is közel áll egymáshoz, az orgazmust a franciák *la petit mort*-nak, kis halálnak nevezik, amiben kétségtelenül van némi humor, de mégis összekapcsolja az orgazmust és a halált. És a *Kaddis* végén is a tömegsír-ból a csontok kiszabadítása is olyan, mintha a sár ejakulálná őket az égbe, beleremeg a föld is. A feltámadás orgazmikus tapasztalatként tételeződik.

Radu Vancu: A puritanizmus mindig is a művészet ellensége volt, ezt te is tudod. És néha egyszerűen letiltották a művészetet. A színházakat Shakespeare után bezárták a Jakab-korban, a puritanizmus korában. A puritanizmus tönkreteszi a művészetet. Amikor viszont a művészetnek emberileg minden szabadságot megengednek, akkor virágzik. Az i. sz. 1000. év körül virágkorát élte az arab költők és költőnők által írt irodalom Európa déli részén, Spanyolország és a mai Franciaország pápai területén, amelyet akkoriban meghódítottak. És amíg akkoriban alig találunk két-három női trubadúrt, ott volt több száz arab költőnő, akik rendkívül szabadon írtak, többek között a szexualitásról is. Az ember ma már el sem hiszi ezt. Számomra az egyik legszimpatikusabb vers, egy négysoros egy költőnő

tollából, aki a kalifa lánya volt, Wallada vagy Al Adha, attól függően, hogyan ejtjük, és akinek a világ leghíresebb arab költőjével, Ibn Zaydunnal volt viszonya. Ez a kalifa nagyon szabad szellemű volt. Létrehozott egy költészeti minisztériumot, amely a mai fogalmak szerint ösztöndíjnak nevezhető támogatásokat osztott. A kalifa azzal érvelt, hogy egy tevés támadás után, amely jóformán elpusztítja a hadsereged, még össze tudod szedni magad, azonban egy jól sikerült szatíra után többé nem állsz talpra. És akkor kitalálta, hogy ösztöndíjakat ad a költőknek, mert akkor kevésbé szidnak, ahogy a kortárs politikaelméletben mondják, pacifikálod őket, ahogy a támogatások pacifikálták a költőket az Egyesült Államokban is. Nos, amikor a lánya összejön Ibn Zaydunnal, a kalifa, bár szabad szellemű, de Ibn Zaydunt börtönbe zárátja. „Ez mind szép és jó, de ő mégiscsak az én lányom.” Ők továbbra is gyönyörű verseket írnak egymásnak, Zaydun azt mondja: „Tudod, másoknak a testüket kell használniuk a szerelmük beteljesítésére. Mi különlegesek vagyunk, a testünk nélkül, távolról is beteljesíthetjük azt.” Ebből születik majd az európai, francia, olasz stb. trubadúrlíra. Igen ám, de egyszer kijön a börtönből Ibn Zaydun, és folytatódik a szerelmi viszonyuk. Azonban megcsalja Walladát, többek között egy férfival, ez pedig mélységesen felháborítja a lányt. Ír egy verset, egy négysoros, egyfajta korabeli Twitterposztot, hogy így mondjam, ami körbejár, mondhatni virálissá válik, ami lefordítva valahogy így szól – és milyen csodálatos pimaszsággal tudott valaki írni, egy költőnő 1000 körül, az arab világban –: „Tudja mindenki, hogy ha a hímtag baobabfa lenne, te tüstént harkállyá változnál.” Ez fölöttébb ötletes, költői, vagány, erős és szentségtörő. Erotikus, pajkos, ugyanakkor eleven is, nem? Nos, a világgal az történt, hogy miután teokratikussá vált, megszűnt az istenkáromlás, az erotikát betiltották. A puritanizmus győzött. És ez elpusztította ezt az egész rendkívüli költészetet. Mi történt a színházzal a Shakespeare utáni Európában? Mondanom sem kell, mit jelentett a színház Shakespeare idejében, és hogy az utána érkező puritanizmus mindent tönkretett. Tehát meg kell engednünk a művészetnek a szabadságot, hogy istenkáromló, erotikus, pimasz legyen ahhoz, hogy az emberi minőség legtisztább intenzitásáról szólhasson nekünk. Ezt csak akkor teheti meg, ha mindkettőt feltárja, az emberi minőséget mind negatív, mind pozitív intenzitásában.

(A beszélgetést GÁLFALVI ÁGNES jegyezte le és fordította le román nyelvről)

Ahogy a korábbi években is, a *Ketten egy páston* rovat az irodalom- és kultúrtörténeti érdekességek, évfordulók, megidézett életművek vagy éppen kortárs irodalmi-művészeti események kapcsán kíván felfedni izgalmas háttérösszefüggéseket, megvilágítani elfeledett aspektusokat. **BOKA LÁSZLÓ** ideai társgondolkodónak, „társvívónak” **FILEP TAMÁS GUSZTÁV** Lőrincz Csaba-díjas eszmetörténész, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet munkatársát kérte föl.

TÉVHITEK, ROSSZUL-TUDÁSOK, ELSŐ BENYOMÁSOK?

Balítélet-végrehajtók és egyéb teremtmények

Tavaly tavasszal, eddigi utolsó könyvem kolozsvári bemutatóján fölolvastam első, több mint harminc éve megjelent kötetem Wesselényi Miklós könyvéből, a *Balítéletek*ből származó mottóját. Nem terveztem így eleve, azonban az útnak indulás előtti éjszaka jó részét fel-alá rohangálva töltöttem. Aznap délelőtt egyik nagyra becsült tanult kollégám úgy földegesített (az egyik szerzőnk kéziratának sztereotípiákra épülő minősítésével), hogy éjjel vesegörcsöt szimuláltam, s ilyenkor az ember köztudottan (más, vesekőfájdalom miatt éjszakánként a falat kaparó ismerőseimmel pertraktálva sem tettem szert ennek ellentmondó ismeretekre) nem tud sem feküdni, sem ülni, sem állni. Mit tehet hát hajnali, pár négyzetméteren végzett ámokfutása közepette? A könyvespolcot nézi, könyvek százai, ezrei futnak visszafelé a szeme előtt. Meglátam ott éppen ezt a régi könyvemet is (főcíme, *Az ellenállás vize* idézet IV. Béla királyunk IV. Ince pápának írt leveléből), s rögtön appercipiáltam, nem árt, ha magammal viszem. A kolozsvári beszélgetés aztán éppen úgy alakult, hogy az egyik kérdésre érdemes volt ezzel a citátummal válaszolni. Nem írom ide az egészet, csak a legfontosabb mondatait:

Az előítélet számtalan: minden kor és helyzet különféleképpen bír.

S az a baj, hogy az életben amazoknak különböző időszakon s pontin átmenvén az ember, ritkán

cseréli fel az újabb bal- s előítéleteket az előbbienekkel, hanem az újakat a régihez fűzi. [...] Nekem korántsem céлом itt minden előítéletet felkeresni s megtámadni. Erre sem időm, sem erőm. Csak néhányat szándékom felvilágosítani, s több oldalról megvizsgálni. Bizonyos az, hogy akárki is többet vagy kevesebbet már ezek közül is magában vagy talált, vagy fog találni, vagy találhatna. Igyekezzünk azért magunkat meglesni, rajtakapni, mert nagyon el van némelykor az előítélet bennünk rejtve, vagy igen helyes okoskodás leple rejti, fedezi.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV (1961, Budapest) kisebbségkutató és művelődéstörténész, a (cseh) szlovákiai magyar irodalom-, sajtó-, valamint eszmetörténet kutatója. 2014-től az MTA TK Kisebbségkutató Intézetben dolgozik.

BOKA LÁSZLÓ (Nagyvárad, 1974) József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, egyetemi docens, az [MTA] Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

1992-ben és 2024-ben is kapóra jött tehát nekem ez a passzus. S közben mindvégig eszerint dolgoztam, akkor is, ha nem gondoltam rá.

Én persze előítéleten alapulónak tartom a történelem megítélésében gyakorta szembeötlő hibás-téves ítéleteket is – a nem tudáson alapulókon kívül a *rosszul tudáson*, az „igen helyes okoskodáson” alapulókat is. Szerencsére már gyerekkoromban észrevettem magamon, hogy a valamely tárgyban *elsőként* megszerzett ismeret épül be a gondolkodásomba megingathatatlan bizonyosságként – ezért utóbb igyekeztem egy-egy téma minél több vonásának utánajárni, az adott kérdés minél több árnyalatát megismerni. (Bizonyára ez a beállítódás is tartogat veszélyeket. Füst Milán például elítélte, talán meg is vetette azt, „aki mindent megért, mindent megbócsát”. Erről esetleg majd máskor.)

Ártatlan példát hozok most elsőként arra, ami a zárójel előtt szerepel. Kilencéves koromban kurucnak készültem, egymás után olvastam a Rákóczi-szabadságharcról szóló regényeket. Közülük nem egyben szerepel az a jelenet, amikor a vezérlő fejedelem első bujdosásából 1703 tavaszán Vereckéhez érkezik, ahol fegyvert fogott magyar és ruszin jobbágyság várják; kibontják a zászlót, s elindulnak, hogy elsőként a munkácsi várat próbálják meg elfoglalni (ami ügyis uruk tulajdona). A fejedelmét köszöntő maroknyi nép talán ötven lovasból és ötszáz gyalogusból áll... Az első felkelők számát azonban a könyvek nem hajszálpontosan, hanem kisebb eltérésekkel adták meg. (Az általam föntebb megadott szám fikatív, most nem tudom fellapozni ezeket a régi könyveket, de itt nincs is szükség erre.) A harmadik vagy a negyedik kuruc tárgyú könyvnek e fejezetéhez érve diadalittasan állapítottam meg, hogy a szerző felületes, gondatlan, sarlatán – hiszen én már korábban megismertem a „pontos” létszámot. Miért nem nézett utána jobban?! Magyarán, az első megszerzett ismeret vált számomra megkérdőjelezhetetlenné: a korábban olvasott szerző bizonyára jól, jobban tudja. Föl sem merülhetett bennem akkor még, hogy a regényírók nem a történelemben való jártassággal, nem a pontos adatokkal fejükben születnek, hanem a szakirodalom és a források tanulmányozása, például Rákóczi emlékiratainak olvasása után ülnek neki munkájuknak, adataikat azokból veszik, csak nem betű szerint s nem egyformán építik be őket a műbe.

Ezekből a gyerek- és ifjúkorban olvasott történelmi, különösen a függetlenségi harcainkat feldolgozó regényekből az ember számos téves adatot, hivatkozást merít és visz tovább, s ezek összeépülnek az új ismeretekkel. Korosztályom történelmi tudatában –nem előzménytelenül: lehet, hogy ez

több nemzedéken át öröklődött – így vált fontos elemmé a bűnbakképzés. Eszerint Károlyi Sándor és Görgei Artúr „árulása” nélkül azokat a zászlókat diadalra lehetett volna vinni.

Nem azt akarom mondani ezzel, hogy magát a történelmet nem ugyanúgy „csinálják” – vagy (gyakran) nem ugyanúgy „csinálódik” –, mint egy jó vagy – inkább – rossz regény, sőt! Kemény Zsigmond a nemzeti önszemlélet, magatartás, „attitűd” számos problémáját bíráló, épp ezért sokat támadott 1850-es röpiratában, a *Forradalom utánban* (nem tudom, nem volt-e ennek szerepe abban, hogy utóbb azok, akik az ő politikai álláspontját nem helyeslik, árukapcsolással elterjesztették róla, hogy a regényei is olvashatatlanok) többször visszatér az előítélet történelmet befolyásoló – történelemalakító – szerepére. Az 1848 márciusához vezető útról írja: „Az apró önzések egyesülének az előítéletekkel, az előítéletek a nemzet homályos előérzeteivel”. Később szinte mellékesnek álcázva ezt jegyzi meg: „a történelmi emlék erős cement, és sokáig összetartja az egybe nem illő részeket is, míg lehet, az óvatosság indokainál, s ha ez a támasz már lehullott, a szív előítéleteinél fogva”. Kossuth Lajos szónoki képességeiről többek között ezeket írta: „Beszédei, melyek félig készültek, félig rögtönzöttek valának, soha az unalmasáig hosszúak, vagy a figyelem fárasztásaig tartalmasok nem voltak. Ezért is kellett hatniok. S hatottak, mert bennök emelkedettség és csillám vala, mélység és sötétség nélkül; bennök, gyakran egy fölkiáltásban vagy egy mellékeszmében a szenvedélyeknek egész fergetege tört ki. Kossuth beszédei a többi magyar tekintélyek beszédeinél sokkal inkább tetszetek, mert rajta kívül senki magát úgy nem művelte ki, hogy a tömeg minden előítéleteit és előszereteteit a polgárisodásba átvigye”. Zárójelben: sokan éppen Kemény Kossuth-képét tekintik előítéletesnek. Teljesen tárgyilagos a véres dráma után valóban nem lehetett. De ami azt illeti, a bűnbakképzést a volt kormányzó kezdte meg a nevezetes *Viddini levélben*.

Visszatérve a történelmi regények lehetséges olvasatára: számtalanszor megtapasztaltam (régente magamon is), hogy e művek ideológiai vonatkozásait sokan úgy fogadják be, mint bizonyított dolgokat, az úgynevezett „történelmi igazság”-ot. Azt hiszem, az irodalomelméletnek az a vonulata, amely azt feltételezi, hogy az olvasó a fikciót annak veszi, ami – némileg álszent. Az olvasó ugyanis többnyire *elhiszi*, amit olvas – vagy ha *nem hiszi*, az sokszor nem a szépirodalom sajátosságának felfogásából származik, hanem abból, hogy az ütközik részben szintén a szépirodalomból (de nem csak onnan) vett előzetes tudásával.

Azokban a rendszerekben, amelyekben a tudományt az ideológia alá rendelik, ez persze még erősebb torzulásokat okoz. Tartok tőle, ezt Nyugat-Európában nem pontosan így tudják. Azt hiszem, Magyarországon ma az 1948-ban megszilárduló diktatúra emlékezetpolitikájáról az a kép él, hogy tiltotta a nemzeti függetlenségi hagyomány ápolását. Az igazság sokkal brutálisabb ennél: a marxista történetírás a szabadságharcok forradalminak minősíthető, radikális áramlatait „haladó” hagyománynak tekintette, besorolta őket a kommunista világmegváltás még sikertelen, de ünneplendő előzményei közé, s a történelem tudorait e világszemlélet kiszolgálóivá igyekezett nyomorítani.

Gyakran ezt a torzképet éltetjük tovább akkor is, ha az ideológiát, amelyből született, elítéljük. Az általunk megvetett diktatúra tézisei tudunkon kívül alakíthatják a szemléletünket.

Itt újabb zárójelet kell nyitnom. Sokszor megtapasztaltam már, hogy az ember könnyen elhiszi azt, amit el akar hinni, ami egybevág a világról alkotott elképzeléseivel és elveivel. Azonban tudok olyan ellenpéldát is, ami szintén nem szolgálja a hitelesebb kép kialakítását. 1945 után Magyarországon évtizedeken át kultuszt szőttek a szovjet hadsereg azon hadiköveteinek halála köré, akik 1944. december 29-én Budapest német parancsnokához vitték az ultimátumot, hogy adja föl a várost. A hivatalos álláspont szerint a németek e fehér zászlóval érkező parlamentereket a hadijogot fölírva gépfegyvertűzzel fogadták, agyonlőtték. Sokan emlékeznek a két monumentálisnak szánt szoborra, amelyek e kapitányokról készültek: a magyar származású Steinmetz Miklóssé Vecsés határában állt, Ilja Osztapenkóé a Budaörsről a városba vezető és az M1–M7-es utak találkozásánál. Egyikük holttestét festmény is ábrázolja, történetük szerepelt a Magyar Televízióban sűrűn vetített filmben, a Karinthy Ferenc regényéből készült *Budapesti tavaszban*. Nyilván az általános iskolai tankönyvben is volt róluk szó – az bizonyos, hogy tízévesen már mindannyian ismertük a történetüket.

Úgy emlékszem, én Gosztonyi Péter nyolcvanas évek elején megjelent s Nyugatról Magyarországra csempészett könyvéből tudtam meg, hogy *a parlamentereket nem gyilkolták meg*. Steinmetz autója aknára futott, Osztapenko már alakulatához visszatérőben (orosz) gépfegyvertűzzel került. Rögtön elújságotam ezt egyik született reakciós barátomnak. Ő hitetlenkedve csóválta fejét: parlamenterek meggyilkolása azoknál is kivágta a biztosítékot, akik egyébként a szovjet hadsereget nem tekintették felszabadítóknak. S amit Gosztonyi állí-

tott, más ismeretek birtokában hihetetlennek tűnt föl.

Hasonló kérdésekben folytatott vitákkal kapcsolatban tapasztalataim alapján két kínos megjegyzésem, észrevételem van:

– Nem fejeződnek be közös álláspont elfogadásával, legfeljebb az eltérőek nem konfrontálódnak. Béke pedig akkor lesz, amikor az adott probléma érdektelenné válik.

– Ha van vita, nem a tények számítanak benne. (Mert nem igaz, hogy csak narratívák vannak. Vannak faktumok is. Erről máshol, máskor.)

Szándékosan nem a politikai meg gyakran a sajtóközpontokban futószalagon gyártott hazugságok keletkezési mechanizmusa foglalkoztat most, bár amit mondok, ezekkel is összefüggésben áll. Hanem például az, hogy az ember gyakran *direkt* akarja elhinni a hamis adatokat. Húszegynéhány évvel ezelőtt Magyarországon az országgyűlési választások előtti napon, úgy emlékszem, kampánycsendben az egyik párt (korábbi) minisztere dobott be a köztudatba egy az akkori kormányt diszkvalifikáló blöfföt. Gondolom, ilyesmi mindenütt előfordul. Nem tudható, volt-e ennek hatása a választás kimenetelére, s ez most nem is érdekes, ám az igen, hogy az emberek a legképtelenebb állításoknak is fölülnek, ha az kedvenc pártjuktól származik, és az ellenfelén csattan az ostor. Akkoriban egyik tudós barátomnak kénytelen voltam megjegyezni, hogy kedvenc ideológusai Moszkvában hivatalosan, illetve áttételesen egyéb diktatúráktól, inkluzíve Goebbels doktortól tanulták a dezinformációt. Olyan őszintén tiltakozott, mintha élete első felét nem a most öntudatlan eufemizmussal államszocializmusnak nevezett diktatúrában élte volna le.

Lehetnek olyan mítoszok, amelyekre, úgy lát-szik, a közösségnek szüksége van. Mint a bűnbakokra a bukás után, amíg az „önösszeszedés” meg nem valósul – Görgei megértette ezt. Időben kellene leszámolni velük.

Október közelít, az 1849-es megtorlások évfordulója, a vértanúünnep. A magyarok nehezményezni szokták, hogy Nyugat-Európa nem segítette szabadságharcainkat; némi vigasz, hogy ha más nem, a tiszteletet megadták. E féligazság így szerepel Szilágyi Domokos *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből*. *Palimpszeszt* című nagy versében:

Európa látta.
És fejet hajtott.

És aztán mást nem is tett:
lehajtotta fejét.

Efféle rokonszenvek mögött azonban sokszor
vagy inkább konkrét politikai érdekek állnak.

Vannak sokak vagy éppen mindenki által
ismert, konkrét személyekhez kapcsolódó történelmi
mondások, szállóigék, bon mot-k, amelyek akkor
és úgy, ahogy idézik, sosem hangzottak el. Nem fel-
tétlenül légből kapottak; lehetnek egy történelmi hely-
zetet viszonylagos pontossággal jellemző absztrak-
ciók is. Egy másik írásomban idéztem azt, amit
Móricz Zsigmond regényalakja is elmesél (a *Légy jó
mindhalálig*ban) a császári pátens ellen a debreceni
Kistemplomban 1860. január 11-én tartott tiltakozó
gyűlésről, amelyet a kormánybiztos „őfelsége, a
Császár nevében” betiltott, s amelyet Balogh Péter
helyettes szuperintendens „őfelsége, az Isten nevé-
ben” mégis megnyitott. Balogh a neki tulajdonított
híres mondatot ugyan nem ejtette ki a száján, de azt,
ami utána történt a templomban, mégis ez tükrözi.

Az anekdota sokszor jelképeket közvetít.
Mindaddig, míg egy kimagasló történész, Hermann
Róbert nem idézte, azt gondoltam, a Palmerston
lordtól, az 1848–1849-es angol külügyértől idézett
híres mondat is – egyik változata: „Talán igazuk van
[a magyaroknak], de végezzenek velük gyorsan” –
efféle absztrahálás terméke, de ezek szerint mégis
elhangzott. Palmerstont azonban közvéleményünk
mégsem reálpolitikusnak (vagy más nézőpontból
cinikusnak) tartotta, hanem humanistának, aki
1849-ben szót emelt a magyarokat sújtó megtorlá-
sok ellen. Ezt is alá lehet persze okmányokkal
támasztani. Egyik legfontosabb s egykor legtöbbet
használt lexikonunk, a Pallas például ezt írja róla: „a
szokott lendülettel és harci kedvvel vezette Anglia
külügyét és nagy érdemeket szerzett azon európai
népek körül, akik a reakció igája alatt görnyedtek és
1848–49-ben láncukat lerázni iparkodtak. Párt-
fogásába vette nevezetesen a nápolyi, a szárd, szici-
liai és a magyar felkelőket és a magyar szabadság-
harc leveretése után hathatósan támogatta a Török-
ország földjére menekült honvédeket Ausztria és
Oroszország üldözése ellen.”

A két világháború közötti korszak nagy, 1948
után meghurcolt, Rákosi Máttyás bukása után csak
részben rehabilitált (s pár év múlva elhunyt) törté-
nész, Hajnal István 1957-ben fontos munkát jelen-
tetett meg az 1848-as magyar külpolitikáról (*A
Batthyány-kormány külpolitikája*). Batthyány 1848
tavaszán, bár nem akarta az országot elszakítani
Ausztriától, tartva attól, hogy a Birodalom osztrák

fele, az „örökös tartományok” nem fognak csatlakoz-
ni a tervezett (majd megíúsult) német egységhez,
hanem a napirenden lévő alaptörvény-adományo-
zások folytán elsöprő szláv többségű – pánszláv, a
cárizmus elveit és gyakorlatát utóbb a térségbe át-
plántáló – nagyhatalommá alakulnak át, amelyben
magyar érdekeket érvényesíteni nem lehet, igyeke-
zett szövetségeseket találni. Az egyik első lépése az
Angliával való kapcsolatok kiépítésének kísérlete
volt. Kezdetnek egy angol konzulátus föllállítását
tervezte Pesten. Joseph Andrew Blackwell, a magya-
rok iránt nagy rokonszenvet tápláló s a magyar poli-
tikusokkal szoros kapcsolatot tartó angol ügynök ezt
lelkesen támogatta, s ennek érdekében gyakran kül-
dött jelentéseket Ponsonby bécsi brit nagykövetnek,
majd annak rosszindulatát megtapasztalva – nem
tudom, nem a szigorú szolgálati út megkerülésével-e
– Palmerstonnak is. Csakhogy a nagykövet tudato-
san a jól fölfogott angol érdekekkel ellentétes és a
magyar kormány szándékait eltorzító jelentéseket
továbbított Londonba, a külügyminiszter pedig, aki-
nek a Birodalomtól elszakadni szándékozó olasz
tartományok szabadsága volt fontos, *minthogy ez
szolgáltatta állama kereskedelmi érdekeit*, mondjuk úgy,
rosszindulatú közömbösséggel, gyakorlatilag eluta-
sította a magyar ajánlatot. Ha nem ezt teszi, abból
hazája számára is származhattak volna előnyök,
nem beszélve arról, hogy az együttműködés olyan
európai külpolitikai rendszer kialakításának első
fontos lépése lehetett volna (ne felejtsük el: 1848 tavaszán-nyarán a kontinensen minden bizonytalan),
ami szükségtelemné tette volna a magyarok vérbe
fojtását. Palmerston későn jött rá, hogy álláspontjá-
ból belső feszültségek (is) származhatnak. „A
magyar győzelmek szenzációja viharosan fellázítot-
ta az angol közvéleményt, és ebből Palmerston sem
akart kimaradni” – írja az angol forrásokra és szak-
irodalomra is támaszkodó Hajnal a monográfiájá-
ban. A külügyminiszter aztán igyekezett politikai
hasznot húzni a kivégzések miatt Európa-szerte föl-
támadó osztrák-, illetve Habsburg-ellenes hangulat-
ból. „Késhegyre menő írásos harcba bocsátkozott
Ausztria sátáni vezetőjével, Schwarzenberggel. [...] Most
Palmerston egyre küldözgette felháborodott
felszólalásait Bécsbe a kivégzések, brutalitások
ellen, holott [...] előtte voltak az angol kolóniákról
szóló helyzetjelentések, ezeroldalas beszámolók
olyan embertelenségekről, »amelyekre Radetzky
szíve is megreszketett volna és Schwarzenberg arca
is könnyben ázott volna«.”

Mint a sportban: sírni csak a győztesnek sza-
bad.

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

Rögzült félismeretek, velünk élő tévhit

Alighanem axiómaszerűen elfogadott tény, hogy a gyermekkor legizgatóbb foglalatosságainak egyike a felnőttek világának megismerése, titkaik kifürkészése, melybe óhatatlanul beletartozik a saját környezet és közösség rejtelseinek a megismerése is. E rejtelmek számtalan esetben a múltba vezetnek, amely múlt elsődlegesen történetek révén tárul fel. A hallott, mesélt, továbbított történetek nem egyszerűen saját identitásunk (egyéni, családi, közösségi, nemzeti stb.) fokozatainak a kialakításában, megszilárdításában segítenek, hanem a világban való benne létünk, eligazodásunk, szocializációnk legfőbb útjelzői is. Egyik (irodalomesztétikai) egyetemi stúdiumom bevezető előadásán, afféle vitaindítóként gyakorta szorgalmazom megfontolásra Szerdahelyi István mondatait:

A közvetlen környezetünkön túli valóságról szerzett legelső, világnézetünket mélyen formáló ismeretanyagból, a felnőttektől hallott mesékből úgy tudjuk, hogy az állatok, növények, szelek és csillagok emberként viselkednek. S ha ezt a hitet később a – szintén a felnőttektől kapott – okos magyarázatok ki is verik fejünkéből, azért fogékonyak maradunk a természet antropomorf értelmezései iránt. Nem okoz gondot számunkra, hogy átvegyük az – újabb ellentmondásként – ugyancsak a felnőttek által belénk nevelt esztétikai értékrendet, amely azt írja elő, hogy jóllehet az állat és a szél nem ember, de a párdúc szép, a víziló rút és a vihar fenséges, vagyis ezeket esztétikai szempontból mégis emberszerű mértékekkel kell megítélnünk.

Kétségtelen, hogy esztétikai ítéleteink alapja legtöbb esetben a társadalmi közmegegyezés, a konvenció – és persze az otthoni neveltetés. Nemcsak abban számít ez utóbbi kardinálisnak, hogy mi szép, jó, netán hasznos, hanem abban is, hogy mi igaz, valós és hiteles, s mi nem. A szülők és felnőttek szerepe itt óhatatlanul kiemelt, de az iskolai oktatás mellett (főként a gyermekkor évei végén, a kamaszkorban) ez számtalan esetben ötvöződik, problémássá válik. Otthonról hozott családi, netán szűkebb-tágabb baráti környezettől hallott történetek, olvasmányok, filmek, saját maga által felfedezett dolgok szétszalazhatatlanul kavarnak egy kamaszban. A mód azonban, ahogyan a világot megismeri, többnyire mindig történetekre épül. Ezek révén sajátítjuk el környező világunkról és abban önmagunkról a legfőbb ismereteket, fogalmazzuk újra és újra hitvi-

lágunk kérdéseit, ismerjük fel a transzcendenst, illetve képezünk olyan – múltba is nyúló – narratívákat, amelyek segítségével helyi és egyetemes emberi szinten is stabilnak tudhatjuk (legalább egy ideig) kulturális emlékezetünk identitáskonstrukcióit. A mára igen problematikus műfaji besorolású „történelmi regények” szerepköre is ekkor, ezekben az években válik lényegessé. (Amit manapság már döntően filmek, videók, világhálós tartalmak is kiegészítenek). A történelmi(nek mondható) regények, históriák, mondák nemzeti és helyi szinten is ötvözik a fikatív és a valós elemeket, zárt, teljes világot építenek a múlt egyes eseményeiből, de ezek ritkán hivatottak történelmi „éppíglétük” ábrázolására. Vagyis jó esetben is valóság, tények és fikció minőségi keveredését adják.

Egy fiatal persze ritkán tud magabiztosan disztिंगválni valós és hamis történelmi ismeretek között, akkor is, ha felnőttkora tájékára épp ez lenne a társadalmilag eszközölt tanulási folyamat egyik legfontosabb kitűzött célja: korábbi ismeretei bővítése, azok folyamatos kitétele ellenőrzési mechanizmusoknak, összevetése és elemzése tehát, s ezek következtében a korábbiak fölülírása, újabb ismeretelsajátítási és feldolgozási fázisok kezdeményezése. Anélkül, hogy különösebb pedagógiai mélységekbe vagy örvényekbe hajóznánk, e ponton egy nagyobb zárójelet is szükséges nyitnunk.

A gyermekkor spontaneitása, kreativitása és kiszámíthatatlansága fokozatosan rutinokból felépülő létnek adja át a helyét, amit már Kosztolányi is elpanaszolt. Ez az oktatási folyamatokban is megmutatkozik, ahol értelemszerűen nem lehet mindent ma sem „élményszerűvé” változtatni, ha tetszik, a kisgyermeki rácsodálkozás szintjeire visszaszínesíteni. A tudományos megismerésnek (mint minden más megismerésnek, tanulási formának) ugyanis az átfogó ismeretszerzés a célja. A gyermeki vagy fiatalkori felfedezés spontaneitásával szemben ez jó esetben tudatosan, szervezeten és szisztematikus módon valósul meg. Mondhatni, a megismerő tevékenység az egyén felnőttkorára (sokszor szakmai képzése, képzettsége függvényében) az elméletek és a rendelkezésre álló bizonyítékok összevetését igényli, amit a szakirodalom leginkább elmélet-bizonyíték koordinációnak nevez. Ehhez azonban szükséges belátnunk, hogy a meglévő (korábban

Kossuth Lajos

megszerzett) tudásunk sok esetben hiányos, esetleges, így új bizonyítékok keresésére van szükség. Ha az új bizonyítékok összhangban vannak a korábbi elképzeléseinkkel, akkor nem teszünk szert új megértésre, viszont megerősödik a vizsgált elmélet érvényességének a valószínűsége, tudásunk elmélyül. Ellentmondó bizonyítékok esetén azonban megkérdőjeleződnek az elképzeléseink, kikezdhetőkké válnak elméleteink, ami mentális diszkomfortérzettel vagy kognitív konfliktussal is járhat, amit mindenképp szeretnénk feloldani. Ennek egyik módja az ellentmondó bizonyítékok torzítása vagy figyelmen kívül hagyása, az árnyaló tényezők hártása. Ez nem is csak fiatal(abb) korban gyakori, hiszen látszólag egyszerű megoldást kínál: elkerülhetők vele a tévedés belátásából fakadó negatív érzések. Ragaszkodunk inkább balítéleteinkhez, rosszul rögzült félismereteinkhez. Mindazonáltal tény, hogy ezek rámutat(hat)nak arra, hogy valamilyen, valahol felületes ismeretet sajátítottunk el, amit érdemes (lenne) kiegészíteni újabbakkal.

Csak hogy a nem tudományos éntünk összetett okokból ragaszkodhat az első elképzeléseinkhez (is), mint a gyermekkor féltve őrzött, bensőséges emlékeihez, akár tudat alatt is. A könnyű referencialitást, vagyis minden megtörtént életesemény fölelevenítését műveiben látványosan kerülő Bodor Ádám is azt nyilatkozta interjúkötetében, hogy: „a gyermek-

kor színei, hangjai, illatai, kísérő zöngéi, az eszmélés egész gyönyörűsége tárháza igenis beleköltözik a művekbe, mivel hogy kitörölhetetlenül él az emlékezés legmeghittebb rejtekeiben, hiszen mai fogékonyságaink mind-mind a gyermekkor élményvilágában gyökereznek.” Ebbe az egykori élményvilágba tartoznak a már említett, kamaszkorban olvasott regények is. Mert valóban történetek révén sajátítjuk el a világról szóló ismereteinket, találunk egyes szereplőkben mintákat, azonosulási lehetőségeket, sőt az ezekben leírtakat – ha csak absztraháltan is – valóságként kezeljük. Olvasmánylistáinkon a mesék világa, majd a kalandregények/lányregények után a múlt rejtelmeibe kalauzoló mozgalmas (tan)történetek következnek. Ezek ráadásul Európa-szerte generációkat és azok történelmi tudatát határozták meg az utóbbi két évszázadban. Walter Scott (még névtelenül publikált) 1814-es *Waverleyje* egy sor történelmi tárgyú regényt indított útjára, hiszen az európai klasszicizmus és főként a romantika kedvezett az önállósuló műfajnak: a történelmi regények saját jelenüket szinte kivétel nélkül megelőző korok gondolat- és érzésvilágához viszonyították, s azt úgy ábrázolták, hogy hőseik sorsában a népet, majd a nemzet nagy hőstettei, sorskérdései is tükröződjenek.

Újabb problémakört jelent, hogy míg a természettudományos gondolkodás fejlesztése fontos célként jelenik meg ma is a tantervekben, a társadalomtudományi ismereteink sok esetben esetlegesnek vagy szubjektív megítélés alá esőnek tűnnek. A két, valójában szétválaszthatatlan területre sokáig komoly hatást gyakoroltak olyan szerzők munkái, mint Jean Piaget kognitív fejlődésre vagy fejlődésléktanra vonatkozó elméletei. (Eszerint a természettudományos gondolkodás alapjai serdülőkorban, a formális műveleti szakaszba lépve sajátíthatók el. Az újabb kutatások már cáfolják ezt, s egy részük azt állítja, már az óvodáskorú gyermekek is rendelkeznek a természettudományos gondolkodás bizonyos összetevőivel). Mindeközben azt tapasztaljuk, hogy mennyi tényismeretre vonatkozó hiányossággal rendelkeznek a középiskolások és az egyetemisták is. Ha rá szeretnénk jönni, hol siklik ki a folyamat (mind a természettudományos, mind a humántudományos ismeretsajátítás terén), érdemes visszatérni időről időre az alapvető kérdésekhez. Ahhoz például, hogy a gondolatok az elme alkotásai, ennél fogva a fizikai valóságtól külön léteznek, s ezek lehetnek hiányosak vagy akár tévesek is. Az ún. tudatelmélet részeként ez a képesség már négy-öt éves kor táján is kialakulhat, s ennek segítségével belátható, hogy ugyanarról a dologról többféle vélekedés is alkotható. Az életkor előrehaladtával felmerülhet tehát az igény arra, hogy az alternatív elképzelések közül kiderítsük, melyik a helytálló. Minél több ismerettel rendelkezik ugyan-

is valaki egy témáról, annál hatékonyabban tudja majd megítélni a régi és az új információk relevanciáját.

Bár lehetne, most nem nyitok újabb zárójelet ezen „információk” felnőttkori, tudatos, érdekevezérelt (hatalmi, ideológiai vagy piaci stb.) torzítási gyakorlatairól. A 20. században számtalanszor előfordult (autoriter politikai konstrukciók és propagandájuk, vallási megfontolások vagy gazdasági érdekszférák és médiamanipulációik miatt), hogy egy-egy esemény megítélését befolyásolták, más színben tálalták, másként közvetítették, interpretálták és kívánták továbbhagyományozni, mint ahogyan az megtörtént. Ez sajnos evidencia. Fontosabbnak érzem témánk felől azt az aspektust hangsúlyozni most, ami kevésbé nyilvánvaló. Hogy tudásunk, világról alkotott képünk, benne történeti ismereteink is (és így téves vagy félismereteink is) – a természet-tudományos elméletektől eltérően – nemcsak bizonyítékokon alapulnak, melyek segítségével elképzeléseink könnyen megerősíthetők vagy cáfolhatók, hanem egy sor egyéb kritérium is közrejátszik tényként való elfogadásukban. Alapvetően ilyen a pszichológiai aspektus vagy az érzelmi hatvány. Amikor eleve nem is a „valóság” érdekel, hanem az, amit szüleink, nagyszüleink annak akartak hinni, látni és velem is láttatni. Ami segített nekik egykoron túlélni, tovább lépni vagy csak okosan boldogulni, akkor is, ha mi, felnőttkorban már nem egészen ezt tapasztaltuk, nem is ezt tanultuk, de aminek (ha jobban belegondolunk, épp ezért is) racionálisan belátható, kézzelfogható *történeti okai* vannak. Hogy Erdély mindenkoron magyar föld volt, hogy a Magyar Királyság határait több tenger mosta, hogy Zrínyit nem vadkan ölte meg, hanem összeesküvés áldozata lett, hogy egy sor történelmi igazságtalanság esett meg velünk – és azokban nem sok saját szerepünk, felelősségünk volt. Görgei így lett „árulóvá”, Mohácsról is azt gondoljuk, amit, mert az egyszerű magyarázatok általában fölszabadítják a kognitív disszonanciák terheit. A 20. században jellemzően már nem (csak) belső, sokkalta inkább külső ellenfelekre, árulásokra hárítottuk a történelmi felelősséget. Volt persze, amikor jogosan. A tévhitek maguk viszont épp azért tévhitek, mert a tények feltárása helyett a kollektív meggyőződés dolgozik bennük: érvek helyett csoportos meggyőződések működtetik. A történelmi források ilyenkor rendszerint nem kerülnek elő vagy eleve feltáratlanok, az eseményeknek azonban jellemzően van történelmi valóságmagjuk, a képzetek és félismeretek így könnyűszerrel befészkelhetik magukat a köztudatba.

Annak idején a Széchenyi Könyvtárban magam is segítettem azt a 46 részes ismeretterjesztő filmso-

rozatot, amelyet az ismert tévés műsorvezető, Nagy György álmodott meg a köztévében, s ami *Magyarország történelmét* (alcíme szerint is *Történelmi tények, tévhitek és legendák* hármásában) igyekezett bemutatni. Ma már tudjuk – például Ablonczy Balázs remek könyveiből –, hogy milyen szívósak a Trianon-legendák, köztük az például, hogy Mária, a román királyné számos vezető politikusnál kijárta, sőt „kihálta” a számunkra elfogadhatatlan diktátumot, vagy az, hogy a francia miniszterelnök Clemenceau magyarok iránti ellenszenvét az táplálta volna, hogy magyar származású menyje volt, aki megcsalta a fiát, utóbb el is váltak. Ha valami sérti az erkölcsi világképünket, igazságtalannak érezzük a megtörtént eseményeket.

Tormay Cecile *Bujdosó könyvét* nagyon sokan történeti forrásként fogadják el. Egy naplóból természetesen tudható, hogy annak szerzője 1919. április 13-án mit csinált, hol s miért „bujdosott”, de azt, hogy a Szovjet házban Budapesten Kun Béla mit csinált, s miért mondta, hogy föl kell akasztani minden reakciót, azt az író nő legfeljebb vizionálhatta, vagy utólag konstruálta bele fiktív művébe.

A hibás ismeretek, érvek szívóssága látványosan fennmarad történelmi vitahelyzeteken kívül is, vagyis ezek érvényesek jobb szándékú, nem politikai legendáriumokra is, mint amilyenek az irodalmi tévhitek. Tudjuk, hogy Petőfi a *Nemzeti dal*t nem szavalta el 1848. március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőjén. Elszavalta másutt és máskor ott is talán, de 15-én bizonyosan nem. A nemzeti emlékezet bearanyozta helyszín és a költő-forradalmár kultusza ugyanakkor máig szétválaszthatatlan. Széchenyi ugyan soha nem találkozott Petőfivel, de Széchenyi (már tébolya közelében) azt írta: „Petőfi az én fiam” – s a színvonalatlanabb Petőfi-irodalom több életrajzi szólama ezt az állítást szó szerint értette, készpénznek vette, legalábbis elképzelhetőnek gondolta. Diákjaimnak ma is el kell mondanom, hogy Arany és Petőfi között alig hat esztendő volt csupán a korkülönbség, s az irodalmi életben kettejük közül Petőfi volt a járatosabb, rutinosabb: úgy látszik, a gimnáziumok többségében még mindig az „idős, megfontolt Arany” és a „fiatal, lánglelkű Petőfi” képe hagyományozódik tovább.

Madách ismert remekművéből számtalanszor idézik az ismert sorokat („Be van fejezve a nagy mű, igen. / A mű forog, az alkotó pihen. / Évmilliókig eljár tengelyén, / Míg egy kerékfogát ujitni kell.”) de aligha tudják, hogy ezek javarészt Arany János betoldásai, javításai, aki a szöveget átírta, mondván, az eredeti sorok (többek közt az Úr megszólalásaiban az olyan szófordulatok, mint az „azt hiszem”) egyszerűen blaszfémikusan hatottak volna.

Azt magam is sokáig rosszul tudtam, hogy a Kossuthtól származtatott jelmondat (mely a magyar ifjakat tengerészi pályára buzdító felhívásként vált ismertté) eredetileg „Tengerhez magyar, el a tengerhez!” formában hangzott el, s nem a mindmáig hangoztatott és tévesen idézett „Tengerre magyar!” változata a hiteles.

Hogy helyi legendákról, felületes „tényekről” is szót ejtsék: Krúdy Gyula a 19. század végi Nagyváradra érkezéséről szólva Nagy Endre az *Egy város regényében* azt a „Pece-parti Párizst” emlegeti, ahol a szerkesztőségekben Adyt is ismerik, ami nyilvánvalóan történetietlen és téves. Krúdy és Ady sohasem éltek egy időben Nagyváradon. Mindmáig több helyütt olvasom azt is, hogy Ady Endre, Biró Lajos és Nagy Endre triumvirátusa milyen meghatározó volt az új század első éveiben a város publicisztikai és irodalmi életére. A valóságban ők hárman alig másfél hónapig tartózkodtak csak együtt Nagyváradon: Ady 1899 decemberében érkezett, Biró 1900 tavaszán (ők ketten együtt albérletet is kivettek), de Nagy már sok éve a városban dolgozott, ott végezte tanulmányait a jogakadémia hallgatójaként, viszont épp a fiatalabbak érkezésekor, az új évszázad legelső hónapjaiban költözött el Váradról.

A városi legendáriumok persze nem a cizellált történeti ismereteikről híresek, s ezeket sajnálatosan bölcsészpalánták és fiatal kutatók is olykor készpénznek veszik. Ugyanígy lehetne emlegetni Ady helyi „kalandjait” ecsetelő írások pontatlanságait, vagy azt, hogy *A fekete zongora* ősképét – bár szép a keretezés, s elvben lehetséges lenne, még Dutka szép visszaemlékezésébe (*A Holnap városába*) is bekerült – nem egy váradi bordélyház vak zongoristája ihlette. A híres vers nem is ott született, hanem már Pesten, s persze sokkal univerzálisabb, mintsem ilyen konkrét, referenciális jegyekkel bírna.

Nem balítélet, csak egyszerű felületesség rejlik *A Holnapos* költőket mint modern „váradi” poétákat említő forrásokban. Az 1908-as hetesfogat költői döntő többségben fogadott fiak: közülük egyedül Dutka Ákos volt helyi születésű: Ady Endre Érminszenten, Babits Mihály Szekszárdon, Balázs Béla Szegeden, Emőd Tamás Berekböszörményben, Juhász Gyula Szegeden, Miklós Jutka Berettyóújfaluban született. Természetesen ez nem zárja ki, hogy többüknek Várad jelentette a korabeli modern, lüktető nagyvárost.

A néphit persze ritkán törődik a tényekkel. Az egyik helyi legenda úgy tartja (én is ebben a képzetben nőttem föl!), hogy a nagyváradi püspöki palota 365 ablaka az év napjaira emlékeztet, az esztendő

Krúdy Gyula

minden egyes napján más-más ablak nyitható ki: a valóságban a Patachich Ádám püspök megbízásából Franz Anton Hillebrandt által épített palotaépület ablakainak száma a 290-et sem éri el. Ugyanezt a tévhitet az említett Nagy Endre-könyv is megismétli. Dutka említett könyvében (ami alcíme szerint helyesen „legendás korrajz”) a grandiózus épülettel kapcsolatban azt az anekdotát is felelegeti, miszerint az épülő palota méretei és az elhúzódo építkezések költségei magasabb fórumokon, a bécsi udvarban is megütközést keltettek, s ekkor az uralkodó Mária Terézia azt mondta volna: „Nagy ól ez egy disznónak, Excellenciás uram!” A szájhagyomány szerint Patachich válasza sem maradt el: „Ketten is elférünk benne, Felség!” - ami vagy így volt, vagy nem, de az emlékezet gyorsan összekötötte azzal a ténnyel, hogy a püspök áthelyezésre került, s végül csak egy éjszakát alhatott az 1776-ban elkészült palotaremekben.

A romantikus tévedésekhez képest egészen más a helyzet, amikor a történeti forrásokhoz való hozzáférés eleve korlátozott vagy hatalmilag tiltott. Például amikor egy kisebbségi közösség azzal szembeesül, hogy történelmét, kultúráját, identitását tudatosan torzítják, fedik el vagy kísérlik meg átírni. Ez jellemzően autoriter, diktatórikus rezsimok sajátja. Az 1980-as évek legvégén egyik kedves gimnáziumi történelemtanárom (elég, ha Feri bácsit írok most, sokan ráismerhetnek) úgymond felmondta a román kommunista idők kötelezően tanítandó világtörténelmét s lediktálta (akkor már kötelezően románul) a leckét, aztán arra kért bennünket, csukjuk be a füzeteket. A hátralévő 10-15 percben viszont elmondta azt, ami valóban történt, amit valóban tanítani akart volna nekünk, amit úgy ítélt meg, fontos tudnunk. Nem volt kockázatmentes vállalko-

zás, mondanom sem kell, úgy tudom, hosszú éveken át más évfolyamokkal is így tett, s csodás módon mindenki megértette, hogy mi zajlik: felmérte a helyzetet s hallgatott is a dologról, közben hétről hétre ittuk a tanár úr szavait.

A szóbeli, pláne a tiltott, bújtatott, repressziós állapotokban történő közlések (utóbb) sokszorosan ellenőrzendő történelmi vagy kultúrtörténeti adathalmazt is jelentenek. Más kérdés, hogy a belénk nevelt ízlésítéletek és meggyőződések sokáig kikapcsolhatatlanoknak mutatkoznak még a szakmabeliekben is. Olykor akkor is, ha belátjuk ezek kezdetlegességét, töredékes vagy felszínes voltát. Egy irodalom- vagy társadalomtörténész esetében – aki Jan Assmann szép hasonlatával élve olyan, mint a töredékes adatokat egymás mellé helyező levéltáros, vagy az a régész, aki egymás fölött egyszerre látja és átlátja a különböző korok lerakódásait – is automatikusan működni kezdhet a „régis ismeret”, mely érzelmileg egykoron átszínezte primer élményét. A folyamatos ellenőrzés azonban jó esetben lehetővé teszi, hogy elfogultságainkon úrrá legyünk, s mint a bevezetőben idézett Szerdahelyi István írta: „az értelmileg belátott igazságok személyes meggyőződésünkkel válva új érzelmeket támasztanak bennünk”.

Ma már a történelmi elékezet hiteles megőrzésének számos tényezője, forrása, szintje és lehetősége van, s ezek között csak az egyik a tudományos igényű történetírás maga. Az ismeretek közvetítésében ennél nyilvánvalóan szélesebb hatóköre van az iskolai oktatásnak, egyes múzeumok, könyvtárak programjainak, kiállításainak, a hagyományos média és az online ismeretterjesztés különböző fórumainak, s a történelmi hagyományörzés számos formájának is, ideértve a történelmi regényeket és azok színpadi, filmes változatait. Lényegében minden (formális és nem formális) közvetítő csatornát fel szokás itt sorolni, amelyek a kánoni „értelemgondozás” összetett eljárásait levezényelni hivatottak. Megmutatva azt is, mi téves/hamis bennük, s mi nem. E felsorolásból ugyanakkor legtöbbször látványosan kimarad az egyik legfontosabb kategória: az otthonról hozott tudás- és véleményanyag. Márpedig abban, mi igaz, s mi nem, mit fogadunk el annak, s mit nem, nagyon sokáig az „otthoni” évek számítnak. A mai X generáció (s az előttünk járók) számára ez még – a korszak történelmi sajátosságainál fogva is – evidencia.

A 20. századi nemzeti tragédiák és a különböző elnyomó rezsimek – épp a dolgok kimondhatatlansága, megvitatásának hiányos- vagy egyenesen tabu volta miatt – fokozták tehát a tényszerű feldol-

gozás és a tárgyyszerű értékelés, a valós szembenézés vagy éppen a szembesítés esélyeit. Mindez ma egészen más okokból vet baljós árnyakat a közeljövőre, hiszen a statisztikák azt mutatják, számosan felnőttként, az iskolapad után már nem vesznek könyvet a kezükbe. A „többség” irodalmi vagy történelmi ködképei, pontatlan ismeretei így ritkán módosulnak, ritkán íródnak fölül s lesznek értelmileg belátott igazságok, hisz eleve csekély a racionális háttérük.

Az ezredforduló óta sokat hangoztatott „lifelong learning” (az életen át tartó tanulás) még mindig nem vált kellő gyakorlattá, vagy ami rosszabb, helyette sok esetben a tendencia átcsapott a totális relativizálás szféráiba. Amikor a biztosnak vélt (korábbi, történelmi) tudást is könnyűszerrel fölülírják a közösségi média oldalain vagy egyéb platformokon szembejövő hangzatos és harsány állítások, a szakmai szűrőkön át nem esett, teljesen kontrollálatlan megállapítások, valós ismeretanyag szerepében tetszelgő vélemények. Ne legyenek kétségeink: az álhírek, *fake news*-ok a múltat is kikezdi, átírják. Ilyenkor az egyének többsége – bár sejti ugyan, hogy az általa valamikor tanultakkal e „kapott” információk teljesen szembemennek, akár meredeken ellent is mondanak azoknak – divatból vagy egyszerű lustaságból nem olvas utána a közösségi platformokon kapott információknak: nem kezd alapszintű kutatásba sem, nem mélyül el a témában, nem végzi el az ellenőrzés elengedhetetlen, a tudományos igényességhez hozzátartozó lépéseit. Mára a középiskolások között is egyre jobban elharapóznak a különböző történelmi összeesküvés-elméletek, amelyek rohamosan terjednek a világhálón és a különböző videómegosztó (streaming) oldalakon. „Nem tudom megítélni, csak továbbítom” – olvasom számtalanszor a felületes és kártékony hírek/posztok alatt idősebb, nyugdíjas ismerőseim által is a kiírt, önfelmentő sorokat. De minek töltjük meg szeméttel egymás (és a magunk) virtuális postaládáját? Pláne azt, aminek digitális nyoma is maradhat, hiszen egy későbbi időpontban a keresőmotorok mennyiségi mutatói alapján ezek több „találatot” adhatnak majd ki, mint a valós, ellenőrzött, szűrt, validált tételek! Az pedig, hogy a mesterséges intelligencia milyen fokon lesz képes szűrni egy történelmi esemény megítéléséről szóló (valid és nem valid) véleményeket, az ma még nagyon is nyitott kérdés, ami viszont – túl a manipulált, érdekezérelt tényezőkön – a kollektív felelősségünk kérdéskörét is felveti. Akkor már minden szempontból jobb lenne megmaradni a történelmi regényeknél...

BOKA LÁSZLÓ

Ember az emberségben. Közösségi írásterápia

MIKOLA EMESE (1974, Nagyvárad) tanár, pasztorálpszichológus, a keresztyén írásterápia módszerének kidolgozója, Kinde Annamária-díjas prózaíró, a Babes–Bolyai Tudományegyetem óraadó tanára. Kolozsváron él. Első regénye Félrehallgatások címmel 2018-ban jelent meg a Holnap Könyvek Kiadó gondozásában.

Nagy szükségünk lenne rá, hogy „csak” emberként viselkedjünk egymással. Úgy beülni egy beszélgetésre, alapvető emberi dolgokról, hogy egymás keresztnevének kívül mást nem tudunk. Nem a politikus szól a választóhoz, nem a tanár a diákhoz, vagy a szülő a tanárhoz, nem orvos a beteghez, nem hivatalnok a közemberhez, nem szegény a gazdaghoz, nem értelmiségi a munkáshoz, nem vállalkozó az alkalmazotthoz, nem egyedülálló a nagycsaládoshoz, és még sorolhatnám. Így beszélgetni a változásról és a biztonságról egészen más dimenziókat mozgat meg.

Mikor írásterápia műhelyt indítottam – a Kolozsvári Megyei Könyvtárban, havi rendszerességgel, január óta működik – nem gondoltam volna, hogy egy ilyen „tér” alakul ki, melyben nem az anyagi vagy szakmai érdek számítanak, nem az ide vagy amoda tartozás politikai vagy egyéb maszkja, hanem az az emberi lényeg, melynek nincs szüksége ilyesmire. *Annál jobban közeledünk egymáshoz, minél beljebb haladunk önmagunkban, magányunk közös centruma felé* – írta Ottlik Géza az *Iskola a határon*-ban, de ez esetben nem a magányon, hanem a közösön, az örök emberin van a hangsúly, amit, igen, az írásterápia módszereivel befelé tekintve találunk meg.

A találkozás nem „csak” beszélgetés, a bemutató kör után mindenki önmagával áll szóba, írásgyakorlatokon keresztül. Ha rászoknánk arra, hogy előbb önmagunkkal tisztázzunk le bizonyos

dolgokat, őszintén(!), és önmagunkat faggassuk saját tapasztalatainkat illetően, akkor kevésbé lennénk manipulálhatóak, kevésbé lennénk ítélkezők vagy felszíneseek. Ezért kerül az írásterápia-téma a társadalom rovatba.

Kétezerhuszonötben elég barbár dologgal kellett szembesülnöm az erdélyi magyar társadalom, és ugyanúgy egész Románia. Mire „felébredtünk” már csak az igenre vagy nemre volt lehetőségünk. Ha egy szavazat is számított, egy tiszta gondolatnak is számítania kell. És a valóban tiszta és valóban megmenetítő gondolat egyik féltől sem jöhet: mert bentől indul a helyes irány.

Az egészség szempontjából lényeges a táplálkozás és a testmozgás, tehát a kívülről jövő behatások, de a legfontosabb, hogy belül, a testünkben ne tápláljuk a feszültséget, ne háborúzzunk, engedjük el a szervezetünket megterhelő gondolatokat. Tudvalevő, hogy a traumák és frusztrációk feldolgozása kegyetlenül nehéz és hosszadalmas feladat, de a kihelyezésük – és ebben áll a módszer forradalmisága – sokkal könnyebb.

De miként történik ez a kihelyezés? Az írásterápiában minden résztvevő ír, kurzív kézírással. Hiszen a módszer logikája szerint a bennünk aktuálisan kavargó gondolatok kihelyezése a cél. Viszont ez korántsem olyan könnyű. Így erre a célra kidolgozott rövid írásfeladatokkal segítjük a résztvevőket. Ezek a feladatok arra irányulnak, hogy belső gondolatainkat és érzéseinket tetten érijük. Ezért, ami a papírra kerül, azt nem kell sem felolvasni, sem beadni. Itt emberek vagyunk, nem írók, és nem vélemény osztogatók. A gyakorlatok során mindenkinek elsősorban a saját narratívájával kell szembesülnie.

Egy fiatal nő az írás során láthatóan elérzékenyült, saját gondolataitól, mivel a feladat nem sugalmaz semmi érzelmet. Amikor viszont újra kellett olvasnia önmagának, már nevetett. Saját negatív gondolatainak és újra ismételt mondatainak elolvasása után, szembesült azzal, hogy milyen egysíkú, szinte nevetséges ez a mindent feketében látó gondolkodásmód. Mások az asszociációs játék során döbbennek meg: „*Hát ez durvább, mint a tarot! Ez belém lát!*” A humor abban áll, hogy a feladat csak

A biblioterápia, ami igen népszerű és már elterjedt Magyarországon, egy adott szövegből indul ki, és vezet le egy mentálhigiénés csoportfoglalkozást.

Az írásterápiában a résztvevők előbb önmagukat kérdezik, befelé tekintenek, aztán csatlakoznak egymáshoz, és az adott témához.

inspirál: a résztvevők maguk írják le, önmaguknak azokat az igazságokat, amik már bennünk vannak. Ez a kihelyezés hozza a felismeréseket.

Az írásterápia a nyolcvanas évek stresszkutatásából nőtte ki magát, pszichológiai módszerré. Az elmúlt majdnem negyven év kísérletei és gyakorlata megmutatta, mi jótékony, mi ártalmas, kinek mi javallott, milyen feltételekkel – a résztvevőknek, mint egy társasjátékban, csak a szabályokat kell követni, sőt szórakozás is borítékolva van. Természetesen, még így, játékos formában is feljöhetnek néha fájdalmas dolgok. De maguk a feladatok „csak” az önreflexiót segítik, és nem a fájdalomra „hajtunk”.

A biblioterápia, ami igen népszerű és már elterjedt Magyarországon, egy adott szövegből indul ki, és vezet le egy mentálhigiénés csoportfoglalkozást. Az írásterápiában a résztvevők előbb önmagukat kérdezik, befelé tekintenek, aztán csatlakoznak egymáshoz, és az adott témához. A biblioterápia is használ írásterápiás gyakorlatokat, a biográfia-módszere, bár ez is főleg problémafelvetés, hogy ez most

kinek a gyakorlata, mert az integrált szemlélet és maga az ember a lényeg.

A kolozsvári könyvtárban működő csoport nyitott, mindig jönnek újak, és kialakult már egy szerteljes törzsrésztvevői kör is. Például van egy nyolcvanöt éves törzstagunk, aki annyi életszeretettel és kreativitással végzi a feladatokat, hogy mindannyian merítünk ebből az erőből. Csak, hogy szemléltessem, egy alkalommal amikor elvont rajzokra asszociáltunk, szomorkásan felsóhajtott: *Szerintem ez egy polip. Milyen jó neki, hogy ennyi keze van! Mennyi mindent meg tud csinálni! Hogy irigylem!* Van egy kismamánk is, akinek ez a szocializációs ideje, ez a havi másfélórás írásterápiás tevékenység. Elvégre az anyaság első hónapjai kiszippantanak az addigi megszokott realitásból. Nem is folytatom, mert külső szemlélőnek lehet, hogy túl érzelmes lennék! *Hát mindenkire egy külön könyv kell!* – ahogy egy másik résztvevő állapította meg találó bölcsességgel a csoport különböző élethelyzetei kapcsán. Vezettem már szakmai csoportokat, de itt a sokat hangoztatott diverzitásnak érezhető az igazi értéke. Ez adja meg a szépségét és a bölcsességét ezeknek a kis együtt töltött időeknek.

Minden alkalommal más-más témával és feladatokkal készülök: a naplóírási technikák és a szóhasználat kimeríthetetlen témák, és mindezeket a modern pszichológia már klinikai kísérletekkel igazolta. De a lényeg, az alap az önreflexió és az örök emberire való rácsodálkozás. Remélem, hogy más településeken is nyitunk hasonló tereket, könyvtárakban, szakmai körökben, kulturális egyesületekben, legközelebb Nagyváradon, a Léda-ház kultúrtérben.

MIKOLA EMESE

Furus Zsolt

A dolgozó nő percepciójától az Erdély-élményig

FURUS ZSOLT, Kézdivásárhelyen született 2001-ben. A kolozsvári BBTE BTK-án szerzett diplomát 2023-ban, majd a mesterképzést is ugyanitt folytatta. 2025-től a Hungarológia Doktori Iskola hallgatója.

Erdélyi Ágnes *Kovácsék* című műve egy „lecsúszott, talaját vesztett erdélyi magyar család életét vetíti...”, melynek gyúpontjában az Életnek nekiinduló és annak milliányi akadályaitól megtorpanó fiatal lány áll.¹ Ezen akadályok elsősorban a trianoni döntést követő határmódosulások, a kisebbségi etnikummá válás, a globálisan tomboló gazdasági válság, és a társadalmi megítélések egyenlőtlenségteremtő hatása révén tárulnak fel. Ebben az összefüggésben válik bizonytalanná a Kovács család anyagi, létfenntartó állapota, hiszen a családfő szerepében bemutatott apa munkanélkülivé válik, melynek körülményei rámutatnak arra, hogyan válhat egy egyszerű, kispolgári családból származó egyén a hatalom áldozatává, az uralkodó többségi nemzet kiszolgáltatottjává. Mindemellett a regény nagyon érzékenyen viszonyul a nők helyzetéhez is, különösen annak ábrázolásában, hogy milyen szereplehetőségek közül választhatnak, hogyan válnak – vagy kényszerülnek válni – a családi élet egzisztenciatermelő erőivé, illetve milyen edukációs és karrierépítési esélyek kínálkozhatnak számukra. Ezenfelül szembe kell nézniük a társadalmi elvárások által keretezett normarendszerrel is, amelyben – a regény tanúsága szerint – rendkívül szűk mozgásterük van. Az ebből a keretből való kitörési kísérletek a megszokott, hagyományos morális kitétektől való eltávolodásban nyilvánulnak meg. Az aktuális politikai és gazdasági helyzetben kérdéses-

sé válnak az udvarlási folyamatok kötöttségekre alapuló körülményei, valamint a házasság intézményének élhetősége is az adott életkörülmények közt. Az erkölcsi szabályszerűségek, illetve az önmegtartóztatás igényének fellazítása Erdélyi radikalizmusának szembetűnő bizonyítékai.

Korábban Major Gergely megvizsgálta a regény Erdélyről és erdélyiségtudatról szóló nézeteit, feltárva azokat a mechanizmusokat, amelyek által a szerző kifejezésre juttatja az erdélyi identitásérzet jegyeit². Ahogyan Major, úgy én sem arra vállalkozom jelen szövegemben, hogy az erdélyiség fogalmának minden lehetséges irányból való megközelítését felsorakoztassam, hanem csupán kiragadva egy szelvet a szerző sajátos erdélyiség-képéből, a megelevenített terek egzotizáló, néhol mitizáló jellegére reflektálok. Úgy vélem, hogy a mű erőteljes társadalmi víziója és a női karakterek progresszív konstrukciója kiegészül vagy ráépül ezekre terekre, amelyek rávilágítanak a korabeli Erdély problematikus helyzeteire, megoldandó feladataira, mindazonáltal empátiára is készítetik az olvasót. Ezen olvasat által, a korábbi recepció téziseinek továbbgondolásával, kínálhat innovatív megközelítést az írásom, hiszen mind a nőiség és erkölcstudat, mind pedig az egzotikus-mitikus erdélyi terek korekészszerű és problémaérzékeny szimptomáit igyekszem megvizsgálni. Tehát, a továbbiakban egyfajta hármas tagoltság, szempontrendszer követésével elemzem a művet, mely a női szereplehetőségek vizsgálatára, a hagyományos erkölcsi normák követésére – avagy kikerülésére – és a szerző erdélyiség-képének konstellációjára irányul.

Női szereplehetőségek

Hámori Péter tanulmányában szociálpolitikai szempontból veszi górcső alá a két világháború közötti időszak női szerepeit. A reorganizált családokban és a helyi társadalmakban a nő hagyomá-

¹ Brassói Lapok, 1935. feb. 10. 4.

² Major Gergely, „Átélt” erdélyiség Erdélyi Ágnes Kovácsék című regényében. In: Erdélyi magyar nőírók (szerk. Balázs Imre József) Korunk-Komp-Press, Kolozsvár, 2022., 67.

nyos, középosztálybeli szerepet tölt be, a háztartás vezetőjeként és a gyermekek nevelőjeként, míg a férfi az egyedüli családfenntartó szerepében tűnik fel.³ Ennek a klasszikus családfenntartói modellnek a szerepeltetésével szakít Erdélyi Ágnes, aki női karaktereit olyan helyzetbe hozza, amely révén képesekké válnak kilépni a hagyományosan női munkaként titulált tevékenységekből, és a modern dolgozó nő szerepvállalásait öltik magukra. A korszak magyarországi reformprogramjaiban a dolgozó nő viszonylag kevés figyelmet kapott, a szociálpolitikusok éthoszába sem igen fért bele ez a típusú női jelenlét⁴, ezzel szemben a *Kovácsék* világában pont a dolgozó nő családon belüli, munkahelyi és társadalmi percepciója tematizálódik, és ez válik a történet egyik lehangsúlyosabb reformjelenségévé.

A cselekmény legelején találkozhatunk a klasszikus női szerepeket érvényesítő szemlélettel: „– Kislányom, ne lustálgadj, teríteni kell. Egész nap úszol, csavarogsz, nem is látlak. Ott a zongora, rád költöttük a sok drága pénzt, és soha nem gyakorolsz. Még csak nem is kézimunkálsz. Mikor én fiatal lány voltam, mindent segítettem anyámnak. Én jártam a piacra, az egész kelengyémet egyedül varrtam meg. Komolyabban kellene gondolkozzál. Mit lehet tudni – hogyan leszünk? Hátha nem tudunk mindig így eltartani... Ezzel a fiúval is nem tudom, mi lesz? Csak bámul rád a kék szemével, csak kereng körülötted, a vak is látja, hogy szeret, de nem beszél házasságról. Most már nem vagy gyerek, hogy csak udvaroltass magadnak veled, a jövődre is kell gondolni.”⁵ Kovácsné a dolgozó, házimunkáit szem előtt tartó, kispolgári lány képét festi le előttünk, akinek edukációjához hozzátartozik a zongorán való gyakorlás is, amely az eladósorba levő fiatal lányok számára műveltségük egyik fontos fokmérőjeként mutatkozik meg. A 19. században a városi középrétegek körében a „jó nevelés” attribútumaként tekintettek rá, valóságos társadalmi presztízsként⁶, amely szemlélet mintegy átívelődni látszik a századforduló kispolgári viszonyába is. Ahogyan a kézimunkázás hagyománya is a 19. századból öröklődött át, melynek – ahogyan a zongoraoktatásnak is – pontos metódusa, a nők

³ Hámori Péter, *Női szerepek és szociálpolitika Magyarországon 1920–1944*, Korall 13., 2003., 31.

⁴ Uo.

⁵ Erdélyi Ágnes, *Kovácsék*. In. Uő: *Arckép szavakból*. Jaffa, Bp., 2020. 46–47.

⁶ Fónagy Zoltán, „A klavir mellett ülnek és ábrándoznak” – *Polgár és zongorája a XIX. században*, <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/fonagy-zoltan-a-klavir-mellett-ulnek-es-abrandoznak-polgar-es-zongoraja-a-xix-szazadban.html> (2025. 06. 03.)

A regény kéziratának borítólapja

Forrás: konyvesmagazin.hu

intézményes oktatási rendszerében különálló diszciplínája volt, amely hozzájárult az úri szokások fenntartásához, az otthon díszítéséhez, az egyéni ruhadarabok elkészítéséhez.⁷ A kelengyekészítés, -összeállítás szükségszerűsége többször megjelenik a regényben, a fentebbi passzus alapján mint kiváltság, fáradságosan összegyűjtött hozomány, mintegy a női szubjektumhoz hozzákapcsolt érdem jelenik meg, a kispolgári nők (és családjaik) feladatkörének elmaradhatatlan része. A későbbiekben is ez mutatkozik meg, hiszen kelengye nélkül nem költethető meg a házasság Kata és Béla között. Az elbeszélő rámutat továbbá arra is, hogy a Kovács család szűkös pénzügyi helyzete, kilátástalan jövője ellenére is a kelengye készítésének terhe – és ezáltal Kata kiházásításának biztosítása – kizárólag a nő (Kata) és családja feladatkörét képezi. A zongoraleckék és kézműves tevékenységek is az előnyös férjhezmenetel esélyét szolgálják, hiszen a kulturált, meleg családi fészek megteremtésére

⁷ Sedlmayr Krisztina, *Kiállítás a kézimunka tanításáról*, *Könyv és Nevelés* 2006/2, https://epa.oszk.hu/01200/01245/00030/sk_0602.htm (2025. 06. 03.)

képes nő benyomását keltik, amely igazodik a kor-szakban uralkodó ideális polgári feleség képéhez. A házasság időszerűségének pressziója is ránehezedik Katára, amely édesanyja hozzá intézett intelmeiből is kirajzolódik.

Kata születésnapján pedig meg is történik a várva várt lánykérés. Eddig a pontig lineárisan, és a társadalmi elvárásoknak megfelelően következtek egymás után az események, radikális változást pedig Kovács elbocsátása hozott, mely munkába állásra készíti Katát: „– Ne sírj, kis szívem! Majd gondolkozunk rajta, mit tudnál tényleg tenni. Nem egyetlen leány lennél, aki ma kenyeret keres. Csak az a kár, hogy már előbb nem gondoltunk arra, hogy foglalkozást tanulj.”⁸ Úgy vélem ez a passzus két nagyon fontos dologra világít rá a harmincas évekbeli romániai magyarok helyzetéről: egyrészt a hatalmi elnyomás, valamint a pénzügyi válság kisebbségre gyakorolt destruktív hatása abba a kényszerhelyzetbe sodorja a családokat, hogy minden tagjuk igyekezzen munkát vállalni, és ezáltal hozzájárulni a létfenntartásukhoz. Ez a rendszerintú kényszerhelyzet, általános dekonjunktúra Major tanulmányában a két világháború közötti kisebbségi lét részletes bemutatásán keresztül válik hangsúlyossá, ennek fényében már nem a trianoni döntés feldolgozása kerül előtérbe, hanem sokkal inkább a jelen égető problémáira adott reflexió.⁹ Ez a jelenség egyébként egész Európában érvényesült; és ennek következtében a főként alsó középosztályból származó nők egyre nagyobb számban léptek kenyérkereső pályára, ami megállíthatatlan folyamatként haladt előre. Munkaerőpiacon való szereplésük természetesen számos konfliktushoz vezetett, ugyanakkor a társadalom részéről továbbra is a legerőteljesebb szerepelvárás övezte őket, amely az otthonteremtésre, a magánélet intim szférájának formálására irányult.¹⁰ A másik lényeges szempont, amire a részlet felhívja a figyelmet, a nők foglalkozásvállalási lehetőségeinek korlátozottsága, mivel a hagyományos családi nevelés eszmerendszerében nem az válik hangsúlyossá, hogy ők is, a férfiakhoz hasonlóan, mesterséget sajátítsanak el felnőttkorukig. Az egyetlen élhető megoldásnak a gépírás mutatkozik: „Beszélni fogok az öregekkel, taníttassanak gyors- és gépírásra... Még ha majd apja keresni fog is, vagy ha anyjának jól menne a kosztadás, akkor is jól jönne az a pénz, összegyűlne a kelengyéje, meg ruházkodnék. Addig pedig segítené őket. Kovács nem szólt az ötlet ellen, de a lelke

mélyén megalázottnak érezte magát, hogy a szerettei már nem érzik az életüket biztosítottak mellett, és ami a legfájóbb – jogosan.¹¹ Ebben a felállásban a család mindegyik tagjai dolgozóként hozzájárul az életük biztosításához, amely Kovács számára megalázó helyzeteket teremt, hiszen már nem (csak) rajta múlik, hogy anyagilag fenntartsa a szeretteit. Ezáltal a nők számára egy teljesen újszerű szereplehetőség nyílik meg, amely bár kezdetben csupán a kelengye előteremtését és a közös kasszába való hozzájárulást szolgálná, a későbbiekben azonban jól látható, hogy a család női tagjai kizárólagos pénzkeresőkké válnak.

Nagyon izgalmas továbbá annak bemutatása a regényben, hogy milyen munkakörök közül válogathatnak az egyébként szakmai képesítéssel avagy tapasztalattal ritkán rendelkező nők a munkaerőpiacon. Felmerül a kérdés, hogy ez miként befolyásolja esélyeiket az adott pozíció betöltésére, ugyanakkor a munkaadók milyen szelekciós szempontok alapján választják ki őket. „Kata mellett csúnya, fiús arcú szemüveges szőke lány állott... – Engem a múlt hónapban építettek le egy bankból, ahol három évig voltam... aztán a szemüveges következett... – Nos? – Semmi. Előjegyezte a címemet. Ismerem már az ilyesmit. No, sok szerencsét! Még egyszer rámosolygott Katára, aztán kicsit letörve elment. A következő feltűnően csinos nő volt. Önhittén nézett maga elé, mint aki tudatában van annak a hatásnak, amit megjelenésével kelt. Jóval tovább maradt a többinél, aztán vele együtt az igazgató is megjelent az ajtóban és kiszólt: – Hölgyeim, az állás be van töltve!”¹² Egy újabb társadalmi igazságtalanság körvonalazódik, amely a munkáltatók részéről érvényesül: olyan jelöltektől tagadják meg a lehetőséget, akik bár leépítés áldozataivá váltak, de kiforrott szakmai tapasztalattal, kiemelkedő szaktudással rendelkeznek, noha fizikai adottságaik kevésbé feltűnő. A munkaadók professzionális magatartásának hiánya mutatkozik meg, amely értelmében inkább választanak egy csinos jelöltet, aki szakmai szempontból talán alkalmatlanabb lenne a munkakör betöltésére, ennek ellenére előnyben részesül a többiekkel szemben, megjelenésének köszönhetően. Mindez érzékelteti, hogy a diszkrimináció, az egyenlőtlenségek nemcsak társadalmi szinten érvényesülnek, és nem is csupán különböző nemek között, hanem a nők körében is. A továbbiakban Kata állásinterjújáról állásinterjúra jár, végül pedig egy ügyvédi irodában helyezkedik el, ahol „Rendelkeznek velem, nem törődnek a han-

⁸ Erdélyi, i. m., 63.

⁹ Major, i. m., 69.

¹⁰ Pukánszky Béla, *A nőnevelés története*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 156-166.

¹¹ Erdélyi, i. m. 64.

¹² I. m., 70-71.

gulataival, nem érdekli őket, mit gondol, gépnek veszik, akit megvásároltak. Otthon nem is igen mert ezekkel a dolgokkal előhozakodni, annyira örültek az ezer lejnek.”¹³ Ez a részlet mutat rá leginkább arra, mennyire kiszolgáltatottá válik az egyén a pénzszerzésnek. Ennek oltárán mintegy megfosztva érzi magát a személyes szabadságától, sőt, a gép-metafora behozatala érzékelteti, hogy emberi művoltában is kiüresedettnek mutatkozik. Kata folyamatosan alárendelt pozícióba kerül, arra kényszerül, hogy a munkaadója és munkatársa kénye-kedvére cselekedjen. Tehát az aktuális gazdasági és politikai helyzet a hatalom által – legyen szó az államhatalomról, vagy egy felsőbbrendű munkaadóról – mintegy megvásárolhatóvá teszi a szubjektumot, kihasználva szorult egzisztenciális és kisebbségi helyzetét.

A regény felvillantja Lili karakterén keresztül az alkotó, irodalommal foglalkozó, intellektuális nő szerepkörét. „Egészen komolyan gondolkodom arra, hogy a kulimunkán kívül abbahagyjam az írást. Hát szabad nekem írni akkor, amikor egy Barbusse, egy Wassermann, egy Kästner, egy Dosztojevszkij, egy Márai Sándor és óh, hányan még, kitűnő emberek írnak? Hát szabad?! Mondd? Kata próbálta megnyugtanni: – Egyszer azok is kezdték valahol, nem szabad túl sokat kívánnod magadtól.”¹⁴ Lili az önmagatudását, irodalmi tevékenységének relevanciáját megkérdőjelező íróként mutatkozik meg, aki a korszak világ- és magyar irodalmi íróóriásaihoz méri önmagát, amely feltételezi azt is, hogy ismeri és olvassa életművüket. Úgy vélem, ez egy innovatív elmozdulást jelent a női szerepkörökben, hiszen a szerző az intellektuális munkát végző nők horizontját villantja fel, akik szakmai önismerettel rendelkeznek, ugyanakkor feltörekvő, emancipatorikus elképzeléseik vannak. Kata pedig a maga házasesetre készülő ambícióival félreismerhetetlenül belecsöppen a körösparti város zsidó kis és közép-polgárságának intellektuális fiataljai közé, akik sajátos radikalizmussal, és kapkodó műveltséggel rendelkeznek.¹⁵ Kata egy merően új típusú világszemlélettel ismerkedik meg, amely nagy hatást gyakorol rá. Szivacsoként szívja magába a művész-irodalmi beállítottságú társai elképzeléseit a jövőről és társadalomról, érdeklődési köreik Kata számára új világokat nyitnak meg, új ismeretek szerzésének lehetőségét. Életkörülményei – azaz családfenntartó szerepe – kötelességének és felelősségvállalásának szolgáltatóra szólítják, és ezek mint akadályozó tényezők,

sokszor visszahúzó erők mutatkoznak meg szellemi és érzelmi kibontakozásában: „Megértette, hogy rajta a felelősség, hogy ő a családfenntartó és elhatározta: ha török-szakad, kiverekszik magának egy új állást.”¹⁶ Az intellektuális szerepvállalásokkal még kevésbé garantált az egyén anyagi jóléte; ezt igazolja Lili munkája is, aki bár aktívan közöl szövegeket a Korunkban, mégsem részesül olyan mértékű honoráriumban, amely megélhetését biztosítaná.

Erkölcsei határ(elmozdulás)ok

Az érzékiség és vágyak szerepeltetése nagy hangsúlyt kap a női-férfi személyközi viszonyokban. Ezen érzelmek kiteljesedésének csupán a korszak erkölcsi normarendszerének való megfelelés igénye szabhat határt. A regény első fejezeteiben egyszerre van jelen a testi vonzalom erős kölcsönhatása és a tartózkodó, közeli kontaktust kerülő magatartások leírása: „Maguk sem tudták, miért szórtanok, valahogy egész testük személytelen anyaggá vált. Vérükben érezték a suhogva, kotyogva folyó vizet, a füvek nyers szagát, a vízszagot, az érfélben lévő gyümölcsfák szépségét s a napot, ahogy felforralt a fiatalágukat és névtelen vágyakat szitált beléjük.”¹⁷ A természeti képek intimitást kifejező gesztusai, a hangok, szagok, impressziók mint vágyébresztő elemek vannak jelen, ugyanakkor ebben a térben a kommunikáció ellehetetlenüléséhez vezetnek a két szereplő között. Egy későbbi jelenetben: „A fiú pedig kezét csókolt a mamának, férfiasan megrázta Kata kezét és elköszönt esténként. Utána mindig valami kielégítetlenség maradt a levegőben. De a fiú nem is mert gondolni arra, egy fiatal, jó családból való leánnyal csak úgy céltalanul csókolózzék, attól félt, hogy ez már kötelezi valamire és bár nem idegenkedett attól, hogy esetleg egyszer, valamikor, feleségül vegye a lányt, úgy gondolta – valami álromantikával, – szebb így, ilyen tisztán és lelki alapon a viszonyuk”¹⁸ Béla a polgári erkölcsi normákhoz igazodó fiatalemberként mutatkozik meg, aki ebben az összefüggésben igyekszik megtartani az udvarlás során a távolságot Katától. A testi érintkezés egy jó családból származó lánnyal arra kötelezné az udvarlót, hogy eleget tegyen kötelességének és feleségül vegye. A szerelem tiszta, lelki alapokra nyugvó jellege érvényesül a két karakter viszonyában, amely mentesül a „bűnös” szenvedélyektől. A regény reflexíven viszonyul ahhoz a korabeli nézethez, mely szerint a női méltóság megőrzése az önmegtartóztatás által valósulhat meg. Ennek problemati-

¹³ I. m., 80.

¹⁴ I. m., 75.

¹⁵ Korvin Sándor, *Néhány fiatal erdélyi prózaíró*. Korunk 1935/11.

¹⁶ Erdélyi, i. m., 134.

¹⁷ I. m., 43.

¹⁸ I. m., 44.

kusságára világít rá az elbeszélő azáltal, hogy szabadelvűbb erkölcsi nézeteket és radikális gondolkodásmódokat emel be a történeteszövegszébe. Ezek természetesen oppozícióba kerülnek az archaikus világszemlélettel rendelkező szereplőkkel, mint például Kovács, aki bár nem mond expliciten véleményét arról az újfajta szabadszelleműségről, amely mintegy „megengedi” a fiatal lányok számára a gardám nélküli tartózkodást a fiúkkal.

A regény talán legszembetűnőbb radikális sajátossága éppen a polgári erkölcs kritikai nézeteiben nyilvánul meg, amelynek révén fellazult morális képzetek, gyakran átlépett határok és megkérdőjelezett normák kerülnek felszínre. „Ahogy tudnám, hogy valaki hozzám van láncolva, már nem tudnám szeretni. Tudod jól, hogy téged szeretlek, fontosabb is vagy mindegyiknél most, de lásd be, végre is én férfi vagyok, akinek szüksége van nőkre. Elvégre, mert te ilyen kis nyárspolgár vagy és ilyen szigorú fogalmaid vannak az erkölcsről, én mégsem fogadhatok szintén szüzességet. Ezt, remélem, nem kívánod?”¹⁹ Pali szabadelvűséget és poligámiát népszerűsítő elvei kontrasztba kerülnek azzal az erkölcsképpel, amely Kata neveltetésének alapját jelentette. Pali perspektívájában a nők mintegy instrumentálizálódnak, hiszen csupán vágyai kielégítését szolgálják, amely egyértelműen alárendelt pozícióba helyezi őket. Kata „nyárspolgár erkölcsisége” nem összeegyeztethető ezzel a szemlélettel, amely választás elé kényszeríti őt: megmarad elvei mellett, megszabva a határokat – még annak árán is, hogy elveszítheti Palit –, vagy átlépi őket. Korvin Sándor meglátása szerint ebben a radikális környezetben a hősnő megszokásai és erkölcsi fogalmai szétolvadnak, mint pirított kenyéren a vaj.²⁰ Hogyha nem is a pirított kenyér olvadásával, de valóban észlelhetünk Kata részéről egyfajta belső vívódást, részben értékrendbeli megingást, amely a polgári erkölcsből való eltávolodás lehetőségében nyert teret magának: „...valahogy meg kell alkudni – vagy azon kell túltenned magad mindig, hogy a fiúknak, akiket szeretni fogsz, azon az életükön kívül, amelyet te ismersz, van még egy másik életük is, vagy túlteszed magad a polgári erkölcsön.”²¹ A regény utolsó részében azonban azt láthatjuk, hogy a kezdeti határmozdítások, és -átlépések ellenére, mégis felülkerekedettek hagyományos morális meggyőződései.

A regény ezek mellett házasság intézményének megingását is tematizálja a korabeli társadalmi és

politikai helyzetben. A házasság ezáltal a biztos anyagi helyzettől válik függővé, amely az általános munkanélküliség folytán nem adott tényezőként van jelen a kispolgári családok körében. „Azért, hogy élettársuk legyen, értsd már meg végre, nem kell házasodniuk. Ránk, akik nagyon vagyonosak nem vagyunk, nincsen szükségük. Udvarolnak nekünk, szeretnek is minket, csókolóznak velünk és minden egyebet, amit engedünk, próbálják megmagyarázni, hogy a házasság elavult marhaság és kinevetnek, hogy gátlásaink vannak a szabad szerelemmel szemben.”²² A fellazult erkölcsi normák a házasságkötések megrendülését, sőt szükségtelenségének lehetőségét vonják maguk után. A gátlások feloldása teszi lehetővé Lili számára azt, amely szabaderkölcsig Katának nem sikerül eljutnia. Lilit tetteiért becsülik a környezetében, főként bátor kiállásáért, hiszen nem azt választja, hogy pénzért, személyes érdekektől vezérelten férjhez menjen, hanem a házasság keretei közé szorítás nélkül éli meg a szerelmet. Az elbeszélő Lili szövegében keresztül ugyanakkor érzékelteti, hogy erről még nyíltan és becsülettel nem lehet beszélni, az általános társadalmi diszkurzus elveti, sőt elítéli a nők szabadelvű eszméken alapuló szerelmi koncepcióit.

Erdélyi egzotikumok: a bányászat misztikuma

Major hosszasan tárgyalja a turisták kulturális pozícióját és Erdélyhez való viszonyulását, majd felvillantja azt is, hogy a *Kovácsékban* mely attitűd érvényesülése figyelhető meg, azaz az urbanizált Magyarországgal szemben egzotikumnak, természetközelinek és hagyományos értékekkel felruházottnak ábrázolt tér.²³ Ezekre az életképszerű leírásokra pedig azokban a jelenetekben kerül sor, amikor a fiatalok túrázni indulnak. Kata egyik kulcsélményeként mutatkozik meg ez a kirándulás, amelynek során mintegy felfedezi belső-Erdélyt, melynek állomásai: Királyhágó, Kolozsvár, Marosvásárhely, Szováta és Medve-tó és a parajdi sóbánya.²⁴ Ezen térségek meglátogatása egyszerre jelent értékes adalékot a korszak erdélyiség-képének felfedezéséhez, ugyanakkor mutat rá számos kulturális egzotikumra, társadalmi helyzetre. „Rövid megálló Kolozsváron, csak futó benyomások. Opera, Mátyás-templom, modern kontrasztként ható egyenes vonalú épület; mozi. Az emberek megálltak,

¹⁹ I. m., 123.

²⁰ Korvin, i. m.

²¹ Erdélyi, i. m., 124.

²² I. m., 141.

²³ Major, i. m., 73.

²⁴ Balázs Imre József, *Erdélyi Ágnes kapcsolathálója és a romániai kultúra*. In: Lajos Katalin – Piédner Judit (szerk.): *Zsuzsa könyve*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2021. 83–89.

mosolyogva nézték a poros-bakancsos turistákat. Ismeretlen jóérzés fogta el Katát. Milyen pompás. Senki nem ismeri őket, azt csinálhatnak, ami jólesik.”²⁵ A turistalét mintegy hozzájárul kötöttségeiktől és gátlásaiktól való felszabaduláshoz, ugyanakkor valóban olyan csomópontjai rajzolódnak ki ezeknek a településeknek, amelyek legjellegzetesebb motívumaiknak, épületeiknek tekintethetők.

Az Erdély-élmény mintegy összekapcsolódik a természet közelségével, mely a hegyi levegőben, a szalmán alvásban vagy a Medve-tóban fürdésben érvényesül.²⁶ Úgy vélem, érdemes kitágítani a természethez való viszonyulásról, illetve a kirándulás jelentésrétegeiről alkotott perspektívánkat, és ezáltal mintegy részekre bontani azokat a szempontokat, amelyeket korábban Major már felvetett. Főként abból kiindulva, hogy a kirándulás során a legnagyobb hangsúly a bányalátogatásra vetül, amelynek hosszú évtizedekre visszanyúló szövegi hagyománya van. Miklós Alpár részletező monográfiájában vizsgálja a bányaleírások hagyományát, a hosszú 19. századi bányalátogatás-beszámoló felkutatásával, amelyek a bányaélmény meghatározó jellegéről, misztikus, szakrális sajátosságairól árulkodnak.²⁷ A bánya egzotizáló, titokzatos jellege Erdélyi Ágnes leírásaiból is visszaköszönni látszanak: „Az első forduló után szuroksötét lett. Óvatosan haladtak lefelé, sáros, lucskos és csúszós volt a lépcső. Földalatti folyosókon haladtak, megvilágították a falat, nedveségtől csöpögő szürkés fehér kőzet – só.”²⁸ A látványelemek, megvilágítások, hanghatások teremtik meg a bányamély jellegzetes világát, amelyben a látogatók felfedezőkként mélyülhetnek el. Az auditív képek kapcsán leírások említést tesznek a bányamélyben egyszerre uralkodó irtóztató csöndről és dübörgő visszhangról is, mely mint kuriózum, ugyanakkor rémisztő elem része a hely atmoszférájának. Hiányos falépcsőkön át ereszkednek a mélybe, s közben megborzadnak a nyirkos, sóborította felületek, hosszan kiépített járatok és folyosók egymásutániságától.

Egy másik lényegi szempont, amelyet felvilágit a szöveg a bányalátogatás kapcsán, az a bányászok viszontagságos helyzetére tereli a figyelmet: „Kata arra gondolt, hogyha a bányászok semmi egyebet nem tennének, csak napjában egyszer le- és fölmennének, akkor is megérdemelnék a fizeté-

sük háromszorosát. Aztán mondta valaki, hogy felvonó is van, csak most nincs üzemben.”²⁹ A bányászok fizikailag megterhelő munkát végeznek, miközben fontos szerepet vállalnak az ország ipari, turisztikai és gazdasági fejlődésének a biztosításában is, amely – ahogyan Kata észrevételéből kiderül – megfizetetlenül történik. Mindez rávilágít arra az éles kontrasztra, amely a bányászok befektetett munkája, és anyagi megtérülései között feszül. „Akkor vágott bele a gondolat: milyen rémes lehet a bányászoknak! Nap-nap után reggel lejönnek ide, ebbe a sírba és estig vájnak, targoncáznak, cipelnek, este fáradtan kerülnek fel, már újra nem látják a napot, fáradtan ágyba dőlnek és reggel újra a föld alá bújnak. – Jobban nyomorognak minden más munkásnál. De a vidék más munkát nem ad. Vagy éhen halni, vagy le a bányába.”³⁰ A bányászok munkakörének leírása érzékenyíti az olvasót, amely számos más 19. századi és századfordulós szépirodalmi szövegben is megfogalmazódik.³¹ Az elbeszélő ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a munkásosztályon belül a bányászok helyzete a legnyomorúságosabb, hiszen számukra nincs más alternatíva, minthogy a föld alatt, a sótermelés révén teremtsék meg egzisztenciájukat. Ezáltal a regény nemcsak a polgári családok és a nők hatalomnak való kiszolgáltatott helyzetére fókuszál, hanem bányászok kilátástalanságaira, nehézmunkára való kényszerülésére is reflektál. Ennek köszönhetően az Erdélyi-regény a bányász munka társadalmi pozícióját, a parajdi sóbánya kulturális örökségét és több évszázados múltját is feltárja.

Összegzés

Ezen hármas szempontrendszer vizsgálatát követően, úgy vélem, könnyen megragadhatóvá váltak Erdélyi Ágnes művének legérzékletesebb aspektusai. A női szereplehetőségek diverzitása mutatkozik meg a regényben, bemutatva Kata karakterén keresztül a családfenntartó és dolgozó nő képét, aki alulképzettsége ellenére is igyekszik érvényesülni a munkaerőpiacon. Az intellektuális munkát végző nő típusát pillanthatjuk meg Liliben, aki a szabadelvűbb erkölcsi normák népszerűsítőjeként is megmutatkozik. A társadalmi egyenlőtlenségek mind a női-férfi viszonyokban, mind a különböző rétegek szintjén – polgárok és a hatalom képviselői között –, mind pedig a bányászok viszontagságos munkájá-

²⁵ Erdélyi, i. m., 114.

²⁶ Balázs, i. m.

²⁷ Miklós Alpár, *Parajd-képek a hosszú 19. században: (1780-1918)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2022.

²⁸ Erdélyi, i. m., 116.

²⁹ I. m. 117.

³⁰ I. m. 118.

³¹ Különösen Jókai Mór regényeiben válik visszatérő témává a bányászok munkája, illetve erőfeszítéseik fontosságára való felhívás gazdasági, kulturális és emberi szempontból is.

ban megnyilvánul. Az eltérő erkölcsképzetek egymásnak feszülése járul hozzá Kata belső, lelki vívódásaihoz, ezek során a hagyományos morális képzelet és vágyai között őrlődik. Az erdélyi egzotikumok közül pedig a parajdi sóbánya tere és a bányász-munka kizsigerelő és megfizetetlen jellege is kiemelt szerepet kap a történetben.

Bibliográfia

- Balázs Imre József, *Erdélyi Ágnes kapcsolathálója és a romániai kultúra*. In: Lajos Katalin – Piédner Judit (szerk.): Zsuzsa könyve. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2021.
- Brassói Lapok, 1935. feb. 10. 4.
- Erdélyi Ágnes, *Kovácsék*. In: Uő: *Arckép szavakból*. Jaffa, Bp., 2020.
- Fónagy Zoltán, „A klavir mellett ülnek és ábrándoznak” – *Polgár és zongorája a XIX. században*, <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/fonagy-zoltan-a-klavir-mellett-ulnek-es-abrandoznak-polgar-es-zongoraja-a-xix-szazadban.html> (2025.06.03.)
- Hámori Péter, *Női szerepek és szociálpolitika Magyarországon 1920–1944*, Korall 13., 2003.
- Korvin Sándor, *Néhány fiatal erdélyi prózaíró*. Korunk 1935/11.
- Major Gergely, „Átélt” erdélyiség Erdélyi Ágnes Kovácsék című regényében. In: Erdélyi magyar nőírók (szerk. Balázs Imre József) Korunk-Komp-Press, Kolozsvár, 2022.
- Miklós Alpár, *Parajd-képek a hosszú 19. században: (1780–1918)*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2022.
- Pukánszky Béla, *A nőnevelés története*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.
- Sedlmayr Krisztina, *Kiállítás a kézimunka tanításáról*, Könyv és Nevelés 2006/2, https://epa.oszk.hu/01200/01245/00030/sk_0602.htm (2025. 06. 03.)

Társadalmon kívül élni jó

Legalábbis egy Shakespeare-vígjáték erdejében jó élni. Mert az ilyen erdőben bármi megtörténhet. A nő férfivá válhat, a férfi bolyongó hősszerlemessé. A gonosz jó, a bolond bölcs lesz. Údító *Ahogy tet-szik*-előadást láthattunk a Nagyváradi Szigligeti Színház évadzáró produkciójaként. A néző, még ha komédiáról is van szó, valamiféle elvárással, legalábbis a minőségi szórakozás igényével lép be az előadásra. Elvégre egy Shakespeare-műről van szó, amiben tudjuk, felszabadult játék ide vagy oda, a szerző mindig becsempész valami elgondolkozni valót.

Számomra a nagyváradi Szigligeti Társulat Shakespeare-játéka betöltötte az elvárásokat. Tetszett a Szabó Lőrinc – Nádasy Ádám-féle fordítás, egyszerre volt veretes és játékos. A szövegmondásban azt a múlt és jelen közti vibrálást is élvezhettem a néző, hogy a mívés nyelv milyen természetesen mondható. Mint a valóban, a jelenben történő eleven párbeszéd. Az is szerencsés, hogy nem volt túlgondolva, mindenáron a mai korra átértelmezve – mint-hogy ilyen előadások is születnek szép számmal. Igaz, az itt-ott felhangzó napjaink musicaljaira hajazó betétdalok nyugodtan elhagyhatóak lettek volna, kissé idegenül hatottak a játék szellemétől.

Tasnádi Sály Noémi és Scurtu Dávid

Fotók: Nagyváradi Állami Színház

LAKATOS-FLEISZ KATALIN tanár Nagyváradban született 1978-ban. Debrecenben és Finnországban doktorált, a BBTE szatmárnémeti tagozatán óraadó tanár. Tanulmányai, esszéi, kritikái jelennek meg hazai és magyarországi folyóiratokban.

ként lép a színpadra, mint álruhában öltözött nő, légi szerlemesként a darab elején és végén látjuk. Igazán izgalmas a szerepében az, amikor férfiárlarcban kell elnyomnia önmagában a nőt úgy, hogy az elnyomott nő újra feltör például a kívülről szeszélynek ható vívódásaiban. Mert férfiként Ganymedes álcájában „kigyógyítani” akarja Orlandót (Nagy László Zsolt) szerelemből, ráadásul úgy, hogy a Ganymedest Rosalindának képzelve udvaroljon neki! De hát igazából nem akarja, mert szerelmes nőként épp ezt nem akarhatja.

Nemcsak a karakterek bújnak itt álruhába, hanem az érzelmek is.

A szerelem, ha akarom, nem szerelem, és a szerelemet játszani is lehet.

El lehet játszani a gondolattal, hogy a szerelem is csak játékban él? És itt a játék mennyiben alakoskodás és megvalósulás?

Ilyen módon kaphat új értelmet a mélabús Jaques monológja: „színház az egész világ.”

Első látásra meglepett Rosalinda fiús karaktere. Aztán amikor férfiruhát öltött, leesett a tantusz. Mert az előadásban Trabalka férfiként brillíroz. Tökéletesen el tudja hitetni a nézővel, hogy Orlandó azt hiszi, hogy férfi. Játéka üdítő, vibráló, egy pillanatra sem találunk benne holtpontot vagy üresjáratot. Mondanunk sem kell, micsoda ereje az a vígjátékoknak, amikor a néző többet tud, mint a szereplők. Tudjuk, hogy Ganymedes Rosalinda, de mégis Orlandóval együtt hisszük, hogy férfit látunk. A nő, ha kell, férfi is lehet. Különös játék ez a láthatóval.

|||||

*Trabalka Cecília
és Nagy László Zsolt*

Az előadás egyébként jól példázta, milyen nagy tétje van a szereposztásnak, a kimondhatatlan jelentések szintjén. Mert Orlandó viszont lányos szépségű férfi, igazi adoniszi figura. Fiús lány, lányos férfi, ráadásul maszkírozással megspékelve, hogy is van ez?

Remek mellékszerepeket láthattunk az előadásban. Célia (Kocsis Anna) tökéletes barátnője Rosalindának, árnyékként követi mindenhova, fontos szerepe, hogy általa, neki elmondva Rosalinda a nézővel osszon meg lényeges tartalmakat. Az elvárásolt, rajongásában elveszett Phoebe (Tasnádi Sály Noémi) tökéletesen adja át a szerelem ironikus természetét. A bölcs bolond – vagy bolond bölcs (Próbakő - Hunyadi István) figurája kiforgat a megszokott sémákból. Jaques-ról (Egger Géza) is elhiszük, hogy melankolikus, ráadásul úgy, hogy ön maga számára is megjátssza a szerepét. Mégis a híres monológja: „színház az egész világ” valahogy erőtlenné, közhelyesnek hatott. Mintha túl komolyan, szó szerint vette volna magát a szövegmondást. Talán lehetett volna valamilyen ironikus játékot kezdeni vele... Igaz, a lámpákkal való illuzionista játszódás szellemes ötlet volt.

És a játékba bujtatott elgondolkoznivaló? Talán csak annyi, hogy ha vállaljuk a bennünk élő örültséget, az a felszabadult játék lehetősége is lehet. Ahogy ment előre a darab, számomra valahogy a második felvonás közepe felé jött el a „katarzis”. (Nevezzük így.) Az előadás már a maga útját járja, a gépezet forog, robbannak a poénok. A játék elszaba-

dul. Az ardennes-i erdő az otthonunkká válik. Ebben az önfelelt játékban, amikor önmagunkat sem veszünk túl komolyan, mégis valamilyen erő rejlik. Rájövünk, hogy akár száműzhetnek bennünket pozícióinkból, válhatunk otthontalanná, de az otthontalanság szabadság is lehet. Mert társadalmon kívül élni jó.

49

LAKATOS-FLEISZ KATALIN

**NAGYVÁRADI SZIGLIGETI SZÍNHÁZ
– SZIGLIGETI TÁRSULAT**

William Shakespeare: Ahogy tetszik

Fordítók: Szabó Lőrinc, Nádasy Ádám

Rendező: Balogh Attila

Dramaturg: Hámor Anna

Díszlet: Golicza Előd

Jelmeztervező: György Eszter

Zene: Moldován Blanka, Trabalka Cecília

Koreográfus: Barkóci Réka

Szereplők: ifj. Kovács Levente, Tóth Tünde, Egger Géza, Csatlós Lóránt, Kiss Csaba, Szytyori József, Kocsis Gyula, Nagy László Zsolt, Hajdu Géza, Hunyadi István, Scurtu Dávid, Tóth Ádám, Trabalka Cecília, Kocsis Anna, Tasnádi Sály Noémi, Ilyés Klaudia, Sebestyén Hunor

|||||

Műfajok és kultúrák összecsapása

Ryan Coogler: *Sinners*

Ha azt mondom, horrormusical, az ember jó eséllyel valami jópofára gondol. A Broadway már rég felfedezte magának ezt az ellentmondásos műfajkeveréket, és a filmes feldolgozások miatt a mozibárárok számára sem ismeretlen a kombináció, gondoljunk csak a *Rémségek kicsiny boltjára* vagy éppen a *Rocky Horror Picture Showra*, de említhetnénk a sötétebb hangulatú *Sweeney Todd, a Fleet Street démoni borbélyát is*. Ryan Coogler *Sinners* című fimje nem Broadway-adaptáció, a zene mégis olyan szervező-elvként működik benne, ami az egész dinamikát meghatározza. Nem nélkülözi a humort, de témáját vérezen komolyan veszi – szó szerint.

Smoke és Stack Moore (Michael B. Jordan kettős szerepben) a chicagói maffia köreiben töltött többéves pályafutást követően tér vissza a harmincas évek Mississippijébe. Zsebükben mocskos pénz és tiltott alkohol, fejükben pedig a terv: zenés szórakozóhelyet nyitnak a helyi fekete közösség részére. Ehhez hamarosan el is kezdik összegyűjteni a leendő kollégákat és a fellépőket, köztük az ázsiai bolt tulajdonosait, egy ősi varázslatokban jártas volt feleséget, egy legendás zongoristát, illetve a szinte még gyerekkorú Sammie-t, aki a helyi baptista lelkipásztor fia, viszont úgy gitározik és énekel, ahogy az akkori hagyományok szerint csak az ördöggel való cimborálás nyomán lehetséges. Aztán kiderül, hogy a fiú rendkívüli tehetsége valóban jócskán túlmutat a blueskocsmá elvárásain – zeneileg bármilyen

BOZSÓDI-NAGY ORSOLYA újságíró, szerkesztő (Nagyvárad, 1983). A PKE angol nyelv és irodalom szakán diplomázott. Az Oradea Heritage munkatársa.

magasak is azok –, és erről hamarosan valaki más is tudomást szerez.

A kizárólag filmre, néhol IMAX formátumban rögzített mozi rendkívül erős hangulatú időutazás, amelyben a szesztilalom és a blues fekete Amerikájának világa szinte megfogható, de mindenképp meghallgatható módon elevenedik meg. Egyértelmű főszereplője a blues, ami minden könnyűzenei stílusok atyja, viszont ez a koncepció is kap egy külön csavart Sammie által, aki zenéjével képes mintegy kaput nyitni múlt, jelen és jövő között. Ez pedig különösen fontos a szórakozóhely nyitóestjén összegyűlt feketéknek, akik, bár hivatalosan már szabad embereknek számítanak, továbbra is folyamatosan szembesülnek a szegregációval, sőt, a Ku Klux Klán sem tűnt el a föld színéről. Történetük a szenvedése, a

50

|||||

*Szabad a belépés?
A Moore tesók
kocsmájába nem könnyű
meghívást kapni*

|||||

*Veszélyes szerenád.
Az ír népzene kicsit
furcsán szól*

gyökerektől való elszakítottágé, az ősi kultúrától való megfosztottságé, a marginalizációé – és, bár elsőre meghökkenítő, de ugyanez a bánata a társaságra és főleg Sammie-re támadó szörnyeknek is. Szörnyek? Nem is egészen azok. Fehérek? Igen, de nem a rasszizmus által elvakított amerikai fehérek, hanem szintén messziről jött idegenek, akiknek ősi hitvilágán csak erővel, erőszakkal tudtak eluralkodni a keresztény dogmák, és ezzel azóta sem tudtak megbékélni. Írek ők, a kelták leszármazottai, akik saját zenéjükkel varázsolnak, és tulajdonképpen ugyanazt akarják, mint Stock, Smoke és a többiek: kapcsolódni, közösséget építeni. Túlélni.

A *Sinnerst* horrorfilmként promózták, és bár a véres jelenetek nem hiányoznak belőle, sőt, a vámpírfilm hagyományos elemeit is felsorakoztatja – mint például a fokhagyma vagy a csak hívásra belépő vérszívó –, nagyon messze áll attól, hogy műfaji film legyen. Ryan Coogler nemcsak a musical szerkesztésével, hanem az innovatív filmnyelvi megoldások alkalmazásával is bizonyítja rendkívüli bátorságát. A képformátum folyamatosan változik, a zenei betétek meglepőek, a hozzájuk tartozó videoklipek pedig a film legerősebb momentumai, középtájt egy nagyívű, felejthetetlen koreográfiával, ami minden szabályt felrúg, és amiről sokat fogunk még beszélni. Michael B. Jordan megrázó a sármos, de manipulatív Stack és a poszttraumás stresszszindrómában szenvedő Smoke szerepében, Miles Caton (Sammie) zenei tehetsége átsüt a vásznon, a rókaarcú Jack O'Connel pedig az utóbbi évek legrokonszenvesebb főgonoszáat alakítja, a maga részéről szintén rengeteg zenével és tánccal.

A film gerincét a zenei betétek alkotják, amelyekért az elmúlt évek egyik legismertebb filmzene-szerzője, Ludwig Göransson felelt. Túl azon, hogy izlandi rockerként kapott megbízást az Egyesült Államok legdélebbi déli részén játszódó film főleg fekete zenékre, spirituálékra és bluesra épülő soundtrack elkészítésével, Göransson kreativitása és szabad gondolkodása a *Sinners* egyik fő mozgatórugója. A lassan induló, ráérősen épülő történet ritmusában tökéletesen követi a zenét, amely a végére már igen váratlan műfajokig is elmerészkedik. Benne testesül meg az a színes, felkavaró kulturális kavalkád, amelyet Coogler a történet egyik alappilléreként kezel, és amely a konfliktus kiindulópontját is képezi.

A *Sinners* elsőprő filmélmény, amelyet lehetőség szerint moziban érdemes megnézni, a stáblista végéig pedig nem ajánlatos kimenni a teremből.

BOZSÓDI-NAGY ORSOLYA

|||||

SINNERS

(USA, 2025)

Rendezte: Ryan Coogler

Fényképezte: Autumn Durald Arkapaw

Zene: Ludwik Göransson

Szereplők: Michael B. Jordan, Hailee Steinfeld, Miles Caton, Jack O'Connell

A zavart jelenlét poétikája

Szenderák Bence: *Csendrendelet* (Erzsébetváros
Önkormányzata, 2024)

Szenderák Bence alig negyven oldalas debütökötete egy magába szállás relikta, amelyben a versek úgy tanúskodnak elemi és őszinte zavartságról, hogy közben kellőképpen precíz vonalvezetéssel és innovatív megoldásokkal dolgoznak. Ez utóbbiakat könnyű már a kötet – a kortárs magyar lírában manapság újfent formabontónak számító – külső és belső lapjain fellelhető vizuális eljárásainak következetes felépítettségével is alátámasztani, hiszen a versek környezetében felbukkanó egyszer figuratív, másszor gesztusszerű, minimalista grafikai betétek egyfelől kiemelik a kötetkonceptió főbb irányvonalait, másfelől pedig képesek kiegészíteni egy-egy vers jelentésrétegeit is. Mindemellett a *Csendrendelet* – rövidege és zsebkönyvet idéző, kisméretű formátuma ellenére – egyszerre szól szorongató létproblémákról és létproblémákkal, amelyek rendre olyan nyugtalanító kérdésekhez vezethetnek el, mint hogy lebonthatóak-e a magunk köré épült falak anélkül, hogy azok helyére újabbakat emelnénk, vagy hogy az elzártságból történő kiszabadulásunkkal önmagunk elnyerése érdekében nem épp önmagunkat veszítjük el. Hiszen az egy élethelyzet vagy egy mindig bennünk élő, meghatározó létérzet, mindannyiunk számára ismerős lehet, milyen kitörni vágyónak, de egyben biztonságra törekvőnek lenni – ez az a mindenkori börtön, ami egyszerre tesz minket önmagunkká és válik az önmagunkká válás akadályává. Szenderák kötetének lírai énje e paradoxikus feltevést totalizálva zárja magára saját magát és vele az olvasót is apró verseskönyvébe, amely által egy olyan világ tárul elénk, ahol ezzel a létérzettel azonosulva annak ellenére érezzük magunkat otthonosan, hogy bármilyen tényleges életkörülményt felismerhetnénk a szövegekből.

Az egyetlen biztos pont a már a borítón is megjelenő rács, ami fogva tart; amit bizonyosan mi építünk („belülről kulcsra zárt ajtó”), és ahonnan, noha zavarodottságunk miatt nem tudunk kijutni („mert lyukas zsákból nem találom ki”), még így sem világos, mi is tart vissza minket ettől („kilátok és kiférnék / kulcsra tárt ajtó / valahogy mégsem-”). Mintha csak ugyanezt a kézenfekvő, ugyanakkor érthetetlen ragaszkodás és kiszabadulni vágyás kettősségét előjelezné a fedőlapon szereplő rácsot félig mögötte, félig előtte át-átfonó szerzői, SZB monogram, amely így már előre megidézi a harmonikus és diszharmonikus

HOCZA-SZABÓ MARCELL (1996, Nyíregyháza).
A DE-BTK Irodalom- és Kultúratudományok Doktori
Iskola hallgatója, a MODEM kurátorasszisztense.

versszervezés, kint és bent ellentételezésén és összekeveredésén alapuló, főként a klasszikus és a későmodernség (Babits Mihály, Szabó Lőrinc) jól ismert toposzait – amihez a cím hasonló párhuzamokat magában foglaló gondolatiság is társul –, mindezt egyúttal a szerzőiség és a személyes líra összefüggéseibe helyezi. A személyesség azonban a kötet szövegeiben a biográfiai én kiemelése helyett a kitarulkozó hangvételben mutatkozik meg („hülyének érzem magam amikor / írok régen nem ilyen érzés / volt régen kiszakadt belőlem”), amely egy olyan bensőséges odafordulást eredményez az olvasó felé, ahol nem a gyakorta alkalmazott versszervezés szerint működve valamilyen homály fedte titok megosztása zajlik, hanem még a befogadót is belerántva ebbe saját magunk és a világ megismerhetetlenségével szembeülünk általa („mindketten menekülünk / a tanúságtól. /én elbukom.”).

A megismerés legfőbb akadálya már a kötet elején kiderül, maga a nyelv lehet, amin az megtörténik: „a beszéd erőszak, annak, aki / hallja. aki a szavak elől fut. / a csend termében a nyelv az, / ami minden lépésre zeng. a padló. / fehér tér. benne egy ember, / aki nem ragyog. / ha van is rajta kívül bárki – / kontúrtaleszen vesz el a ragyogásban.”. A *Tétel* című vers idézett részletének feszültsége a nyelvi-retorikai szétziláltságban rejlik. Merthogy már a verskezdő kijelentés premissza jellegében („a beszéd erőszak”) egyszerre jelen van a megnyílás és a megismerés felszabadító, és az erőszak mint ennek ellenében fellépő, korlátok közé kényszerítő vonatkozása. Minden más ezen előfeltevés (akár Foucault hatalmi diskurzusokról szóló alapvetésével is némileg rokon) nem-konvencionális szempontrendszeréből a kijelentés folytán nyer konvencionális megbizonyosodást – akárha a cím (*Csendrendelet*) fogalmi jelentését performatív módon képeznék le. A tétel tehát egyszerű és

lényegre törő, ugyanakkor kibontása a megértés és nem-megértés oszcillációjában („annak, aki / hallja. aki a szavak előtt fut.”) és az együtthangzás mint a nyelv általánosan értett, gondolatközlő szerepén keresztül („a csend termében a nyelv az, / ami minden lépésre zeng. a padló.”) egy komplexebb meg hasonlottság felé mutat („fehér tér. benne egy ember, / aki nem ragyog. / ha van is rajta kívül bárki – / kontúrta- lanul vész el a ragyogásban.”). Míg ugyanis az előbbi- ek megmaradnak a már említett börtön motivikusan nyelvre vetített formulájánál, az utóbbi gondolat már ehhez hozzáveszi a ragyogásban való nem ragyogás és ezáltal való látszódást, mint azt, ahogyan a nyelv- ből való kitorhetetlenség hiába párosul az interakciót képező beszéddel, abban még mindig benne rejlik az önellentmondás kikerülhetetlen problémája: „nevez- zük ezt szorongattatásnak. / zsugorfólia, kettős termé- szetű, mint / akármelyik határ. de át lehet-e / menteni a határtalanságot? megtartani / a szűkösségekben is, mint ritkán, de / de rendszeresen etetett vadat.” A költemény folytatása a határtalanság és szűkösség ellentételezésére kiélezett gondolatmenetében ezáltal mintegy maga ontológiai diverzitásával szembesül, melynek végleteit a vers későbbi részletei is bemutat- ják a dadogással, megfosztással, haldoklással, a kus- solással, majd az elbukással.

Mit lehet kezdeni ezzel az önellentmondások- ból fakadó folyamatos hiányérzettel és az azzal együtt járó önmagunk és világunk visszabontására irányuló igénnyel? Platón *Phaidón* című dialógusá- ban vetődik fel a kérdés, miszerint igaz-e, hogy mindaz, aminek ellentéte van, szükségképpen nem másból, csakis a saját ellentétéből keletkezik. Ha feltesszük, hogy a lét – legyen akár börtönlét is – a nemlétből keletkezik, e kettő pedig elválaszthatatlan része egymásnak, önmagában lévő egységként egyik sem felfogható: töredékké kell lefokozni ahhoz, hogy azzá válhasson. Erre történik kísérlet a kötet *Minden fény minden erőszak* és a *Minden erőszak minden fény* című verseiben, mely a ciklusszámozásuk folytonos- sága miatt voltaképp akár egy költemény két részé- nek is tekinthető. Ez a kötetben belül unikális megol- dás azonban nemcsak a struktúra fényében lehet érdekes, hanem a *Csendrendelet* elejéhez és végéhez közeli versek előbbi fehér lapon fekete, utóbbi feke- te lapon fehér betűkkel olvasható sorai – túl a címet érintő sorrendi változás inkább formai, mint poéti- kai-retorikai fogásán – a metaforika eddigiektől elté- rően ismétlésen alapuló, a képiség helyett a szövegi- séget kiemelő alkotásmódszere miatt is. A vers(ré- szek) utolsó sorai ugyanis így hangzanak: „kacagá- sukot elnyelik a lombok / és az ébrenlét nyűgje / az ébrenlét típró lánca”, valamint „a lebučskázó test már csak fájdalmas fölösleg / a lebučskázó test egy újabb nap ára”. Előbbi sorokban a kacagás – melynek bir-

tokos szerkezete az éhes foltokra utal vissza – mint általában a szabadsághoz vagy a felszabadulás érze- téhez tartozó emberi reakció egyszerre a nyűg és az elnyomás jelképeként jelenik meg, ami így ugyan már önmagában paradoxikus logikai helyzetet teremt, a szóismétléssel retorikailag is megtámogat- ja ugyanezt. Hasonló séma vehető ki az utóbb idé- zett részletből is, azonban fontos körülmény, hogy mindezt kiegészíti a versrészek kettéválasztása következtében még ezen felül is megmutatkozó egy versen belüli ismétlés általi ismétlés (szóismétlések logikailag harmonikus és diszharmonikus szervezé- se) és a tropológiai értelemben vett ismétlés nélküli ismétlés (a vers[ek] befejezői sorai közti összhang- zás) bonyolult szöveghálózata.

A kötet azonban a maga koncepcionális követ- kezetessége ellenére – vagy épp amiatt – az önellent- mondások sorjázása, valamint annak töredékesség általi kijátszása az idézett párverset kivéve, nagyjából a második felétől elfárad, és a túlírt és megfoghatat- lanul sejtelmessé váló metaforikus szerkezetek („lomha csüggedés szivárog a kérgéből”), valamint az egyes szövegek közti, erőltetett motivikus párhuzamokat építő gondolatfolyamok válnak uralkodóvá, szinte programszerűvé téve a szövegekben egyébiránt is meglévő feszültséget. Ezek mellett pedig a néhány vers előtt szereplő Camus-tól, Pilinszkytól és Tamás Gáspár Miklóstól származó mottók, a kötetből telje- sen kilógó darabok (pl. a *Balu*, vagy a *Boldogulás*), illetve az újraválasztásra kevésbé ösztönző befejezés – ami súlytalansága okán akár a kötetlezárás nélkü- lőzésének is beillik – jelentősen elütnek az addigiak- ban tapasztalt perspektíváktól. A *Csendrendelet* ezáltal noha számos erénnyel bír a vizualitást, a kötetkon- cepciót, és egyes esetekben a költői nyelvet illetően, nem aknázza ki olyannyira az önellentmondás nyelvre, létre és lírai énré vetített izgalmasabb összefüggé- seit (pl. nyelv és valóság, élet és halál viszonya, lírai én önreflexivitása) és a töredékesség nyelvi dimenzi- óinak széleskörű tárházát (a nyelv mint matéria nem fragmentalizálódik), mint ahogy azt a kötetindító ver- sek számos ponton előjelezték, hanem inkább ugyan- azon gondolatstruktúrák újra és újra visszatérő lenyo- mataival találkozunk. Épp ezért fontos kihangsúlyoz- ni annak kockázatát, hogy érezhetően valamiféle gondolati-poétikai aránytalanság mutatkozik meg a kötet egészén, ami igencsak rányomja bélyegét a köte- tindító költemények részletezett érdemeire is. Emiatt érződhet úgy, hogy a kötet a maga erényeit vissza- bontva végülis egyfajta börtönön belüli börtönként még önmaga korlátait is megtöbbszörözve válik saját ellenségévé – noha a belülről kulcsra zárt ajtóval már az elejétől fogva is az volt.

Az emlékezés méltósága vagy a felejtés közönye

Kenneth Hermele: *A vad igazságszolgáltatás – Zsidó bosszú a holokauszt után*, 2025, ORDFRONT Kiadó

6-6, ez volt az egyik, képzeletben jól megformált bosszú ötlete: 6 millió zsidóért ugyanannyi német életet! Ez nem valósult meg, de még a B-tervük sem, hogy 12 ezer SS-tiszet öljenek meg méreggel. Ez néhányuk hasmenéses rosszullevél végződött. Kenneth Hermele számtalan ilyen történetet olvas el, hogy ő maga megértse ennek a „zsidó” bosszúnak ha nem is a miértjét, de mindezek spektrumait, ez emberi viselkedés eme elemét!

Izgalmas töténelmi áttekintést ad, mi az igazságszolgáltatás, mi a bosszú, innen a könyv címe is egy Francis Bacon idézetből: *A vad igazságszolgáltatás*. A bevezetőben a bibliai Esztertől az örmény Soghomon Tehlirianig felvillant néhány korábbi bosszúállót, akik nemzetük ellen elkövetett gyilkosságokat torolnak meg. Hermele a második világháború kronológiáját követve megállapítja, a bosszúállóknak igazuk volt: a győztes hatalmak túl hamar le akarták zárni az igazságszolgáltatást, a náciak szinte azonnal visszatérhettek a mindennapokba, a munkahelyeikre, a hatalomba. A nürnbergi perek megtartásáról már 1943-ban Moszkvában döntöttek. A megszállt német területeken 3,4 millió német gyanúsított volt különböző listákon. Ezekből 20 ezer ember ellen hoztak ítéletet. A náci vezetők körében az öngyilkosságok aránya a későbbi ítéletekhez képest sokkal szigorúbb önítélkezés volt!

A tizenhárom nürnbergi per egyikében (IX.) az Einsatzgruppen (bevetési csoport) 22 tagját állították bíróság elé. Ennek az alakulatnak 3000 tagja volt. Ők azok, akik a Wehrmacht csapatok után haladtak, a zsidók, cigányok és a politikai komisszárok megsemmisítése volt a feladatuk: 1941 és 1945 között több mint kétmillió embert gyilkoltak meg. E számok és arányok ismeretében nem csodálkozhatunk, ha a bosszúállók úgy tekintettek ezekre a bírósági eljárásokra, hogy az elkövetők közül túl keveseket vontak felelősségre és az ítéletek is nevetségesen enyhék voltak. A 22 férfit elítélték, tizenhárman kaptak halálos ítéletet, amelyből végül négyet hajtottak végre. Ezeket a pereket Benjamin Ferencz vezeti, aki azzal kezd: nem a bosszú a célunk, *igazságos büntetést* akarunk!

SALL LÁSZLÓ (1961, Nagyvárad) költő, író, műfordító, kultúraszervező. Svédországban él.

1948 októberében az angolok eldöntik, nem akarnak több bírósági tárgyalást. Ezt az előzi meg, hogy Churchill 1946-ban megnevezi a vasfüggönyt, az 1949-ben megalakuló Nyugat-Németországot a nyugati szövetségesek oldalán akarja látni nyugaton mindenki. Átadják az igazságszolgáltatást az új rendszernek, folytatódik a „kegyelmi láz”. A háború után felálltak a becsületbíróságok is, ahol a zsidók ítékeztek olyan zsidók felett, akiket a náciak választottak ki rendőröknek, kápóknak, gettóknak, táborokban. A együttműködőkről Izrael államban is hoztak törvényt 1950-ben. Hogy a a háború utáni időszakban hány ilyen „vad bosszúálló” volt, Hermele nem tud pontos számokat adni, megbízható adatnak 50-100 személyt tart. És talán 1500 náci esett áldozatul.

A náci vadászokat az különbözteti meg a bosszúállóktól, hogy ők az igazságszolgáltatásra akarják bízni az ügyeket, ám a bíróságok nem mindig képesek vagy hajlandók erre. A náci vadászok az elévülési idő megváltoztatásáért is dolgoznak. Sokszor azzal is megelégszenek, hogy leleplezik a náci gyilkosokat családjuk, szomszédaik, a társadalom előtt. De a dilemma, hogy a büntetés Isten dolga és a kihívás, hogy a bosszúállók ne süllyedjenek a náci elkövetők szintjére, szinte mindig ott van.

A következő fejezetben az Amerikai Egyesült Államokból mesél el egy történetet, ahol a II. világháború után 40 évvel egy már amerikai állampolgárt megölnek bosszúállók. Hogy háborús bűnököt elkövetők hogyan juthattak az Államokba, ennek több magyarázata van. Lehetett a bevándorlási alkalmazottak tájékozatlansága, figyelmenlensége is, de benne volt a szándékos befogadás is. A túl hamar megjelenő hidegháborúban a reálpolitika felértékelte a volt náci rendszernek dolgozó tudósok, mérnö-

kök fontosságát. Sokan soha nem kerültek az igazságszolgáltatás elé. Egy *Különleges Nyomozó Hivatal* majd csak 1979-ben jött létre azzal a céllal, hogy kiutasítsa az Egyesült Államokba belépett náci háborús bűnösöket.

A Németországról szóló részben előkerül a németek történelmeszmélete, önképük egyik alappillére, hogy ők csak igazságot keresnek az I. világháború utáni döntések ügyében! Ez árnyalja, bonyolítja és élénkíti is a kérdést! A filozófus Karl Jaspers szerint: „Nem Hitler volt a hibás, hanem az őt követő németek.” Sigrid Undset, a norvég irodalmi Nobel-díjas még tovább megy: „Hitler egy ősi és egyetemes német szellemi hozzáállás eredménye volt”. Hermele megelégszik az NSZK-ban történetek leírásával. Ez a források meglétének a kérdése is: az NDK-ból kevesebb adat nyerhető ki. A náciitlanítás, átnevelés hamar abbamaradt az új, a nyugati szférába került országban. Ráadásul a náci bűnösöket egykori náci bírúk kellett elítélniük. Az USA kormányában is folyt egy kötélhúzás: az egész népet megbüntetni vagy minél hamarabb újjáépíteni az országot és a Nyugat oldalára állítani a németeket a hidegháborúban a Szovjetunió ellen. A folyamat mihamarabbi lezárásának más oka is volt, nehogy a győztes államok maguk akarjanak elégtételt venni, ezzel újabb európai belháborút elindítani.

Izrael Állam 1950. augusztus 1-én törvényt hozott a náci és a náci kollaboránsok ellen. Elsősorban azon zsidók megbüntetéséről volt szó, akik gettóban zsidótanácsokban vagy zsidó rendőrségekben vettek részt. Ezek a perek amellet, hogy egy a zsidó lélekben mélyen rejtett és eddig kielégítetlen bosszú vágyát kanalizálhatták, alkalmat adtak a holokausztról szóló ismeretek terjesztésére is az új országon belül. A legismertebb bűnösök közül mindössze Adolf Eichmannt sikerült Izraelben bíróság elé állítani. Ám a náci vadászok részsikerei közé lehet számítani, hogy Németországban is eltörték ezen bűntettek elévülési idejét.

A legéletigenlőbb szelíd bosszú, az az építésé! Hogy Hitlernek nem sikerült zsidótlanná tennie Európát, hogy Izrael ország felépül, az a legjobb bosszú! Hermele talál egy még szelídebb, de annál „beszédesebb” bosszút is: az Ein Reich, ein Volk, ein Führer (egy birodalom, egy nép, egy vezér) szlogenből egyetlen betű beiktatásával ez lesz: *kein Reich, kein Volk, kein Führer*, azaz egyik *sem!*

A 12. fejezet Izrael állam bosszújáról szól! Hermele szerint az állam létrejötte után a nem állami szereplők ellen, – ez alatt nyilván a különböző terrorszervezeteket kell értenünk – a bosszú mérté-

ke túlhaladta az eredeti tett mértékét. Példaként az 1972-es Münchener Olimpián történeteket említi, ahol a palesztin Fekete szeptember csoport támadta meg az olimpiai falut. A 11 izraeli sportolóért bosszúként 200 palesztint öltek meg libanoni és szíriai táborokban. Itt következik érdekes fogalmak csokra: például a *collateral damage*, azaz a járulékos kár. Hiába csak a terroristák a célpont, lesznek civil áldozatok is.

Szerzőnk felveti a *Wiedergutmachung*, a jóvátétel kérdését is. Ez volt az a folyamat, aminek keretében a nyugatnémet kormány beleegyezett 1953-ban a azok kárpótlásába, akiket kényszermunka-táborokban dolgoztattak, vagy más módon váltak a náci áldozatává. A jóvátétel hatalmas vitát gerjesztett Izraelben és a zsidó közösségekben világszerte. Benjamin Ferencz Stockholmban „felváltva német, magyar, francia és jiddish nyelven” nyugtatja meg az egybegyűlteket: senkit sem köteleznek arra, hogy pénzt fogadjanak el a németektől.

Mielőtt bárki úgy kezelné az eddigieket, mintha Hermele könyve – meg az én kis recenzióm – égi manna lenne az antiszemita hajlamúaknak, hogy lám mennyit „bosszúálltak” a zsidók, szerzőnk megkísérli a szinte lehetetlent, próbálja meghatározni azokat a számokat, amiket lehet, és összehasonlítani a nem zsidó bosszúállók által végrehajtott hol szelíd vagy egészen vad igazságszolgáltatással. És itt nem is a népbírósi perekéről van szó, hanem a spontán és sokszor alkalmi dühből elkövetett bosszúkról Franciaországban, Hollandiában, Belgiumban, Olaszországban vagy Jugoszláviában, bárhol a felszabadított területeken, országokban. Amiket a franciák, a hollandok, a belgák (!) az olaszok és a jugoszlávok (!) követtek el saját kollaboránsaik ellen.

Hermele az utolsó fejezetben aprólékosan tárja fel a téma leágazó történeteiben tett kirándulásait. Érvéle, hogy miért a „zsidó” mint áldozat lett az általánosan meghatározó narratíva, elfogadható: „az antiszemita képzeletvilágában a kezdeményező, önállóan cselekvő, ellenálló vagy bosszúálló zsidónak nincs helye” (388. o.) Az izraeli önképben ez egy vízvonalas téma volt és érzékeny még ma is, hiszen mindennek a mélyén egy nehezen leírható vagy leírhatatlan jelenségről, a holokausztról van szó. A végén összeáll egy kép, Hermele ismét a megfoghatatlan időről ír: a soha többé ígéretétől és annak a tudatosításáról, hogy a népiirtásnak nincs elévülési ideje. Már csak emiatt is érdemes volt elolvasni a könyvet.

A munkám közben többször is használtam a DeepL.com (free version) és a Google fordító szoftvereket

SALL LÁSZLÓ

